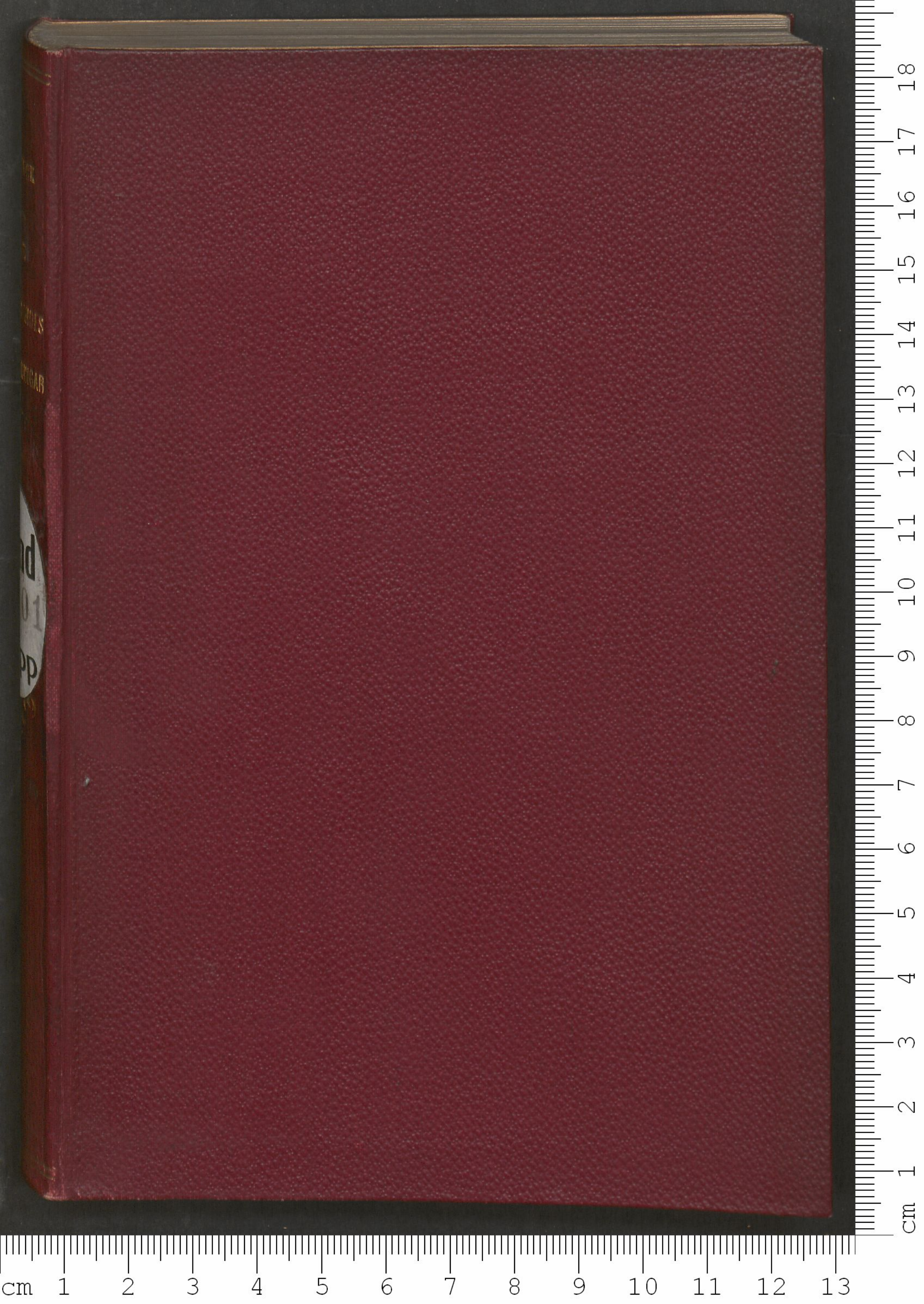
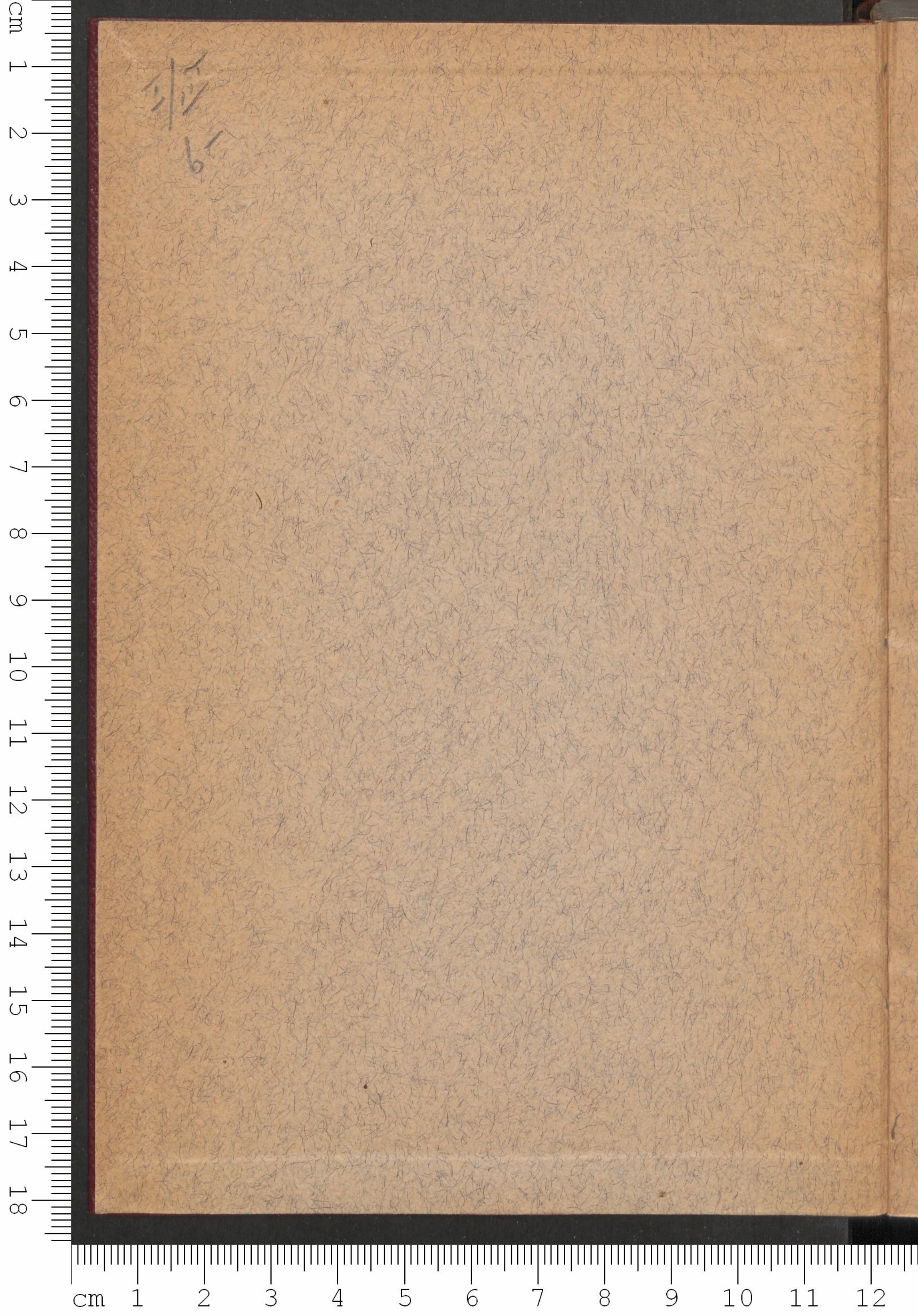
SCHÜCK

UR
EN RESANDES
ANTECKNINGAR

UR

EN RESANDES ANTECKNINGAR

AF

HENRIK SCHÜCK

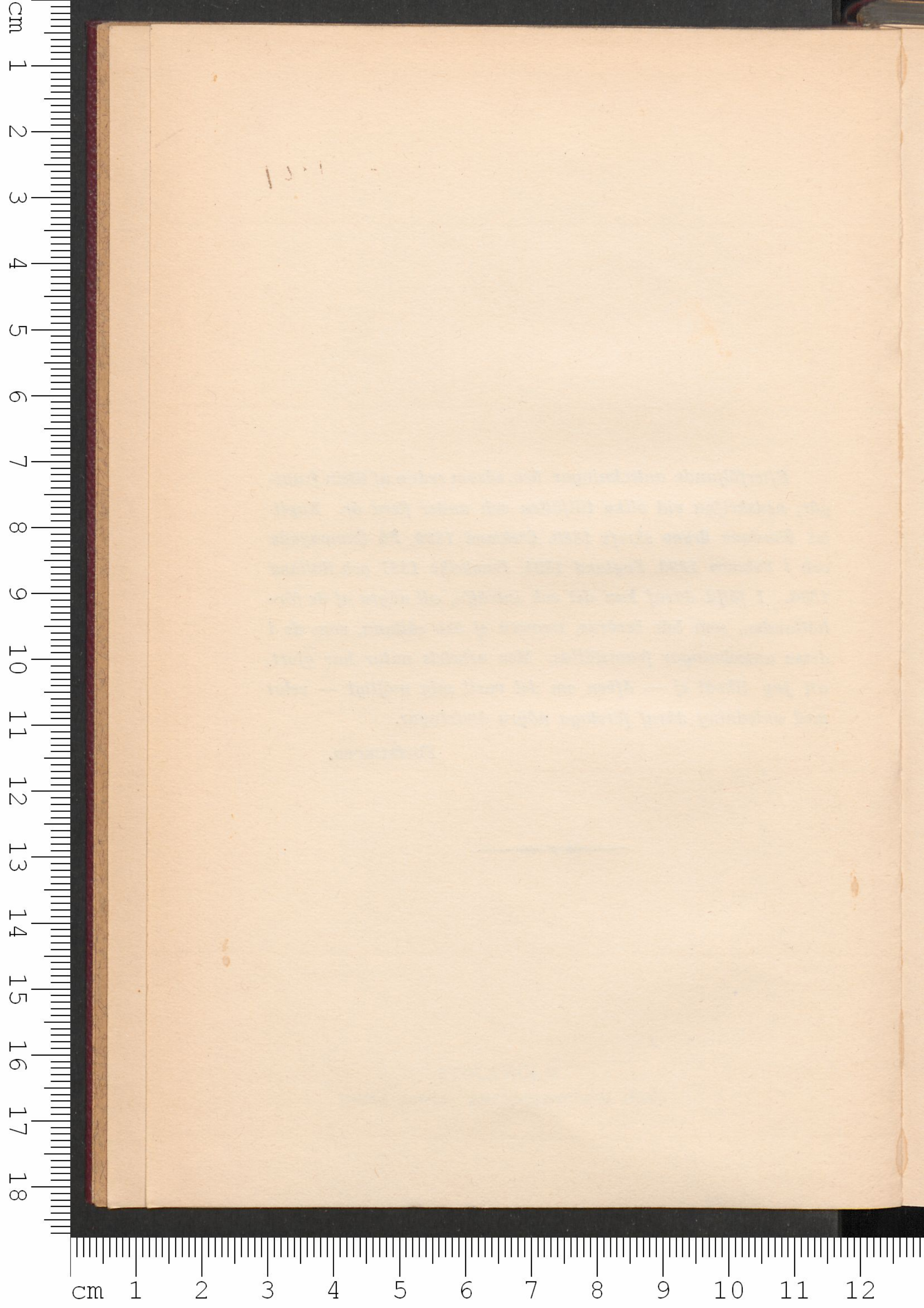
STOCKHOLM
HUGO GEBERS FÖRLAG

STOCKHOLM
IDUNS KUNGL. HOFBOKTRYCKERI 1900

Efterföljande anteckningar äro, såsom redan af titeln framgår, nedskrifna vid olika tillfällen och under flera år. Kapitlet **Giordano Bruno** *skrefs 1889,* **Grekland** *1890,* **På Campagnan** *och* **I Subiaco** *1893,* **England** *1894,* **Frankrike** *1897 och* **Holland** *1898. I följd däraf kan det ock inträffa, att några af de förhållanden, som här beröras, numera ej äro sådana, som de i dessa anteckningar framställas. Men arbetets natur har gjort, att jag likväl ej — äfven om det varit mig möjligt — velat med anledning däraf företaga några ändringar.*

Författaren.

FRANKRIKE.

I franska småstäder.

DÅ och då höras väl från den franska provinsen några förbittrade utrop öfver den olidliga supremati, som Paris tilltvingat sig öfver det öfriga Frankrike, hvars smak, hvars moder, hvars litteratur och konst, hvars politiska och sociala idéer dekreteras af den afundade, beundrade och smädade skönheten vid Seine. Men dessa utrop förklinga ganska fort — Paris hör dem ej, och provinsen finner sig snart i sin underordnade ställning. Och för öfrigt: hvilken provinsial kan väl på allvar motstå det berusande i hufvudstadens lif! Vid sidan af Paris äro äfven betydande städer såsom Marseille, att icke tala om Rouen, Angers och otaliga andra, små fredliga och — tråkiga bondbyar, åtminstone enligt den moderna franska uppfattningen.

Och ännu mera är för främlingen Paris det samma som Frankrike. I regeln lägger han sig till hvila i sin sofkupé, då tåget passerat gränsen, och vaknar icke, förr än det stannat vid hufvudstadens perrong. Huru Frankrike ser ut utanför boulevarderna, känna högst få. Någon, som utsträckt sina

resor till rivieran, känner väl Nice, Cannes och ett par andra badorter, hvilka alldeles sakna de franska småstädernas skaplynne och af hvilka hvar och en väl snarast är att anse såsom ett Paris en habit de campagne. Stannar han möjligen på resan under några timmar i Marseille eller Avignon och besöker han pliktskyldigast Versailles och Fontainebleau, anser han sig hafva tillfredsstält alla rimliga geografiska anspråk. Det öfriga Frankrike intresserar honom ej.

Icke ens städer, som ligga alldeles tätt intill Paris, utöfva några lockelser på främlingen. Så t. ex. har ingen af mina många bekanta, som under längre eller kortare tid vistats i Frankrike, besökt *Senlis*, som dock är en bland Frankrikes äldsta och minnesrikaste städer, dessutom belägen endast en knapp timmes väg från Paris. Under den äldre medeltiden täflade staden i inflytande med Paris, och dess kyska, stämningsrika unggotiska katedral är icke blott ett af de aldra äldsta exemplen på gotisk arkitektur utan äfven ett bland de skönaste. Och katedralen är långt ifrån stadens enda minnesmärke.

Andra vackra och egendomliga kyrkor finnas i mängd, om än i ruiner; utanför staden ligga resterna af en romersk arena, och i en privat trädgård stöter man på den imposanta återstoden af ett mäktigt medeltidsslott med vallar och torn. Ännu Henrik IV firade här sina fester, och vackra renässanscheminéer samt nästan utplånade väggmålningar vittna ännu om denna tid. Dolda bland murgröna och vildvin ligga vidare i samma trädgård de pittoreska resterna af ett gotiskt palais de justice. Men knappast stadens egna innevånare tyckas bekymra sig om dessa fornminnen,

och Senlis fysionomi är hvarken pittoresk eller ålderdomlig.

På småstäderna rundt omkring Paris har hufvudstaden mer eller mindre starkt tryckt sin prägel. De nästan folktomma gatorna i en dylik parisisk småstad äro vanligen breda och raka, och bredden förefaller desto större som husen i regeln äro låga — en, högst två våningar. Den bländande hvita färg, med hvilken de äro öfverdragna, förefaller i det starka solljuset ännu mera hvit, och enformigheten afbrytes endast af fönstrens gröna spjäljalousier, som ofta äro ogästvänligt tillslutna.

Denna karaktär af förnäm afskildhet, som man finner redan i de aristokratiska kvarteren Faubourg S. Germain och Faubourg S. Honoré i Paris, pointeras i småstäderna än mera genom de långa, hvita trädgårdsmurarna, bakom hvilka endast en glimt af det gröna löfverket sticker fram. För vandraren, som släpar sig fram på den dammiga och soliga gatan i Senlis och genom den tillbommade gallerporten uppfångar en skymt af de lummiga och kyliga trädgårdarna, förefalla dessa dubbelt inbjudande, men nästan lika otillgängliga som sagans förtrollade parker.

Då man ser dessa aristokratiskt isolerade hus och trädgårdar, har man svårt att föreställa sig, att man befinner sig i en stad från 1100-talet, ty den allmänna stilen är snarast en förnäm och kylig directoire. Bredvid domen resa sig väl ännu några femtonhundratalshus med torn och spetsgaflar, men det allmänna intrycket är icke det samma, som man får af en pittoresk medeltidstad.

I en italiensk småstad — t. ex. Siena, Corneto, S.

Gemigniano m. fl. — är man ofta liksom med ett trollslag förflyttad århundraden tillbaka i tiden. Det är, som om utvecklingen plötsligt afbrutits och tidens ur stannat t. ex. på år 1500. Intet enda af husen eller palatsen förefaller att tillhöra en senare tid, och hela staden gör intryck af att alltifrån dessa dagar hafva lefvat blott ett drömlif. Något dylikt möter man ganska sällan i det norra Frankrike. Den nyare tiden har aldrig böjt knä för forntiden, har aldrig upphört att vilja gälla för sig själf, och den har därför pietetslöst gått fram öfver spillrorna af det gamla. Finnes det kvar, är det mera såsom på nåd, och i regeln döljer man undan denna forntid, liksom blygdes man för den.

Ehuru detta drag är gemensamt för de flesta franska småstäder, hafva dock de, som äro belägna längre bort från Paris ett annat skaplynne än de parisiska. Om de än endast sällan hafva de italienskas pittoreska behag, äro de dock åtminstone fullt ut lika smutsiga, de smala gatorna äro ofta sneda och vinda samt slingra sig fram öfver höjder och sänkningar mellan ålderdomliga eller åtminstone tämligen ramponerade hus, och någon gång synes det värkligen, som om den moderna tidens oroliga, bullrande lif ej ännu nått fram till dess murar.

Den mest italienska och mest primitiva af de franska småstäder, jag sett, är utan tvifvel S. Savin — om benämningen stad ens passar på detta lilla samhälle. S. Savin torde ej ens till namnet vara bekant för mången, och endast konsthistorikern erinrar sig måhända en gammal romansk kyrka med detta

namn, hvars fresker höra till den kristna målarkonstens aldra äldsta rester.

Det var för att bese dessa, som jag en dag begaf mig söderut från Poitiers på en liten bibana, hvilken efter ett par timmar förde mig till resans mål. Banan var endast några år gammal, men tyckes knapt hafva fylt något kändt behof, åtminstone icke å innevånarnes sida, ty de, jag träffade, tycktes föredraga den gamla goda tiden, då man endast per deligence kunde komma till S. Savin. Järnvägen hade blott gjort allting dyrare och grumlat friden i det lilla samhället.

Staden är idylliskt belägen vid en liten porlande flod, öfver hvilken tvänne gammaldags stenbroar leda — den ena af dessa sades t. o. m. vara äldre än självfva kyrkan, d. v. s. det aldra äldsta man kunde tänka sig. Gatorna saknade stenläggning och svängde sig i nyckfulla slingringar. Husen voro till stor del i ruiner samt hade samma smutsgrå färgton, som är så karaktäristisk för de italienska småstäderna. Längs floden sträckte sig en lummig ackasieallé, och där samt på stenbron var det på kvällen ett slags italiensk corso i det klara, sydländska månskenet — en corso med barhufvade, svartlockiga flickor och män i de karaktäristiska franska träskorna och de kolossala gula halmhattarna. Sämjan stördes ej häller af att några kor helt fredligt deltogo i promenaden, och vände man från corson in i staden, stötte man på gatorna utanför husen på grupper af skrattande och pratande män och kvinnor — alldeles som i Italien, där lifvet mot kvällen flyttas ut ur husen och där gatan förbytes hardt när till en salong.

Ännu mera italienskt var stadens förnämsta »hotell» — Hotel du Midi, som denna »locanda» helt storståtligt kallade sig. »Hotellet» låg i fonden af en stor gård, hvars sidor upptogos af stall, vagnslider och andra nödiga, om än mindre snygga uthus. Det förnämsta rummet i bottenvåningen utgjordes af det kolossala köket — alldeles som i Italien — där husets befolkning och äfven dess gäster hälst samlade sig. Bredvid köket låg matsalen med tegelgolf, några vanliga halmstolar och ett bord, och den öfre våningen upptogs af ett par gästrum — naturligen utan lås för dörrarna och belägna vid de mest inkrånglade korridorer.

Komfortabelt var det nu icke i Hotel du Midi, men idylliskt och hemtrefligt. Vinet, som tappades direkt ur den stora tunnan i köket, var »naturale» och hade aldrig gjort någon bekantskap med vare sig vatten eller vinförädlare; hvad födan beträffar, redde man sig bra med litet sallad, en bondost och några ägg utan att behöfva anlita värdinnans kanske ej fullt tillfredsställande kokkonst, och sällskap led man ej brist på. Såsom »distinguished foreigner» gjorde jag snart bekantskap med bygdens honoratiores, och värdinnan, en älskvärd gammal bondkvinna, ansåg det tydligen såsom sin plikt att hela tiden göra mig sällskap samt hålla mig au courant med stadens och ortens förhållanden.

Gumman hade tydligen fått streta och arbeta bra i sitt lif, men på sitt hotell, som på vanligt franskt sätt snarare tycktes skötas af henne än af mannen, hade hon dock, som det föreföll, samlat ihop ett litet kapital och uppfostrat sina barn. Den äldste

sonen, om hvilken hon hälst talade, var t. o. m., ehuru blott 34 år gammal, redan kapten i franska armén, efter att hafva gjort sina fälttåg både i Algier och Tonkin, och gumman tycktes ej alls anse det osannolikt, att hon en dag skulle få se honom med de ståtliga generalsepåletterna.

Det faller af sig själft, att vi skildes som de bästa vänner i världen. Pensionspriset (fyra francs) ansåg jag ej oskäligt, och att hon å sin sida var ytterst belåten med summan, framgår däraf, att hon vid afskedet begåfvade mig med ett par tjog rekommendationskort för Hotel du Midi.

* * *

Städer sådana som S. Savin höra naturligen nu mera till undantagen och påträffas blott djupt inne i den franska landsbygden. Lifvet i de öfriga är i regeln fullt europeiskt och hotellen äro i sitt slag ypperliga, tack vare de franska handelsresandena, som angifva tonen; andra turister hörde, åtminstone i de städer jag besökte, till undantagen, ty fransmannen, som reser, far vanligen till hafskusten, bärgstrakten eller det s. k. slottsdistriktet kring Tours och Blois.

Hotellen i medelstora franska småstäder såsom Bourges, Autun, Beaune m. fl. äro, i synnerhet om de ej ligga vid de allmänna stråkvägarna, i regeln stora, gammaldags byggnader, som alldeles ej hafva världstadshotellens opersonliga karaktär. Rummen äro i allmänhet rymliga och inredningen är enkel, ofta sådan att man mera får ett intryck af att vara i ett hem än i ett värdshus. De resande, som på förstugukvisten vanligen mottagas af värdinnan själf och oftast

tyckas vara kunder på platsen, göra också mera intryck af gamla bekanta, som hälsa på, än af »nummer» — ty något annat är ju en resande knappast i de moderna jättehotellen.

Lifvet är där både godt och billigt. Man äter aldrig à la carte, och i regeln betalar man ett ganska moderat pensionspris för rum, uppassning och föda. Hvad den senare beträffar, lefver man nästan ingenstädes så godt som i den franska landsbygden — naturligen såvida man ej fordrar middagar à la Peters eller Joseph. Man äter ungefär när man vill och så mycket man vill af de framsatta rätterna, som alltid äro rikligt tilltagna, och ett par buteljer ypperligt bordsvin — rödt och hvitt — stå alltid bredvid gästen, som anlitar dem likaledes så ofta det honom lyster, ty vin »efter behag» ingår ock i priset för pensionen eller för måltiden.

För kuriositetens skull gömde jag en matsedel till en dejeuner på ett hotell i Bourgogne, och kanske roar det läsaren att se den: hors d'oeuvre, omelette aux fines herbes, truite, biffstek, legymer, kyckling i gelé och dessert. Denna ypperligt lagade frukost jämte en flaska förträfflig bourgogne betingade det facila priset af 2 frs och 50 cent., d. v. s. ungefär 2 kronor: billigare lefver man ej mångenstädes och bättre i förhållande till priset troligen ingenstädes. Rummen äro äfven billiga, så t. ex. betalade jag på det förnämsta hotellet i Bourges — en ganska betydande stad — 3 frs och 50 cent. för ett stort rum en trappa upp med en balkong utåt torget. I mindre städer — såsom Autun — beräknas rum och uppassning vanligen blott till 2 frs.

Kostnaderna för en resa i den franska landsorten gestalta sig således föga dyrbarare än i Italien, i synnerhet om man begagnar sig af tredje klass på järnväg. Bædeker upplyser väl, att denna klass endast lämpar sig för den, som önskar »studera folklifvet», men detta är ett misstag. Passagerarne tillhöra i regeln ungefär samma samhällslager som de, hvilka i Tyskland och Sverige åka på samma klass, och finner man det för sin trefnad och sin ekonomi lämpligt att begagna sig af denna billigare taxa, bör man ej hysa några betänkligheter vid att göra det i Frankrike. Och för öfrigt — fördelen att studera folklifvet är väl för en resande ej så ringa, att den ej uppväger obehaget att under ett par timmar sitta litet hårdare.

Resande på första klass äro öfverallt hvarandra sorgligt lika, vare sig de fara till Konstantinopel eller Partilled, och vanligtvis anses det i detta mera aristokratiska sällskap ej tillhöra den goda tonen att tilltala en medresande, som man ej känner. Jag for en gång med kurirtåget från Paris till Marseille — ett tåg, som blott för första klass — och under en femton, sexton timmar hade jag midt emot mig en herre, till hvilken jag ej yttrade ett ord och som ej häller yttrade ett ord till mig; båda föredrogo vi att vara tystlåtna, och kanske hade vi ej häller så mycket att säga hvarandra. På tredje klass äro människorna däremot mera språksamma. I Tyskland är man vanligen inom tio minuter inne i sina medpassagerares alla familjeförhållanden, och äfven fransmännen, tillhörande medel- och underklassen, äro ganska medelsamma. Åtminstone har jag genom deras försorg

blifvit initierad i en mängd förhållanden, som eljes skulle hafva förblifvit mig obekanta.

De franska småstäderna — för att återvända till dem — erbjuda oerhördt mycket af intresse, och funnes ej Paris, som så enväldigt behärskar främlingens fantasi, skulle de säkerligen lika ofta blifva föremål för de resandes utflykter som Tysklands och Italiens mindre städer.

Redan läget är ofta imponerande, och den franska landsbygden står i skönhet ej tillbaka för något annat land. En stad som Laon kan t. ex. i detta fall fullt mäta sig med Albano, och dock — hur mången, som känner till Albano, har väl hört namnet Laon? Och likväl var Laon en tid, före Paris, det franska rikets hufvudstad. Från denna tid finnas visserligen ej några minnesmärken i behåll, men det intryck, Laon gör, är fortfarande den tidigare medeltidens; 1100-talets karaktär har här mindre än annorstädes kunnat utplånas.

Redan läget talar om denna oroliga tid. Staden ligger vid gränsen af de gamla catalauniska fälten, och vid foten af den kulle, på hvilken Laon triangelformigt utsträcker sig, breder sig Champagnes nästan oändliga slätt. Ej långt därifrån ligga den gamla ärkebiskopsstaden Reims med Frankrikes troligen ståtligaste katedral och Soissons, också en gång — på den romerska tiden — Frankrikes hufvudstad, numera ganska modernt ledsam, men dock värd ett besök på grund af sin härliga domkyrka.

Soissons ligger på själfva slätten, såsom det höfdes ett romerskt militärläger, men Laon tillhör en senare tid, då det icke längre var rådligt för vare sig borga-

ren eller stormannen att bygga och bo på det öppna fältet, utan då hvar och en måste söka begagna sig af de värn, som naturen erbjöd mot plundrande grannar och plötsligt inbrytande röfvarhorder. Victor Rydberg talar i en af sina skönaste dikter om den antika staden,

som klättrar upp för kullar gosseglad
att löga sig i eterns blåa bad
och aldra högst på bärgets hjässa prålar
med propylé och tempelpelarrad,

och han sätter denna i motsats mot industrialismens moderna städer, som flackt ligga utbredda på slätten. Men det var nog den bittra nödvändigheten, som dikterade detta val både under antiken och under medeltiden, och Laons läge på den nästan otillgängliga klippspetsen vid gränsen af den öppna campagnan talar ingalunda om en tid med »glossegládje», utan i stället om en bland mänsklighetens mörkaste perioder, om ett allas krig mot alla, då borgherren från sitt fasta klippnäste efter bästa förmåga pinade och plågade den stackars trälen på det öppna fältet, hvars skördar icke kommo jordbrukaren, utan feodalherren till godo.

Vid kullens fot ligger nu den moderna, ytterst banala staden Laon, vid hvilken järnvägen stannar, och först efter en lång och tämligen besvärlig klättring kommer man upp på den triangelformiga platå, där den gamla staden ligger utbredd. Katedralen, en bland Frankrikes största, är bygd i så tidig unggotik, att den ännu är halft romansk. Det yttre är väl ännu något strängt, men det inre lämnar i storslagenhet och lätt, luftigt behag de flesta andra katedraler

bakom sig — med säkerhet både Notre Dame i Paris och Kölnerdomen för att välja de mest bekanta exemplen. Den kyska arkitektoniska skönheten förhöjes kanske ännu mera däraf, att inga målningar förekomma, ty nekas kan ej, att de tyska och svenska restaurerade kyrkorna förlorat icke så litet i värdighet genom den brokiga utstyrseln, som — om den än är stilriktig — dock ofta smått påminner om gemytlig tysk ölkrog.

Utom katedralen finnas en mängd andra härliga rester af medeltidens byggnadskonst, så framför allt ett ypperligt Palais de justice, som lifligt erinrar om den djärfva arkitekturen i dogepalatset i Venedig: en väldig, tung öfverbyggnad med några få, men kraftiga fönster, uppburen af ett kortvuxet, men mäktigt galleri.

Att gatorna i denna bärgstad ej kunna vara synnerligen raka, säger sig självt, och de följa naturligen kullens alla höjningar och sänkningar. Den gamla medeltida stadsmuren är ännu kvar, om än torn, portar och vallar till större delen ligga i ruiner, och denna mur inskränker än ytterligare regelriktigheten af gatuplanen. Utanför de gamla befästningarna sträcker sig nu en väldig lindallé, och utsikten från denna hör till de mest majestätiska man kan se. Milsvidt utbreder sig campagnan nedanför, och det färgspel, som solen här åstadkommer, erinrar i rikedom om det man skådar från Albano eller Frascati.

Natur och konst förena sig här i Laon som kanske aldrig annorstädes i Frankrike, och ur den synpunkten påminner Laon mer än någon annan fransk stad om Italien.

* * *

Laon kan på långt när icke sägas vara ensam i sitt slag bland franska småstäder. Autun — för att välja ett annat exempel — har likaledes ett hänförande läge, som erinrar om de toscanska städernas, i ett landskap, uppfyldt af långsträckta dälder och kullar med mjuka, harmoniska linier.

Själfva staden, bekant redan på den romerska tiden, men nu oansenlig och upptagande endast en bråkdel af sin forna areal, är visserligen tämligen förfallen, men desto rikare icke blott på medeltida, utan äfven på antika minnesmärken. I allmänhet anser man ju, att folken norr om alperna föga känt till antiken och att deras konst därför utvecklat sig mera oberoende af denna än den italienska. Men detta är utan tvifvel ett misstag eller åtminstone en öfverdrift, om hvilken man upplyses genom en konsthistorisk resa i Frankrike.

De, som förstörde de antika minnesmärkena i Italien, voro ingalunda barbarerna utan italienarne själfva, och det gjorde de så grundligt, att det knapt vid den egentliga medeltidens början fanns några brons- och marmorstatyer i behåll ofvan jord. Niccolo Pisano, den förste konstnär, som sökte bilda sig efter antiken, hade endast några sarkofagreliefer att gå efter, och ännu på Donatellos konst voro de antika statyerna utan allt inflytande af det enkla skälet, att några dylika ej voro kända eller uppmärksammade. Frankrike, en gammal romersk provins, var liksom Italien öfversålladt af romerska byggnadsvärk och statyer, och i det stora hela tyckas dessa ha blifvit behandlade med större pietet än söder om Alperna.

Denna iakttagelse göres ganska osökt under en resa på den franska landsbygden, ty jämför man denna med den italienska provinsen, öfvertygar man sig lätt, att den förra har eller åtminstone under medeltiden haft jämförelsevis flera antika byggnader och statyer i behåll än de italienska småstäderna. Jag behöfver blott erinra om amfiteatern och Maison Carrée i Nîmes, teatern och amfiteatern i Arles, termerna i Hotel de Cluny i Paris, stads- och triumfportar i en mängd franska städer, och att dessa icke varit utan invärkan på den franska konsten kan man finna t. ex. i Autun, där arkaderna i en romersk, ännu bevarad stadsport tydligen invärkat på arkitekturen i den gamla romanska katedralen i samma stad.

Äfven den antika skulpturen har nog spelat en större roll för den romanska och gotiska bildhuggarkonstens utveckling än man i allmänhet antager. Ett slående exempel erbjuda de ypperliga portalfigurerna på katedralen i Reims. Två af dessa — och de bästa — äro tydligen kopierade från antika statyer, och ehuru mig veterligen ingen konsthistoriker observerat detta, är saken så tydlig, att den endast behöfver påpekas, för att hvar och en, som sysslat med antikens konst, genast skall inse riktigheten af observationen; för den ena har kvinnlig romersk eller hellenistisk draperistaty från republikens slut eller kejsartidens början stått modell, för den andra en arkaisk staty från ungefär 480 f. K. Och dessa exempel äro icke enastående; en mängd andra torde utan svårighet kunna uppvisas. Särskildt tyckes denna romerska konst hafva varit rikt representerad i södra Frankrike och i Champagne, som ju låg i närheten af det gamla

romerska kejsarhofvet i Trier — en stad, som måhända näst Rom bevarat mest af antiken.

De gamla franska småstäderna — åtminstone en del af dem — påminna i ett afseende om de italienska. I den mån de bevarat minnet af sin forntid, hafva de i regeln bibehållit en viss tidsålders karaktär. Autun har den äldre medeltidens. Resterna från antiken och den romanska perioden äro här öfvervägande, och ett sengotiskt palats som kansleren Rollins förefaller redan modernt. Poitiers, härligt belägen på de branta stränderna af Clain, tillhör en något senare tid med sitt egendomliga baptisterium och den originella Notre Dame la Grande, båda försedda med fresker från den kristna konstens äldsta tid. I Angers med dess väldiga slottsruin äro vi inne i 1200-talet, och af dess vilda feodalstrider får man kanske aldrig en så åskådlig bild som inför dessa klumpiga och massiva rester af en bland tidens starkaste fästningsvärk; i Amboise är det »ligans» tid, som tryckt sin stämpel på stad och slott, och i Blois har man Frans I:s och Ludvig XIII:s tidehvarf i lefvande bild framför sig i det härliga renässansslottet.

En stad af dem, jag besökte, har sin karaktär hufvudsakligen från en enda man. Det är Bourges. Staden har väl en af Frankrikes ståtligaste gotiska katedraler, särskildt intressant genom sina ypperligt bevarade glasmålningar, men i första rummet är dock Bourges Jacques Cœurs stad.

Man talar om det italienska renässanslifvets växlande former, men 1400-talets Frankrike äger också en följd af rikt och kraftfullt utvecklade personligheter, som ofta ej stå de italienska renässansmännen

efter. En dylik var Jacques Cœur. Son af en obetydlig borgare svingade han sig snart upp till Frankrikes förnämsta köpman, hvars flottor plöjde Nordsjön och Medelhafvet samt förde Asiens och Afrikas produkter till Europa. Han var dessutom landets främste fabrikant, dess störste jordägare, dess rikaste bankir, och under Karl VII:s första olyckliga regering var det han, som bragte ordning i landets förstörda finanser, af egen kassa lånade han konungen 24 millioner francs, och såsom dennes minister och skickligaste diplomat var det han, som lika mycket som Jeanne d'Arc räddade det nästan krossade landet från undergång. Hans lott blef äfven den samma. Karl hade fegt öfvergifvit Jeanne d'Arc, och Jacques Cœur drabbades ännu hårdare af den kungliga otacksamheten. Orättvist anklagad för underslef beröfvades han hela sin egendom och drefs i landsflykt. Med sin oerhörda spänstighet kastade han sig genast in i nya företag. Af påfven, till hvilken han flytt, fick han i uppdrag att försvara de grekiska öarna mot turkarna, men i kampen mot dessa sårades han dödligt och afled 1456 på Chios.

På ett af torgen i Bourges reser sig en staty öfver stadens störste son, genom hvars snille Bourges en tid gälde såsom Frankrikes hufvudstad. Men själf hade Jacques Cœur åt sig upprest en än ståtligare minnesvård — det palats, som han lät bygga åt sig mellan 1443 och 1453 och som nu utgör stadens palais de justice. Då man ser denna lätta, eleganta byggnad med dess rika fantasi och dess ädla skönhetssinne, får man en känsla af, att den tid, som kunnat åstadkomma ett konstvärk af så hög rang,

dock föga stått tillbaka för den italienska renässansen. Stilen är sengotisk, men den klassiska skönhetskänsla, som adlar den italienska ungrenässansens arkitektur, finnes här redan, och ett dylikt arbete antyder äfven, att Frankrike — också utan alla inflytelser från Italien — likväl af egen kraft och af folknaturellens klassiska läggning kunnat skapa sig en renässans, kanske friare och mera nationell än den, som nu följde. Och Jacques Cœurs palats är ingalunda enastående. Åtskilliga andra finnas, och äfven rester af århundradets mera borgerliga arkitektur hafva bevarats.

Öfverhufvud äro städerna i södra och mellersta Frankrike ytterst rika på konstvärk af hög rang. I Beaune t. ex. finna vi ett sjukhus från 1400-talet — redan i och för sig en liten pärla i byggnadskonst — och i detta förvaras en Rogier van der Weidens Yttersta Dom, som fullt ut kan täfla med van Eycks och Memlings bästa arbeten; en målning sådan som denna torde ej månget museum hafva att uppvisa. Claus Sluters och hans skolas arbeten i Dijon höra äfven till dem, som hvarje konstvän måste se, och han skall då medgifva, att Donatello och den italienska ungrenässansens mästare här hade fullt jämnbördiga medtäflare, hvilkas enda olycka kanske är, att deras arbeten förvaras i en fransk småstad och icke i en italiensk.

Äfven det norra Frankrike förtjänar namnet af ett konstens hem, och städer som Rouen, Caen och Amiens äro värkliga centra för den franska medeltidskonsten. Men — det kan ej nekas — i ciderns hemland göra dessa palats och kyrkor ej samma

intryck som i vinets. Det hvilar något kyligt öfver denna nordiska konst, och lifvet bryter sig ej i samma sydländskt lifliga färgspel som på andra sidan Paris. När man tager kappsäcken i hand, är det därför hälst till det mellersta och södra Frankrike man styr färden.

* *
*

Anledningen till de resor, jag under de sista åren gjort till Frankrike, har varit en önskan att, om än flyktigt, taga någon kännedom om Frankrikes konst. Denna konst har icke varit så högt skattad, och först på den senare tiden har man börjat få ögonen öppnade för det nationella och betydande i 1600- och 1700-talens måleri, skulptur och byggnadskonst. Medeltidens och renässansens hafva varit otillbörligt tillbakasatta för Italiens, ehuru Frankrike ända till 1400-talets början kan sägas hafva gått i spetsen för den europeiska konstutvecklingen och ej ens sedermera sjönk tillbaka i någon vanmakt.

Att den gotiska byggnadskonsten, uppkommen i Frankrike och där rikast utvecklad, till sitt innersta väsen är fransk och icke tysk — såsom man en tid proklamerade — erkännes nu äfven af tyska forskare, som nödgats medgifva, att den tyska gotiken i flera fall endast är en försämrad kopia af den franska. En period som Ludvig den heliges erkännes nu allmänt såsom en af arkitekturens aldra förnämsta, och i sin art är Sainte Chapelle i Paris kanske lika fulländad som Parthenon i sin. Den medeltida skulpturen har i katedralerna i Reims, Chartres, Paris och Amiens att uppvisa märkliga mästervärk af en fantasirik och

skönhetsfyld plastik, vid sidan af hvilken t. o. m. en Niccolo och Giovanni Pisanos arbeten förefalla otympliga och nästan outvecklade — åtminstone så vida man jämför dessa med det bästa, som de gotiske skulptörerna i Frankrike åstadkommit. Den tanken börjar nu för öfrigt göra sig gällande, att denna italienska bildhuggarekonst under trecento står i en direkt tacksamhetsskuld till Frankrike och att impulsen till den italienska plastiken utgått därifrån. Mindre har man observerat den franska målarekonstens betydelse, men min öfvertygelse är, att forskningen allt mer och mer skall ådagalägga, att det stora flamländska måleriet till sitt första upphof varit franskt.

Detta flamländska måleri uppstod såsom man vet omkring år 1400 med bröderna van Eyck — som det synes fulländadt redan i de första försöken och därför äfven i viss mån oförklarligt. Man har sökt dess förebilder i Nederlanden själfva, men skörden har varit mer än obetydlig. I Ghent har man funnit några halft förstörda rester af ett par fresker från 1200-talet — det är allt, och detta antyder dock, att den flamländska konstens vagga ej stått i hembygden. Att man ej vändt sina blickar till Frankrike, beror tydligen därpå, att de nederländska konsthistorikerna velat betrakta denna konst såsom ända igenom inhemsk och deras tyska kolleger såsom åtminstone germansk. Men detta är i själfva värket att se de medeltida nationaliteterna från vår tids etnografiska synpunkt. Flandern var ett franskt biland, där de bildade klassernas samtalsspråk var franska. 1300- och 1400-talets flamländska bok- och tapetmålare voro oftast anstälda i de franska konungarnes

eller konungasönernas tjänst, och deras arbeten finnas ännu till största delen i Frankrike.

Där var också såsom vi veta väggmåleriet högt utveckladt, och därom vittna en mängd ännu bevarade rester. Redan i de tidigaste — såsom i S. Savin — röjer sig en frihet i uppfattningen, som icke finnes i den samtida italienska målarkonsten. Under det att denna ännu behärskas af byzantinismen, ser man, att de franska konstnärerna redan på 1000- och 1100-talen dock *söka* återgifva naturen, och i slutet af 1200-talet tyckes här liksom inom miniatyrmåleriet naturalismen hafva brutit igenom; ett exempel hafva vi i ett ypperligt, numera förloradt porträtt af Ludvig IX, hvilket tillhörde målningarna i Sainte Chapelles underkyrka. 1300-talet var tydligen en glansperiod för måleriet, och de kungliga palatsen — såsom S. Pol — voro såsom vi af beskrifningar veta uppfylda af fresker. En senare tids vandalism har väl förstört det mesta, men om den höga ståndpunkt, på hvilken 1300-talets franska porträttkonst befann sig, få vi en föreställning genom det naturalistiskt kraftiga porträtt af Johan den gode, hvilket ännu bevaras i Nationalbibliotekets förevisningssal; den, som en gång sett detta omkring 1360 målade hufvud, glömmer det ej lätt. Ännu under 1400-talet höll sig det franska måleriet vid sidan af det flamländska. Takmålningarna i t. ex. Jacques Cœurs kapell i Bourges höra onekligen till århundradets finaste alster och kunna värdigt ställas vid sidan af Memlings. Foucquet, numera så föga känd utanför Frankrike, gälde också med rätta såsom en af sitt århundrades främsta konstnärer, och att Jehan Perréal, knapt upp-

skattad ens i Frankrike, också var det, därom vittnar hans nyligen till Louvren skänkta mästervärk.

Men det egentliga måleriet under 1300-talet var dock af annan art. Väggarna i palatsen täckte man hällre med väfda tapeter än med fresker, och i dessa tapeter fick konstnärens förmåga af en grandios komposition göra sig gällande. Ett ypperligt exempel härpå erbjuder den stora tapetserie, som pryder domen i Angers. Den är från slutet af 1300-talet och härrör från en flamländsk konstnär i fransk tjänst.

Den andra arten af franskt måleri under denna tid var bokmåleriet, och i dessa fina, deliciösa kolorerade planscher utvecklade sig de franska 1300-talsmålarnes konst till en rent oöfverträfflig elegans. De franska illuminatorerna stodo då högst i rykte, och från dem skilde man föga de flamländska, hvilka nästan uteslutande arbetade i fransk tjänst. Redan i slutet af 1200-talet hade dessa franska illuminatorer emanciperat sig från den äldre tidens hieratiska konst och äfven inom sitt yrke höjt naturalismens fana. Särskildt äro deras porträtthufvuden ofta små mästervärk af karaktäristisk konst.

Låtom oss nu betrakta en tafla som van Eycks Lammets Tillbedjan i S. Bavo i Ghent, hvilken inleder det flamländska måleriet. Kompositionen i denna tafla är utan tvifvel hämtad från tapeten, och själfva utförandet erinrar ännu starkare om miniatyrmåleriet. Man märker det redan på utförandet af figurerna, men ännu mer i landskapet, som bildar staffaget i hufvudbilden; dess fint, nästan petigt utarbetade detaljer vittna otvetydigt om en konstnär, som gått i skola hos bokmålarne, och som vi veta

var Jan van Eyck äfven en af sin tids mest berömda illuminatorer. Samma karaktär hafva ännu Memlings berömda målningar å Ursulaskrinet i Brügge. Den förening af naturalism och idealitet, som kännetecknar hela den flamländska konsten, finnes ock redan angifven hos de franska bokmålarne på 1200- och 1300-talen, och den brist, som vidlåder dessa, återfinnes äfven hos en stor del af flamländarne: under det att hufvudena äro utförda med en slående karaktäristik, äro själfva kropparna däremot ej sällan felaktigt tecknade.

Af personer i allmänhet, hvilka icke gjort konsthistoria till ett särskildt studium, är den franska konsten jämförelsevis föga känd och skattad, och härtill hafva en mängd omständigheter bidragit. Att konstens historia företrädesvis skrifvits af tyska forskare, har väl ej varit utan inflytande, men för den stora allmänhetens bristande intresse ligger nog en stor del af skulden hos hvarje resandes ständigt anlitade läromästare — Bædeker.

Jag vill visserligen ej klandra denna firmas i sitt slag ypperliga resehandböcker, hvilka ofta äfven i konsthistoriskt afseende äro högst förtjänstfulla. Ett arbete som Bædekers Grekland, redigeradt af Lolling och Kekulé, citeras äfven i konsthistoriska värk, för Tyskland och Nederländerna har utgifvaren anlitat en forskare af Springers rang, Bædekers handbok öfver Italien står väl tillbaka för Meyers, men de öfver Frankrike äro rent usla hvad den konsthistoriska afdelningen beträffar, och redaktören, M. Delafontaine, saknar tydligen äfven den mest elementära kännedom om sitt lands konst. Att han serverar sin publik

med upplysningar såsom att Chartres grundats omkring år 600 *före* Kristus, är fullkomligt i stil med hans konstomdömen. Om ett tarfligt kludderi yttrar han sig med en rörande omständlighet, och värkligt framstående konstvärk behandlas ofta med en ringaktande knapphändighet, så vida han ej föredrager att alldeles ignorera dem. Någon konsthistorisk inledning förekommer klokt nog ej i hans arbete, hvars förtjänster ur Lohndiener-synpunkt jag för öfrigt alldeles ej vill förneka.

En annan orsak är att söka i de parisiska museerna, hvilka såsom konsthistoriska samlingar stå betydligt efter sin tid — till en icke ringa del i följd af statens oförsvarliga njugghet med anslag. Louvren har nästan aldrig kunnat uppträda på någon konstauktion och är i följd af bristande penningemedel hufvudsakligen inskränkt till sin gamla samling samt till enskilda donatorers välvilja. Ur konsthistorisk synpunkt är samlingen således ytterst ojämn och tål icke ens den välvilligaste jämförelse med London och Berlin. På den tid, då denna gamla slottssamling bildades, hade man föga sinne för flere högst viktiga perioder inom konsthistorien, och dessa äro därför illa eller alls icke representerade, under det att andra, ofta obetydliga målare förekomma i tröttande öfverflöd. De försök, som gjorts att historiskt ordna samlingen, äro äfven mycket otillfredställande*. Sämst försedd är Louvren otvifvelaktigt med afseende på gammal fransk

* Sedan detta skrefs, har man dock nu — år 1900 — sökt att på ett mera rationelt sätt ordna taflorna efter skolor. Men ännu befinner man sig endast vid början af detta arbete.

konst, ty af måleri finnes här obetydligt, och af den franska skulpturens betydelse får man i hvarje fall en ytterst ofullständig föreställning. Det är visserligen sant, att dylika arbeten äro mycket svåra att förvärfva, men hvad en energisk chef i detta fall kan göra, visar museet i Berlin, och omöjligt vore väl ej att få åtminstone som deposition några af de många taflor, som kyrkorna bevarat från Frankrikes medeltid och renässans. Och hvad skulpturen beträffar, ligger det nog ej häller utom möjlighetens gräns att öka den rent franska samlingen, då man för museet i Louvren kunnat förvärfva en hel stadsport från — Italien. Läte det t. ex. ej göra sig att från Dijon flytta Sluters härliga Mosesbrunn, som nu befinner sig på en hospitalsgård — andra exempel att förtiga.

För den äldre franska kulturen finnes väl ett i viss mån särskildt museum, katedralen i S. Denis, där man har en förträfflig och representativ samling af medeltidens och renässansens franska konungagrafvar. Men förhållningsreglerna äro här så — rent ut sagdt — sinnessvaga, att hvarje studium omöjliggöres, så vida man ej vill vända sig direkt till regeringen för att erhålla dess tillstånd att taga en närmare kännedom om samlingen. Denna är nämligen tillgänglig på följande sätt. En sex, sju gånger om dagen öppnas koret, där grafvarne finnas uppstälda, och de besökande föras då hastigt — på en kvart eller 20 minuter — förbi skulpturerna. Man har icke rätt att stanna efter eller gå före förevisaren, och då denne herre, hvars konsthistoriska kunskaper mycket understiga våra klockares, ofta går förbi högst betydande arbeten för att stanna vid mindre viktiga,

har man således knapt tillfälle ens till en flyktig undersökning, så mycket mindre som grafvårdarna måste betraktas från ett tämligen långt afstånd, enär de flesta befinna sig i kapellen, i hvilka man ej får gå in och som genom ett stängsel äro afskilda från koromgången. Är man emellertid icke nöjd med detta raska tempo, utan vill se grafvarna ännu en gång, finnes intet annat medel än att tåligt vänta i kyrkan en eller två timmar, till dess att koret ånyo och på samma vilkor öppnas.

I en nästan ännu ogynsammare ställning befinner sig den, som vill studera de så viktiga franska miniatyrerna. Den utställning, som anordnats i Bibliothèque Nationale, är nämligen så opraktisk som möjligt. De manuskript, som finnas framlagda i förevisningssalen, äro få och föga väl valda, och salen är — om jag ej misstager mig — blott öppen en gång i veckan. Slutligen är belysningen sådan, att det ofta är omöjligt att se något.

Det enda konsthistoriska museum, som fyller eller åtminstone lofvar att fylla vetenskapliga anspråk, är den nybildade samlingen af gipsafgjutningar i Trocaderopalatset. Syftet är här att genom dessa afstöpningar lämna en historisk framställning af den franska skulpturens utveckling från äldsta tider med särskild vikt på medeltiden och renässansen, och ehuru samlingen ännu är ganska ofullständig samt ej uthärdar någon jämförelse med den i Berlin, är man här dock på god väg, och först här kan man få en föreställning om den betydelse, den franska bildhuggarekonsten värkligen haft. I samma museum har man äfven en svag början till en annan samling af nästan

lika stort intresse. Man har nämligen här utstält några — ganska konstnärligt utförda — kopior af äldre franska kyrkomålningar. Då originalen naturligen äro spridda kring hela Frankrike och på grund af sin plats — vanligen i kyrkotaken — ofta äro ganska svåra att studera äfven vid en gynnsam belysning, är det tydligen af stor vikt att här få dem samlade, och flera undersökningar låta för öfrigt endast göra sig genom en sammanställning. Skada blott att samlingen är så ytterst ofullständig.

De franska museerna lämna således ofantligt mycket öfrigt att önska i konsthistoriskt afseende. Men sämre är, att folk och regering visa ett så ringa intresse för Frankrikes gamla minnen. Detta kan synas såsom ett hårdt tal, men sant är, att intet folk på ett så upprörande sätt som det franska vanvårdar sin egen forntid. Jag afser ej de otillräckliga anslagen, utan den rent positiva vandalismen.

På denna innehålla de franska småstäderna exempel i mängd. Några kunna anföras. Senlis eger en präktig enskeppig gotisk kyrka; S. Frambourg tror jag hon heter. Den är nu apterad till — manège, och där fordom böner uppsändes, höras nu stallmästarens svordomar och hästarnas tramp. En annan af Senlis kyrkor är S. Pierre, en vacker treskeppig kyrka med koromgång. Den härrör af stilen att döma från 1200-talet, ehuru den sannolikt restaurerats på 1400-talet. Då jag skulle besöka den, var den stängd, och när jag frågade en förbigående om anledningen härtill, erhöll jag till svar: emedan det är söndag. Jag medgifver, att jag blef så förvånad öfver denna från svensk synpunkt egendomliga förklaring, att jag

ej kom mig före med en ny fråga. En annan karl, som öppnade kyrkan för mig, upplyste mig dock om rätta förhållandet: S. Pierre är nämligen stadens saluhall, och i kapellen och under hvalfven stodo ännu månglerskornas bord såsom bevis på uppgiftens sanning. En tredje kyrka i staden är slutligen omändrad till teater. I S. Savin är det härliga gamla klostret förvandladt till gendarmeri, i Caen ha några af stadens vackraste och märkligaste kyrkor apterats till höupplag, i Dijon likaså, i Avignon är det gamla påfveslottet förvandladt till kasern o. s. v. i det oändliga. Listan kan blifva hur lång som hälst.

Man må ej komma med en ursäkt, som ligger nära till hands: skulden för allt detta faller på den franska revolutionens män, ej på den nuvarande generationen. Det är sant, att den franska revolutionens hjältar foro fram värre än vandalerna. Det är nästan svårt att träffa något medeltida skulpturvärk, på hvilket man icke knackat bort åtminstone hufvudena, därför att dessas bärare en gång haft det oförlåtliga felet att föreställa aflidna helgon. Det är också sant, att en stor mängd af de kyrkor, som under den franska revolutionen indrogos till staten, då såldes till enskilda, af hvilka de nu, om något konstsinne och någon pietet funnes hos Frankrikes kommuner och regering, skulle köpas till baka. Men förutsatt att detta vore orimligt — en förutsättning, som i och för sig ej är smickrande — så återstå likväl en oerhörd mängd andra fall, för hvilka denna ursäkt ej kan gälla. Är franska staten värkligen så utblottad, att den ej i Tarascon kan uppbygga ett vanligt fängelse för några hundra tusen francs och låta kung Renés härliga

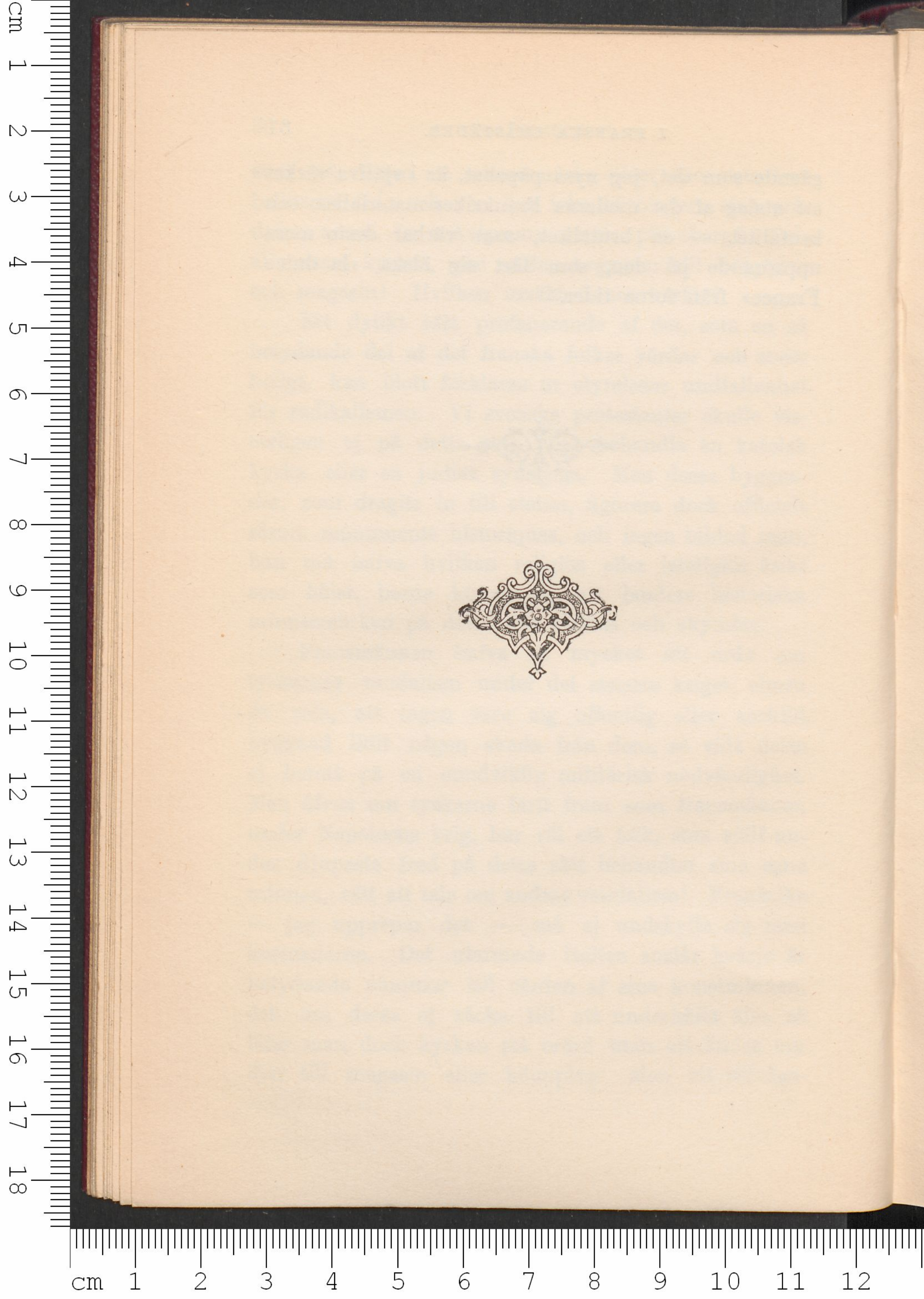
slott stå såsom ett minnesmärke öfver den siste trubadurens tid, och kan den icke härbärgera sina soldater annat än i Avignons gamla påfveborg? Och alla dessa kyrkor, som *staten* begagnar till höupplag och magasin! Hvilken ursäkt finnes härför?

Ett dylikt rått profanerande af det, som en så betydande del af det franska folket vördar och anser heligt, kan blott förklaras ur styrelsens undfallenhet för radikalismen. Vi svenska protestanter skulle visserligen ej på detta sätt vilja behandla en katolsk kyrka eller en judisk synagoga. Men dessa byggnader, som dragits in till staten, figurera dock officielt såsom monuments historiques, och ingen bildad man, han må hafva hvilken religiös eller irreligiös åsikt som hälst, borde kunna se, att landets historiska minnesmärken på detta sätt sköflas och skymfas.

Fransmännen hafva så mycket att orda om tyskarnes vandalism under det senaste kriget, ehuru de veta, att ingen vare sig offentlig eller enskild byggnad lidit någon skada från dem, så vida detta ej berott på en oundviklig militärisk nödvändighet. Men äfven om tyskarne farit fram som fransmännen under Napoleons krig, har väl ett folk, som själf under djupaste fred på detta sätt behandlar sina egna minnen, rätt att tala om andras vandalism! Frankrike — jag upprepar det — må ej undskylla sig med kostnaderna. Det utarmade Italien anslår hvarje år betydande summor till vården af sina konstminnen, och om dessa ej räcka till att underhålla alla, så låter man dock kyrkan stå orörd utan att ändra om den till magasin eller höupplag. Men ett tillväga-

gående som det, jag nyss påpekat, är i själfva värket ett utslag af det moderna Frankrikes materialism och brutalitet -— en brutalitet, som värkar desto mera upprörande på den, som lärt sig älska »la dulce France» från forna tider.

ENGLAND.

Från Shaksperes hembygd.

Då det från London norr ut gående järnvägståget lämnat Oxford, uppnår det efter ungefär en timmes färd grefskapet Warwickshire, inom hvilket en bibana för den resande till den lilla staden Stratford-upon-Avon.

Warwickshire skiljer sig till sin natur föga från de öfriga grefskapen i den centrala delen af England. Landet är föga kuperadt. Några större höjder finnas alls icke, icke ens några kullar, men landskapet företer å den andra sidan ej dessa vidsträckta, öppna slätter som Skåne och Ungarn med deras oändliga sädesfält, hvilka — i synnerhet i Ungarn — utbreda sig öfver landet med en hafsytas jämnhet. Här däremot är det ett skogrikt, lätt böljande landskap, som aldrig ger ögat tillfälle att skåda ut öfver några större horisontala ytor. Sädesfälten äro få och hafva väl aldrig varit många, då modernäringen i Warwickshire alltid förefaller hafva varit boskapsskötsel, icke åkerbruk. Det tryck, under hvilket äfven den engelska sädesproduktionen befinner sig, har väl ytterligare inskränkt åkrarnas antal, och på min resa genom

grefskapet kunde jag endast sällan upptäcka något land, som lagts under plogen. Däremot mötte mig öfverallt vidsträckta, frodiga gräsvallar, där skaror af kraftiga, hvitulliga får betade.

Dessa gräsvallar äro endast sällan skilda från hvarandra genom häckar af buskväxter. Längs dikeskanten stå i stället vanligen rader af högväxta träd, hvarigenom landskapet får ett utseende af pittoresk skogstrakt. Träslagen äro för det mesta löfrika ekar och almar, mera sällan popplar. Stränderna af Avon, mellan hvilka den lilla floden slingrar sig fram bland de frodiga gräsmarkerna, äro däremot kransade af pilar, som doppa sina blad i vattnet. Några slottsliknande villor ser man icke såsom i det södra England, vid hvars kust den ena badorten ju följer på den andra. Byggnaderna utgöras här för det mesta af dessa gammalmodiga, men romantiskt vackra engelska bondstugor, af hvilka flera äga den ansenliga åldern af två eller tre hundra år. De äro i regeln bygda af korsvirke och få sitt mest karaktäristiska utseende genom det tjocka, vanligen svartnade halmtak, som ligger utbredt öfver hela byggnaden och som här och hvar genombrytes af några små, oregelbundna vindsgluggar. Ej sällan äro stugans yttermurar klädda af ett tjockt lager af lummig murgröna eller vildvin, som klättrat ända upp till halmtakets början.

En af dessa stråtäckta kojor är nära förbunden med en viktig episod i Shaksperes lif. Ungefär en tjugu minuters väg från Stratford ligger den oansenliga byn Shottery, inbäddad bland häckar, ekar och almar. Husen äro ej många, och några hafva blifvit

ganska illa medfarna af tiden. En af dessa stugor är bekant — och med rätta bekant — såsom »Anne Hathaways cottage». Den lilla bondgården, som ligger strax bredvid landsvägen bakom en till byggningen hörande »garden», består af två eller rättare tre afdelningar. Den resligare delen till vänster bildar nämligen ett hus för sig, och den lägre till höger är genom en gång delad i tvenne. På nedra botten befinna sig köket med dess stengolf och rymliga eldstad samt de rum, i hvilka husets folk vanligen samlades, en trappa upp ligga sofrummen, där en gammal säng från drottning Elisabeths dagar ännu finnes i behåll.

I denna cottage bodde i början af 1580-talet en efter Stratford-förhållanden välburgen landtman vid namn Richard Hathaway, fader till en talrik barnskara, af hvilken dottern Anna, född 1556, är den, som gifvit huset dess namn.

Richard Hathaway var, såsom vi af några affärshandlingar veta, bekant med Stratford-borgaren John Shakspere, och dennes son William tyckes såsom yngling ej hafva försummat att på sina utflykter från staden besöka sin faders vän i Shottery. I hvarje fall synes det mellan den adertonårige ynglingen och den åtta år äldre Anne Hathaway hafva uppstått ett ömmare förhållande, som snart gjorde ett giftermål mellan båda nödvändigt, ehuru den manliga parten ännu ej uppnått giftasstadgad ålder. I november 1582 infunno sig nämligen tvänne af den då nyligen aflidne Richard Hathaways grannar inför biskopen af Worcester, till hvars stift Stratford och Shottery hörde, och intygade där, dels att båda kontrahenterna voro

till äktenskap lediga, dels att William Shakspere erlagt den lagstadgade afgiften för att få viga sig utan att invänta de föreskrifna trenne lysningarna, hvarjämte de stälde en ovanligt hög borgen för att äktenskapet värkligen skulle fullbordas. När själfva bröllopet firats, vet man icke, men antagligen skedde detta redan i december 1582, ty i maj påföljande år döptes det unga parets förstfödda, dottern Susanna.

Här, i Anne Hathaways cottage och i dess »garden», har således Shaksperes kärlekssaga utspelats, och byn har därför blifvit en vallfartsort för de många Shakspere-entusiaster, som från denna och andra sidan Atlanten årligen strömma till Stratford. Af denna popularitet hafva äfven gårdens ägare vetat draga fördel.

Efter Richard Hathaways död öfvergick stugan till dennes son Bartholomew och ägdes af hans afkomlingar ända in i vårt århundrade. Den siste enskilde ägaren var en mr W. Thompson från Stratford, som med den för Stratfords invånare lätt förklarliga tendensen att sätta högt pris på allt, som står i samband med stadens störste son, utbjöd den fallfärdiga kojan åt de s. k. trustees för Shaksperes födelsehus. Bröder emellan var stugan väl värd en hundra eller tvåhundra pund, men mr Thompson begärde 3300 pund.

Då denna summa ansågs väl hög, afslogo förtroendemännen det välvilliga anbudet, och mr Thompson utbjöd då huset på auktion, hvarvid trustees i mars 1892 inropade det för 3000 £, antagligen af fruktan för att det eljest skulle vandra öfver till Amerika. För närvarande står det således under

samma förvaltning som Shaksperes födelsehus och tillhör liksom detta »den engelska nationen».

Det är klart, att fantasien och förvärfsbegäret äfven vid denna plats gått hand i hand att skapa Shakspere-reliker. I slutet af förra århundradet upptäckte således mr Ireland, fader till den bekante förfalskaren, den stol, i hvilken Shakspere satt, då han blef förlofvad — huru detta bevisades, minnes jag nu ej — och hans ändå lyckligare son återfann t. o. m. en versifierad, erotisk brefväxling mellan Shakspere och hans »sweet Anne». I våra dagar har man gjort ett ändå viktigare fynd, hvilket dock icke lyckats ådraga sig åsyftad tilltro. Som fyndet är ganska karaktäristiskt för de engelska konsthandlarnes uppfinningsrikedom och köparnas godtrogenhet, vill jag med några ord redogöra för det.

På våren 1872 köpte nämligen en engelsk gentleman, mr John Malam, en tafla af konsthandlaren mr Holder, boende i närheten af British Museum. Taflan föreställde en familjeinteriör. Vid ett bord i förgrunden såg man en äldre man och en äldre kvinna sysselsatta med att väga några dyrbarheter, och i midten af rummet syntes ett yngre par, som sammanvigdes af en prest. I taflans vänstra hörn läste man slutligen — och här låg klämmen — följande vers:

Rare Lymninge with us doth make appere
The marriage of Anne Hathaway with William Shakespere
15—

Taflan skulle således föreställa ingenting mer och ingenting mindre än Shaksperes giftermål eller åtminstone hans trolofning, och i det gamla paret skulle

vi hafva att igenkänna Richard Hathaway och dennes maka, sysselsatta med att väga upp hemgiften.

Mr Malam blef naturligen glad och betalade med nöje sina 15 £, men fann snart, att andra icke delade hans glädje öfver det lyckliga fyndet. Man anmärkte för det första med rätta, att några engelska familjeinteriörer icke äro kända förrän ett godt stycke in på 1600-talet och att det därför syntes föga troligt, att en bonde midt inne i djupaste Warwickshire stått så långt före sin tid, att han kommit att tänka på att genom en dylik tafla föreviga en familjetilldragelse, vid hvilken han dessutom svårligen kan hafva fäst någon större vikt, då han icke ens i sitt ungefär samtidigt uppsatta testamente brydde sig om att med ett ord omnämna denna dotter.

Själfva giftermålsakten kunde taflan vidare ej föreställa, ty då denna celebrerades, låg Richard Hathaway redan i sin graf, och skulle den framställa trolofningen, så måste denna hafva skett före september 1581, då Richard Hathaway såsom dödssjuk upprättade sitt testamente, d. v. s. vid en tidpunkt då Shakspere ännu blott var 17 år gammal. I hvarje fall måste erkännas, att målaren handlat med en prisvärd försiktighet, då han lämnat året oafgjordt och endast angifvit det århundrade, under hvilket tilldragelsen timat, ty vare sig han satt 1581 eller 1582 (i stället för blott 15—), så hade ju lätt detta datum kunnat visas vara historiskt oriktigt, under det att århundradet däremot var oomtvistligt. Mindre klokt handlade han däremot i återgifvandet af Shaksperes porträtt, ty för detta valde han såsom mönster monumentet öfver skaldens graf, men hur tidigt utvecklad

Shakspere än kan hafva varit, kan han dock svårligen vid sjutton års ålder hafva sett ut på samma sätt som vid femtiotvå.

Dessa och andra svårigheter gjorde, att man icke var böjd att i taflan se någon Shakspere-idyll från Shottery utan endast en holländsk tafla från 1600-talet, hvilken af mr Holders konstförfarna hand lokaliserats och historiserats på sätt som ofvan beskrifvits.

* * *

Af samma karaktär som den halmtäckta bondkoja, som var Anne Hathaways hem, äro de flesta husen i Stratfords närhet, åtminstone de som förskrifva sig från Shaksperes tid. Några praktfulla slott ser den resande däremot sällan, ty med den britiske ädlingens smak för enslighet hafva ägarna vanligen förlagt dessa fjärran från de allmänna landsvägarna. Men icke dess mindre är Warwickshire ganska rikt både på städer och på borgar från medeltid och renässans. I nordost ligger den präktiga gamla staden Coventry, hvars sneda gator och präktiga korsvärksgaflar ännu erinra om 1400-talets Coventry med dess mäktiga gillen.

Längre i söder, föga mer än en svensk mil från Stratford, hafva vi grefskapets hufvudstad Warwick, hvars pittoreska gamla stadsportar ännu äro bevarade och hvars backiga, krokiga och vinda gator väl också föga förändrats sedan Shaksperes tid. Strax bredvid staden ligger det gamla Warwick Castle, en bland Englands äldsta och ståtligaste medeltidsborgar med väldiga murgrönskransade torn och romantiska hvalf-

gångar, som ännu tala om den tid, då namnet Warwick uppbars af Englands mäktigaste baron, Richard Nevil, »kungamakaren». Längre mot norr hafva vi de vidsträckta ruinerna af Kenilworth, som i Shakspere's barndom var skådeplatsen för de lysande fester, som slottets ägare, Lorden af Leicester, gaf för sin jungfruliga drottning och hvilka Walter Scott sedermera skildrat i sin bekanta roman med detta namn.

På vägen mellan Stratford och Warwick skåda vi slutligen det i Shakspere-legenden så ryktbara slottet Charlecote, hvilket genom en lummig allé af almar förenas med Stratford. Betydande kan detta herresäte efter engelska förhållanden knapt anses vara, ehuru det vackra sengotiska slottet i Sverige tvifvelsutan skulle få gälla såsom ett mycket ståtligt domän, inbäddadt som det ligger i en park, där kronhjortar, rådjur och kaniner ännu locka jägaren lika starkt, som de gjorde på den unge William Shaksperes tid, då den barske Sir Thomas Lucy satt såsom herre på Charlecote. Godset äges fortfarande af släkten Lucy, ehuru denna nu lär vara i det närmaste ekonomiskt ruinerad, i följd hvaraf också egendomen för närvarande är utarrenderad.

Den, som besöker Stratford, försummar ej gärna en utflykt till Charlecote och den närbelägna kyrkan, där han bland grafmonumenten ännu kan skåda en marmorbild af Sir Thomas Lucy, liggande i full rustning bredvid sin förut aflidna gemål, och då han ser de stränga, men vackra dragen, får han kanske en annan uppfattning af herren till Charlecote än den, som traktens Shakspere-krönika bibringat honom. Skulle han ej förut känna till denna senare, skall

körsvennen säkerligen berätta den för honom och t. o. m. visa honom den plats, där Shakspere greps af den förbittrade fredsdomaren. Traditionen är denna gång emot vanligheten gammal och förekommer redan i den äldsta Shakspere-biografien.

1709 berättar nämligen Rowe — Shaksperes förste utgifvare —, att skalden »genom ett missöde, vanligt nog bland ungt folk, råkat i dåligt umgänge, och att några af sällskapet, hvilka ofta gjort sig bemärkta såsom tjufskyttar, lockat honom mer än en gång att skjuta i en park, som tillhörde Sir Thomas Lucy af Charlecote, nära Stratford. I följd däraf förföljdes han af denne, efter hvad han själf ansåg något för strängt, och för att hämnas skref han en ballad om Sir Thomas. Ehuru denna troligen första frukt af hans skaldskap numera är förlorad — efter Rowes dagar har den naturligen blifvit återfunnen — lär den likväl hafva varit så bitter, att förföljelsen mot honom fördubblades till den grad, att han för någon tid tvingades att öfvergifva sitt yrke och sin familj i Warwickshire för att gömma sig undan i London.»

Man har i senare tid sökt förringa anekdotens trovärdighet genom att med dokument styrka, att Charlecote icke ägde någon vildpark och således ej häller några rådjur, men detta bevis är enligt min mening en kritisk öfverloppsgärning, ty Charlecote hade dock tydligen samma park, som än i dag finnes i behåll, äfven om denna icke på det engelska kameralspråket kunde hedras med den ståtliga titeln jaktpark, och i denna fans väl ock så mycket villebråd som ägarens förmögenhetsvillkor tilläto. För

öfrigt ägde Sir Thomas värkligen en park, som t. o. m. lagligen tillerkändes detta namn, nämligen den ej långt från Stratford belägna Fullbroke Park, och Rowe talar ju blott om en park, »som tillhörde Sir Thomas Lucy af Charlecote». Faktum är alltid, att Sir Thomas samma år, som det famösa dådet skulle hafva begåtts, i parlamentet uppträdde såsom en ifrig förespråkare för skärpta jaktbestämmelser.

Orsaken till denna animositet mot den kanske trovärdigaste af alla Shakspereanekdoter är lätt att förstå. Våra dagars rigorösa engelska moral har ju svårt att försona sig med tanken, att Hamlets skald en gång varit ung och skenat öfver skaklorna. Men man har glömt, att vildtjufnad i Elisabets England knapt betraktades såsom ett brott. Under hela medeltiden fördes det om jakträtten en hetsig kamp mellan de normandiska baronerna och det engelska folket, och den engelska yeomannen ansåg sig icke utan skäl vara i sin goda rätt, om han då och då lät en pil flyga mot rådjuren, som betade på den mark, hvilken en gång röfvats från hans förfäder.

Att jaga är för öfrigt ett engelskt nationalnöje. »What a handsome day to-day! Let us go out and kill something!» — säger ett satiriskt engelskt ordstäf, och känslan för det fria skogslifvets poesi är hos engelsmännen kraftigare utvecklad än hos andra folk. Det är också af dem, som Robin Hoods hurtiga fribytartyp skapats, och att Shakspere säkerligen lika fullt som någon jämnårig känt det uppfriskande i att ströfva kring bland skog och mark i Stratfords omnejd för att där fördjupa sig bland snårens gröna gömslen och där drömma bort »dagens tröga timmar»

— det visas bäst af hans *As You Like it* med dess hänförda skildring af lifvet i Ardennerskogen. Kan man väl då känna sig förundrad öfver, att den unge borgarsonen från Stratford ej besvärade sig med någon rigoristisk tillämpning af det sjunde budet, när han såg Sir Thomas Lucys feta råbockar skymta fram mellan träden, samtidigt med det han just hade en laddad bössa i handen!

* * *

Men vi återvända till skildringen af själfva landskapet. Det, som gifver såväl Warwickshire som de flesta andra landskap i England deras egendomliga karaktär, är deras stora bördighet. Denna är icke att jämföra med Italiens, hvars Campagna felice ju äger Europas kanske mest fruktbara jordmån. Under det att himmelen öfver dessa fält vanligen är klar och molnfri och ett bländande solsken hotar att förbränna ängarna, som nästan synas flämta efter regn, lägra sig här i stället tjocka, regndigra moln öfver naturen. Tidt och ofta urladda sig dessa i häftiga skurar, och fullkomligt fri från dimmor är den fuktiga luften endast sällan. Äfven i Warwickshire är det en sparsamt förekommande syn att skåda solen, som vanligen endast på några korta mellanstunder skickar ett par sneda strålar genom de regnfylda skyarna. Men trots detta — eller kanske rättare just i följd däraf — härskar där under sommartiden en kvaf, nästan tryckande orangerivärme, som gör att allt spirar och frodas ymnigare och kraftigare än annorstädes; träden äro lummigare och grönskan mera saftig. Det är

som om naturens outtömliga alstringskraft här talade ett öppnare språk än eljest, man tycker sig här närmare naturens slösande rika moderssköte, och denna bördighetens lycksaliga, lugna skönhet återfinnes i intet europeiskt land i högre grad än här.

Men Warwickshire äger äfven en annan art af skönhet. I södern, i Italien, Grekland och Orienten, är naturens skönhet rent plastisk och ligger i själfva liniespelet. Luften är klar, nästan kall i färgen trots det glödande solskenet, och den stämningsrika växling mellan skuggor och dagrar, som kännetecknar det nordiska landskapet, är nästan okänd. Föremålen afteckna sig klart och bestämdt mot synranden, och skuggorna falla breda och skarpa. I stället för det nordiska bärglandskapets hackiga, oroliga linier, som mera öfverraska genom sin bizarra djärfhet än tilltala genom sin harmoni, skådar man i södern majestätiskt ädla konturer, hvilka liksom tyckas försmå allt effektsökeri. Nordbon känner sig därför ofta främmande inför denna natur, och det dröjer ej sällan länge, innan han får ögat öppet för den klassiskt rena skönheten hos det grekiskt-romerska landskapet. Den skönhet, vid hvilken han är van, är målerisk. Luften i hans hemland äger icke söderns genomskinliga klarhet, utan är mer eller mindre dimfyld, och i denna dunstmättade luft bryter sig ljuset i en oändlig mångfald af olika skiftningar, aldrig dock rikare än på Albions molnhöjda ö.

Färgspelet är icke glänsande som i södern, äger icke samma bländande kraft och effektrika kontraster, men nordens dystra, stämningsfylda färgtoner äro dock i själfva värket långt rikare än söderns och af

en större mångfald i nyanserna. Denna tunga, dimfylda luftkrets visar sig för konstnären såsom ett vida mera känsligt uttryck för det hemlighetsfulla, spirande lifvet i naturen än söderns genomskinliga atmosfär.

Om det nordiska landskapets skönhet således är en ljusets — icke liniernas — skönhet, är det knapt något land, som äger denna skönhet i så hög grad som England.

Måhända är det också mera än en slump, att den germanska världens främste skald fostrats just i hjärtat af England, och åtminstone har den, som skrifver dessa rader, trott sig bättre förstå hans skrifter, sedan han skådat den omgifning, från hvilken Shakspere mottog sina första intryck. Samma okufligt starka, men på samma gång lugna alstringskraft, som kännetecknar den engelska naturen, återfinnes ock hos skalden, hvilken, slösande som naturen, knapt vårdade sig om de diktverk, hans fantasi med sådan lätthet framalstrat, och denna ljusets skönhet, hvars tolk Rembrandt är på den bildande konstens område, får inom dikten sitt högsta uttryck hos Shakspere.

Hans figurer och byggningen af hans dramer äga intet af antikens plastiska, men kalla skönhet. Den grekiskt-romerska samt äfven den franska diktens gestalter äro gemenligen tecknade i några få enkla drag, karaktärerna äro sammansatta af en, högst två egenskaper, men klarheten har köpts på bekostnad af rikedomen och liffullheten. Shaksperes figurer äro däremot så långt ifrån enkelt sammansatta, att man om de flesta och mest betydande af dem ju

tvistar om, huru de böra uppfattas. Men likväl värka de med en oemotståndlig makt på vår fantasi. Orsaken är lätt att förstå. Lifvet själft med dess oändliga mångfald låter ju häller icke bringa sig in under någon bestämd formel, och dock — eller just därför — äger det för vårt skönhetssinne något vida mera lockande än de områden, som vårt förstånd mäktar uppmäta. Där allt är klart, bestämdt och begränsadt, studsar fantasien tillbaka liksom mot en mur, och det är denna beklämmande känsla, som den moderna människan så ofta erfar inför den antika konstens och diktens mästervärk. Vi fordra ett *något* bakom självfva bilden, ett område bakom det kroppsliga ögats synvidd, där fantasi och känsla fritt kunna tumla om, och detta land, som i det stora hela är de södra folken okändt, det landet ligger oss öppet i den shakspereska dikten. Här äro figurerna framstälda liksom i Rembrandtsbelysning, skuggorna och dagrarna falla tunga, men med en outtömlig rikedom af nyanser, och denna ljusbrytningens rikedom låter vår egen fantasi fylla ut, hvad skalden själf med äkta konstnärstakt endast antydt. Således äfven här ett samband mellan natur och dikt.

* * *

Stratford-upon-Avon är en stad, som i pittoresk belägenhet och i fornåldrig karakter icke kan upptaga täflan med Warwick eller andra äldre städer i närheten. Marken, på hvilken staden ligger, är så godt som alls icke kuperad, gatorna hafva allt mer och mer börjat antaga en modern småstads ledsamma

och städade hälgdagsutseende, bland husen finnas väl ännu några representanter kvar af Shaksperes Stratford, men de flesta äro uppförda i våra dagars schablonmässiga stil. Då jag för femton år sedan för första gången besökte staden, föreföll den mig på ett kanske mindre berömvärdt sätt hafva bevarat den karaktär af snuskighet, som måtte hafva utmärkt den lilla köpingen på Shaksperes tid — den första säkra underrättelse, man har om skaldens familj, är en dom, genom hvilken Shaksperes fader bötfäldes för uraktlåtenhet att bortskaffa en gödselhög, som han upplagt framför sitt hus — men nu hade till och med denna »nobilis ærugo» försvunnit, och Stratford var lika gudsnådligt proper som hvarje annan stad, hvilken åtnjuter förmånen af stadsfullmäktige och hälsovårdspolis.

Vill man således hafva en föreställning om den ännu halft landtliga köping, där Shaksperes barndom förflöt, gör man orätt i att vända sig till det moderna Stratford. Hans födelsestad, som ännu ej räknade 1500 invånare, påminte säkerligen vida mera om en vanlig bondby i våra dagar. De oregelbundna och stråtäckta korsvirkeshusen voro ännu skilda från hvarandra genom vidsträckta köksträdgårdar, de smutsiga gatorna slingrade sig ännu i nyckfulla vindningar, och om än icke hvarje hus — såsom Shaksperes fädernehem — hade en doftande komposthög framför porten, så var dock den leriga, af fordon genomplöjda gränden säkerligen mera lik en fäbodsväg i våra dagar än en modern stads stenlagda gata.

Men äfven om det nuvarande Stratford icke äger förmågan att gifva oss någon illusion af skaldens

hembygd, så erinras man dock vid hvarje steg om denne, och då man på söndagen vandrar igenom de döda och öde gatorna, erfar man nästan en känsla af att vandra i ett stort mausoleum, rest öfver Stratfords störste son. Hela staden förefaller knapt hafva någon annan raison d'être än Shakspere, och säkerligen skulle ingen främling rikta sin kosa till detta ledsamma hörn af England, om det icke vore af pietet för skalden eller af nyfikenhet att skåda dennes fosterbygd.

Enligt hvad som uppgafs besökes Shaksperes »Birthplace» af öfver 25000 personer om året, och bland dessa lära — efter hvad en fullt tillförlitlig person försäkrade mig — icke hafva funnits tio af Stratfords egna invånare, ty ehuru dessa så godt som lefva på skalden, lära de dock för honom knapt hysa något annat intresse än det, mr Barnum hyste för Jumbo eller de siamesiska tvillingarna; de sälja fotografier, förevisa Shakspere-reliker, hyra ut rum och åkdon åt resande Shakspereentusiaster, men för så opraktiska sysselsättningar som att läsa skaldens arbeten eller besöka »Birthplace» lära de hysa ett suveränt förakt. Dessa 25000 främlingar, som således årligen strömma till Stratford och af hvilka de flesta väl stanna öfver en dag, tillföra naturligen staden ett ganska betydande kapital, och som det förefaller är denna inkomstkälla den förnämsta i det moderna Stratford.

Hvarje amerikan, som öfver Holyhead begifver sig till England, stannar vanligen på vägen till London i Stratford, ty olycklig den yankee, som vid hemkomsten vill skryta af att hafva »done Europe» och

icke sett Shaksperes fädernestad och dess härligheter. Detta är så mycket nödvändigare, som Amerikas egen mest celebre skald, Washington Irving, där författade sin Sketch Book i ett rum, som naturligen också förevisas för vetgiriga resenärer från Irvings hemland. Stratford ingår således i den amerikanska resekatekesen vid sidan af Kapitolium och andra märkvärdigheter, och den omständigheten är till icke ringa ekonomisk fördel för den lilla staden.

Om än således staden i våra dagar är något helt annat än på Shaksperes tid och om än den amerikanska turistströmmen gjort vistelsen där mindre angenäm, i synnerhet genom det fördummande inflytande som yankees haft på alla slag af förevisare, hvilka den resande här lika litet som annorstädes kan undgå, så är staden dock icke utan sitt intresse. Den äger flera minnesmärken i behåll, som om de också i de flesta fall äro värdelösa såsom medel att bättre förstå skaldens personlighet och diktning, dock hafva hos sig något tilltalande för vår pietetskänsla.

Katolicismens relikdyrkan hvilar ju i grund och botten på en ganska mänsklig känsla; äfven det, som varit tämligen värdelöst för den vi älska, får efter hans död en viss betydelse för oss såsom *hans* tillhörighet, och i den meningen äger väl hvar och en af oss någon liten afgudisk relik, som han har svårt att göra sig af med. Men icke blott den enskilde, utan äfven hela folk förfalla till denna relikdyrkan. Gustaf Adolfs kyller är för oss svenskar icke blott en gammal, i sig själf värdelös lädertröja, det hus, där Gustaf Vasa enligt traditionen — kanske icke ens i värkligheten — gömde sig undan danskarnas

efterspaningar, är icke blott en gammal bondstuga, t. o. m. kommunarden kan ej freda sig från en känsla af vördnad, då han beträder den plats, där hans kamrater i striden utgjutit sitt blod, ty denna känsla af pietet ligger så djupt rotad i den mänskliga naturen, att icke ens nihilisten mäktar förkväfva den. Man kan visserligen le åt de luntor, som skrifvits för att bevisa den eller den relikens äkthet, man kan tycka det vara löjligt, att så mycken tid och så mycket bläck blifvit bortslösade för att undersöka, om Shakspere värkligen bott i det eller det huset, hvilket ju i sig själft är alldeles likgiltigt, men man finner allt detta löjligt, blott därför att det icke är ens *egna* »reliker» det gäller. I så fall blir det något annat. Soldaten finner det ej löjligt att offra lifvet för det tygstycke, som han kallar sin fana, och han finner intet besynnerligt i de tidsödande undersökningar, som göras för att bevisa, att hans regementes duk varit med i det eller det fältslaget.

Hvad nu Stratford beträffar, kan det vara sant, att för de flesta är Shaksperes graf och hans fädernehus endast föremål för en dum nyfikenhet, men för ofantligt många engelsmän, hvilka i Shaksperes skrifter lärt sig se en bok vid sidan af bibeln, är det något vida mer, och för dem och för det engelska folket i dettas helhet är Stratford en enda stor och vördnadsvärd relik. Ur den synpunkten böra dess minnen ock betraktas, och det intresse, dessa äga, är också endast relikens — detta må nu vara stort eller ringa.

Vi hafva först kyrkan, där skaldens stoft hvilar. Men äfven om Shaksperes ben ej gömdes under dess hvalf, skulle vårt skönhetssinne likväl tilltalas af

Holy Trinity's landtliga tempel, inbäddadt som det ligger i kyrkogårdens lummiga grönska vid randen af Avons porlande flöde. En känsla af frid smyger sig ofrivilligt öfver vandraren, då han skrider genom kyrkogårdens skuggiga alléer, och han finner, att »Stormens» skald här fått en vida mera värdig hviloplats, än om han jordats under marmorvården i Westminster Abbey.

Inför dödens majestät är all mänsklig storhet liten. Ju mera prunkande vården är, desto starkare framträder den jordiska ärans intighet, och griftens genier, som i sina marmortrumpeter skola sprida ut den aflidnes lof öfver världen, förkunna i självfva värket blott Predikarens tröstlösa lära: allt är fåfänglighet...

Här däremot — fjärran från millionstadens jäktande vimmel, där all mänsklig sträfvan liksom drunknar i glömskans oändliga flod — får man ett intryck af att Shakspere funnit sin rätta plats. Den känsla af grafvens frid och af mänsklig storhets förgänglighet, som vandraren erfar, då han lyssnar till suset från kyrkogårdens almar, den för honom och den döde närmare hvarandra. Den store döde blir för honom mera mänsklig, då han visar sig vara underkastad mänsklighetens vanliga lag, då han ej gör något fåfängt försök att sätta sitt namn upp emot dödens allmakt, utan såsom Shakspere framför marmorgriften i Westminster föredrager ett rum i hembygdens undangömda kyrka.

Själfva kyrkan är ett vackert prof på engelsk medeltidsarkitektur — endast den fula tornspiran är modern. Det treskeppiga långhuset tillhör den unggotiska stilen, som här ännu synes kämpa mot den

äldre, mera tunga romanska. Hufvudskeppets arkader hafva visserligen redan den gotiska spetsbågen, men de massiva pelarna och anläggningen i det hela påminna ännu om den romanska stilen, likaså det flata trätaket, ehuru ett dylikt mycket ofta förekommer i rent gotiska kyrkor på den britiska ön. Tvärskepp och torn tillhöra ett äldre byggnadsskede, och det senare har ännu rent romanska rundbågsfönster. Det raka koret är däremot af senare datum och från en tid, då gotiken utvecklat hela sin fantastiska innebörd och stod på gränsen att öfvergå till barock. I koret, som afslutas med ett väldigt, af skimrande glasmålningar prydt fönster, finnas flera grafmonument. Längst fram till vänster hafva vi ett öfver Shaksperes granne, John Combe, afliden kort före skalden, och på samma sida, just i början af själfva koret, hvilar »svanen från Avon».

Shakspere dog den 23 april 1616, och redan kort därefter måtte hans efterlefvande hafva uppsatt det efter Stratfordförhållanden ovanligt ståtliga grafmonumentet, ty 1623 omtalas detta såsom färdigt. Detta monument, som — troligen efter en dödsmask — förfärdigades af en tämligen obetydlig holländsk konstnär, Gerhard Johnson, densamme som kort förut utfört monumentet öfver John Combe, framställer den aflidne såsom författare, i det att konstnären satt en penna i den högra handen, under det att han låtit den vänstra hvila på en skriftrulle. Bilden, som är något mer än en bröstbild, enär hela öfverkroppen återgifves, är insatt i en ganska smakfull baldakin, uppburen af tvenne korintiska kolonetter samt öfver

entablementet prydd med Shaksperes i sten uthuggna vapensköld.

Självfva bysten var starkt kolorerad i naturliga färger, men under det förra århundradet — då alla kyrkor rappades och den hvita svepningsfärgen smetades öfver alla minnen från forna tiders brokiga prakt — hvitmenades äfven denna bild. I våra dagar har detta hvita färgöfverdrag åter aflägsnats och de ursprungliga färgerna återstälts — om till skulpturvärkets fromma, må lämnas oafgjordt. Under bröstbilden finnes följande inskrift:

Jvdicio Pylivm Genio Socratem, Arte Maronem
Terra Tegit, Popvlvs Mœret, Olympvs Habet.

Stay, Passenger; Why Goest Thov By So Fast?
Read, If Thov Canst, Whom Enviovs Death Hath Plast
Within This Monvment: Shakespeare, With Whome
Qvicke Natvre Dide; Whose Name Doth Deck Ys. Tombe
Far More Then Cost; Sith All Yt. He Hath Writt
Leaves Living Art Bvt Page To Serve His Witt.
Obiit Ano. Doi. 1616.
Ætatis 53. Die 23 Ap.

Framför det i väggen sittande monumentet ligga den Shakspereska familjens medlemmar jordade. Längst bort ligger skaldens förstfödda, hans älsklingsbarn Susanna, och bredvid henne hennes make, den ansedde läkaren d:r John Hall, samt deras måg Thomas Nash, därpå följer Shaksperes egen grafsten, och slutligen, alldeles vid foten af monumentet, den sten, under hvilken Shaksperes hustru, Anne Hathaway, hvilar. Shaksperes egen grafsten har följande

inskrift, som säkerligen författats af någon beskedlig begrafningspoet i Stratford, men hvilken man dock icke utan rörelse kan läsa:

Good frend, for Jesus' sake forbeare
To digg the dust enclosed heare;
Bleste be ye man yt spare thes stones,
And curst be he yt moves my bones.

Det må vara sant, att Shakspere själf aldrig författat detta tarfliga rimmeri, men det länder dock det engelska folket till heder, att det respekterat den önskan, som står uttalad på skaldens grafsten, ty själfva önskan, om än icke uttrycken, är dock säkerligen dennes egen. Den engelska nationalkänslan har därför energiskt satt sig emot alla försök att rubba skaldegrafvens frid, och Shaksperes ben hafva fått hvila i ro både för den halfvetenskapliga nyfikenheten och för välmenande ärebetygelser. I Westminster Abbey har man visserligen upprest ett monument öfver honom, men hans stoft har icke blifvit flyttadt från den mera anspråkslösa graf, han själf valt.

Genom ett lätt förlåtligt förbiseende talar en af våra yppersta skalder i en dikt öfver Shakspere om

marmorkall Westminstersten,
som kylt till aska sångarhjärtats lågor.

Men storhetens marmorköld nådde Shakspere lika litet i döden som i lifvet. Han har därför ingen plats bland ryktbarheterna i Englands Panteon, utan såsom en rättskaffens borgare i Stratford hvilar han i sin fosterstads jord vid sidan af dem, som varit honom kära i lifvet, vid randen af den flod, vid

hvilken hans barndom förflöt, och i den kyrka, där han en gång bars till dopet.

* * *

Då man från den vid Stratfords utkant belägna kyrkan åter vänder tillbaka till staden, stannar man snart framför en egendomlig, åldrig byggnad, som ovillkorligen tilldrager sig ens uppmärksamhet. Det jämförelsevis långsträckta huset äger endast en bottenvåning och en däröfver utskjutande öfvervåning — båda i förhållande till sin längd ovanligt låga. Vid sidan af detta nästan dystert fornåldriga hus höjer sig ett smakfullt gotiskt kapell, hvilket än i dag har nästan samma utseende som på Shaksperes tid.

Den låga byggnaden är stadens skolhus, detsamma i hvilket den lille William Shakspere på sin tid lärde sig deklinera *hic*, *hæc*, *hoc*, och kapellet bredvid är the Guild Chapel.

Redan på 1200-talet fanns det i Stratford ett andligt brödraskap, det heliga korsets gille, under hvars jurisdiktion Stratford då lydde, och 1269 lät detta åt sig uppföra den gillesal, som möjligen ännu till någon del finnes kvar i det nuvarande skolhuset. Något mer än två århundraden senare lät den rike borgmästaren i London sir Hugh Clopton, som själf var ett Stratfordbarn, åt gillet uppbygga det bredvid liggande kapellet. I det inre pryddes detta af en serie brokiga och fantastiska bilder ur helgonlegendens rika skattkammare, men det protestantiska nitet försåg snart dessa kätterska konstalster med en skyddande förklädnad af hvit rappning, och först i våra dagar hafva vid en reparation dessa bilder blifvit

återfunna och aftecknade. Shakspere skådade dem troligen icke, ehuru han och andra skolbarn voro flitiga gäster i den lilla, till skolan hörande kyrkan, som t. o. m. någon tid tyckes hafva fått tjänstgöra såsom lärosal, ty sannolikt voro de på hans tid redan öfverdragna med rappning. Äfven i den punkten torde det nuvarande kapellet således vara detsamma som det, hvilket Shakspere såg, då han såsom gosse hvarje morgon passerade förbi det på väg till skolan eller då han såsom man betraktade det från sitt midt emot liggande fönster.

1482 grundade en medlem af det nyssnämnda Heliga kors-gillet den skola, som ännu finnes i behåll. Den inrymdes i den öfver gillesalen liggande våningen och tjänstgjorde ända till religionsförändringen under Henrik VIII, då all egendom, som tillhört brödraskapet, indrogs till kronan, hvars nit för reformationen hufvudsakligen yttrade sig i intresset att lägga beslag på de andliga korporationernas tillhörigheter. Stratford var således utan skola ända till 1553, då Edward VI återupprättade den och utnämnde en skolmästare med en årlig lön af 20 £. Den blef nu stadens, och hvarje Stratfordborgare ägde rätt att insätta sin son i skolan, så snart denne fylt sju år. Någon förteckning öfver den tidens skolgossar finnes ty värr ej i behåll, och skeptikern kan möjligen komma fram med ett tvifvelsmål, som säkerligen skulle förefalla rent hädiskt för den nuvarande skolans små pigga alumner, hvilka med sådan stolthet försäkra besökaren, att det rum, i hvilket de plugga latinsk grammatik, är detsamma som det, i hvilket Shakspere inhämtade samma härliga kunskaper. Skep-

tikern — säger jag — kan måhända yttra ett tvifvel, att Shakspere, när allt kommer omkring, aldrig studerat i skolan. Men detta vore att drifva tvifvelsjukan väl långt. Shakspere hade dock gått i skola, hade lärt »litet latin och mindre grekiska», någon annan skola fanns ej i staden, och Shaksperes far var Stratfords borgmästare samt således väl den, som i främsta rummet skulle hedra »the free grammar-school of Stratford» med att sätta dit sin egen son. Bland de tusen munnar, som rabblat latinska glosor inom skolans åldriga murar, var således nog också William Shaksperes.

Skolan tyckes ännu i det hela vara oförändrad sedan den tiden och har åtminstone ett mera antikt utseende än någon annan skola jag sett. Väggarna äro omålade och förfallna, rummen låga och den öppna takstolen höjer sig ännu i all sin nakenhet. Trots det att det var full sommar, föreföll här kallt och ödsligt, och man fick ett lifligt intryck af de pinorum, i hvilka våra förfäder tillbringade sin barndom.

Äfven själfva gillesalen är af ett visst intresse för den, hvilken vill besöka de platser, som haft betydelse i Shaksperes lif. Här var det nämligen, som Hamlets skald för första gången såg ett drama uppföras.

Resande teatertrupper, åtminstone till namnet anstälda i någon hög herres tjänst, genomströfvade vid denna tid England, vandrande från stad till stad, i det hela knapt åtnjutande större aktning än ett lindansarsällskap i våra dagar och därför äfven ofta bortvisade af städernas allvarliga borgerskap, som icke gärna tolererade dylik lättfärdighet. Men ofta gjorde sig en mildare anda gällande. De tillätos då att

uppföra sina stycken på rådhuset inför stadens vördade fäder, och vanligen erhöllo de en lämplig gratifikation från stadens kassa. 1569, då William Shakspere var fem år gammal, kommo de första skådespelartrupperna till Stratford, nämligen såväl drottningens som grefvens af Worcester trupp. Den senare erhöll 12 pence i belöning, den förra däremot den ovanligt höga summan af nio pund sterling. Båda trupperna spelade i gillesalen, och som skaldens fader just detta år var stadens högste styresman eller bailiff, är det tydligt, att han varit närvarande samt väl ock troligt att han till detta gratisnöje, som bekostades af allmänna medel, medtagit hela sin familj, således äfven den femårige William. Men skulle äfven den blifvande skalden detta år hafva undgått att skåda en teaterföreställning, yppades snart nya tillfällen, genom hvilka denna försummelse kunde godtgöras. 1573 besöktes den lilla staden af grefvens af Leicester trupp, 1576 kommo grefvens af Warwick och grefvens af Worcester, hvilka äfven året därpå förnyade visiten, 1579 följde lord Stranges och lord Essex o. s. v. Man spelade sålunda ej sällan i salen under latinskolan, och lärjungarna i denna förstodo nog också att skaffa sig inträde.

Föreställningarna gåfvos, som sagdt, i den gamla gillesalen, som efter religionsförändringen öfverlämnats åt den nyinsatta världsliga styrelsen d. v. s. stadens bailiff och aldermen. Denna sal, som nu blifvit restaurerad, så att flera vackra detaljer från medeltiden åter kommit till synes, är ett tämligen lågt, något långsträckt rum, som upptager husets hela bottenvåning ända från den till vänster liggande ingången

till byggnadens slut; en vägg, som vid mitt första besök genomskar salen, har nu blifvit borttagen, och rummet har nu åter samma storlek, som det hade på Shaksperes tid. Vid en flyktig uppmätning föreföll salen vara en tolf alnar bred och en trettiofem alnar lång. Den är således icke vidare rymlig för att hafva varit den offentliga råds- och festsalen i en stad, och det rum, som bestods de uppträdande skådespelarna, måste således hafva blifvit vida mindre än det, med hvilket ett resande teatersällskap i våra dagar vill nöja sig, men på sina resor i de engelska köpingarna hade den tidens engelska histrioner säkerligen ej blifvit bortskämda med några praktsalar, och de kunde äfven nöja sig med mindre, ty de skrymmande teaterdekorationerna voro en då ännu okänd lyx.

Midt emot det gotiska kapellet ligger en gräsbevuxen, inhägnad plats, på hvilken grundmurarna af ett nu försvunnet hus här och hvar sticka upp ur marken. På Shaksperes tid låg här det förnämsta huset i Stratford, egendomen New-Place, som på 1400-talet uppförts af den förut omtalade sir Hugh Clopton och sedermera förblef i den Cloptonska släktens ägo till 1563, ehuru det under större delen af denna tid uthyrdes åt andra. 1597 inköptes New-Place af Shakspere för en summa af 60 £, hvilket då för tiden ganska betydande belopp visar, att skalden, ehuru endast trettiotre år gammal, redan lyckats förvärfva sig en oberoende ekonomisk ställning. Huset var visserligen förfallet, men tomten var större än i våra dagar och sträckte sig då ända ned till stranden af Avon. Genast efter köpet började Shakspere att reparera den fallfärdiga hufvudbyggnaden, så att

denna snart åter framstod såsom den förnämsta i Stratford; då drottningen 1643 besökte Stratford, inkvarterades hon också i New-Place. Att egendomen under Shaksperes hand betydligt förbättrats, framgår äfven af den försäljningssumma, som den 1675 betingade. Fem år förut hade Shaksperes sista ättling, hans dotterdotter lady Barnard, gått ur tiden, och af hennes sterbhus såldes New-Place för jämt 1000 £ mer än huset kostat sjuttioåtta år förut. Dess värde hade således mer än sjuttondubblats.

I New-Place tillbringade Shakspere sina sista dagar, sedan han dragit sig tillbaka från skådespelaryrket samt slagit sig ned i Stratford, och där slutade han också sitt lif den 23 april 1616. Ty värr visar oss ingen ritning, huru denna med Shakspere så nära förbundna egendom såg ut, och den plansch, som i slutet af förra århundradet utgafs såsom en autentisk afbildning, är endast ett oblygt falsarium. Shaksperes New-Place nedrefs nämligen kort efter 1700, och en ny byggnad i den tidens stil uppfördes i stället. Af denna finnes visserligen en ritning, som för oss dock är af föga intresse, enär detta hus och Shaksperes endast hafva läget gemensamt.

Vid midten af samma århundrade inköptes New-Place af en prest vid namn Francis Gastrell, hvilken i England erhållit en fullkomligt herostratisk ryktbarhet och som än i dag af somliga omnämnes med en förbittring, som annars ej är vanlig i England. Orsaken är denna.

Enligt en tradition, som kan följas tämligen långt tillbaka i tiden, hade Shakspere i sin trädgård planterat ett mullbärsträd, under hvars grenar han ofta

plägade sitta. Trädet blef därför sedermera bekant såsom Shaksperes mullbärsträd och var snart en af de märkvärdigheter, som hvarje främling, hvilken besökte Stratford, nödvändigtvis måste se. Men Gastrell, som tyckes hafva varit ett fullkomligt original och hvars dominerande egenskaper förefalla hafva varit oginhet, egensinne och hatfullhet, blef så förbittrad öfver dessa besök, hvilka han betraktade såsom intrång i de rättigheter, som tillkommo honom såsom laglig ägare, att han en vacker dag till Stratfordboarnas hejdlösa förbittring lät hugga ned det ärevördiga trädet.

Dådet fick ett mera komiskt efterspel. För en spottstyfver inköpte nämligen en företagsam urmakare i Stratford det fälda trädet och af virket förfärdigade han dosor och dylika pjeser, hvilka fingo en strykande afgång. Handeln gick t. o. m. så förträffligt, att Sharp — det var urmakarens namn — lär hafva förtjänat en liten förmögenhet på dessa eftersökta tingestar. Priset på en dylik Shakspere-relik kunde också vara ganska betydande; så kostade ett schatull, som förfärdigats af mullbärsträdet och som af staden Stratford öfverlämnades till Garrick, ej mindre än 53 £. Affären gick således förträffligt, ty, trots det att Sharp anklagades för förfalskning, saknades ej godtrogna köpare, och det outtömliga Shaksperevirket tog aldrig slut, utan växte till såsom oljan i enkans kruka.

Förbittringen mot Gastrell tvingade emellertid denne att lämna staden. Då han icke dess mindre dömdes att erlägga fattigskatt för sitt hus, lät han i sin vansinniga förbittring och hälldre än att betala

denna obetydliga afgift rifva ned hela huset och jämna det med marken.

Stället kom sedan i olika ägares händer, och för hvarje ny sådan gick det alltmer bakut med Shaksperes gamla New-Place; så bygdes där 1830 en teater, på hvilken taskspelare, negersångare och annat godt folk uppträdde. Då utfärdade den bekante Shakspereforskaren Halliwell 1861 ett upprop till det engelska folket att inköpa den plats, där Shaksperes hus stått, för att skydda ett dylikt minne för vidare profanation, och redan året därpå kunde han för 3200 £ inköpa större delen af New-Place, som emellertid styckats i flera olika tomter; den del, på hvilken teatern stod, gick dock ej med i köpet, emedan ägaren fordrade 1100 £ för det fallfärdiga rucklet. Då emellertid teaterns affärer gingo allt sämre och byggnaden i följd däraf metamorfoserats till ett bönhus för dissenters, passade Halliwell på och inköpte 1872 äfven denna del af det forna New-Place. De byggnader, som belamrat platsen, refvos, och tomten inhägnades samt försågs med vackra trädgårdsanläggningar, hvarefter New-Place stäldes under samma förvaltning som Shaksperes födelsehus.

Detta är i korta drag denna egendoms växlingsrika historia — en historia, som, om den än icke har något annat intresse, dock har det att visa, med hvilken pietet det engelska folket betraktar allt, som stått i samband med dess störste skald.

* *
*

Det af Stratfords Shakspere-minnen, som tilldrager sig den ojämförligt största uppmärksamheten af

de främlingar, som strömma till staden, är otvifvelaktigen »Shaksperes Birthplace» eller det hus, hvilket af traditionen betecknas såsom det, i hvilket skalden födts till världen. Det celebra huset ligger vid Henley Street och omgifves af en liten trädgård, hvilken sträcker sig från den nyssnämnda gatan tvärs igenom kvarteret till den på andra sidan liggande Guild Pits, just där denna stöter samman med en tredje gata, kallad Maidenhead Street. Som vi skola se, är detta läge af en viss betydelse, då det gäller att identifiera huset med det, i hvilket Shakspere föddes.

Den främling, som besöker Birthplace och ej tillhör den vanliga turistströmmen, frågar sig gärna om det värkligen finnes något bevis för, att huset med rätta bär sitt namn, och en dylik fråga kan han med desto större skäl framställa, som det är tämligen allmänt bekant, att de historiskt märkvärdiga platser, som pläga förevisas, ej sällan blifvit dubbade till denna värdighet i en ganska sen tid samt utan all förskyllan och värdighet, endast för att tillfredsställa gifmilda resandes nyfikenhet. Så kan det ju också hafva varit här. Under Shaksperes lifstid var han ej så berömd, att någon vårdade sig om att taga reda på det hus, där han blifvit född. Han själf och kanske hans familj visste det, men redan efter en generation bör kunskapen härom hafva varit utplånad, ty hvilken fäster sig väl vid dylika ting? Icke ens i våra dagar, då en dylik pietetskänsla dock är betydligt mera utvecklad, torde mången kunna utpeka det hus, där hans far eller farfar först skådat dagens ljus.

Men så kommer en ny tid. Den döde har blifvit en historiskt ryktbar person, främlingar, som besöka staden, fråga kanske efter den berömde mannens födelsehus, och är värdshusvärden ej alltför oduglig i sitt yrke, har han snart ett svar på denna ofta återkommande fråga. Så uppstår ofta en tradition.

Att traditionen här just skulle fästa sig vid huset i Henley Street, är lätt att förstå, ty detta var det enda i Stratford, som ännu befann sig i den Shakspereska släktens ägo. Visserligen vet man, att traditionen omkring år 1700 utpekat ett annat hus i närheten af kyrkogården såsom Shaksperes födelsehus, och ännu hundra år senare försäkrade någon, att ett nu nedrifvet hus strax bredvid Avon var det rätta, men den först anförda traditionen bestyrktes ytterligare däraf, att man sedermera fann, att det ifrågavarande huset ägts icke blott af skalden utan ock af dennes fader. Med detta bevis har man egendomligt nog låtit sig nöjas, ehuru det sedermera blifvit kändt, att John Shakspere, skaldens far, icke blott ägt detta utan äfven andra hus i Stratford, i hvilka han och hans hustru kunna hafva bott vid tiden för skaldens födelse. Shaksperes siste tyske biograf, Karl Elze, kommer ock till det resultat, att det hus, som betecknas såsom Birthplace, inköpts af Shaksperes far först elfva år efter sonens födelse, hvarför det ock är sannolikt, att traditionen misstagit sig. De engelska författare, som velat försvara denna, hafva också måst taga sin tillflykt till det osannolika och af intet skäl stödda antagandet, att det ifrågavarande huset under elfva års tid förhyrts af John Shakspere, innan han

inköpte det, och förhyrts, ehuru han strax bredvid hade en egen gård.

Traditionen kan således mycket väl underkastas en kritisk pröfning, och denna kan nu värkställas med ledning af en rikhaltig samling af dokument, som den aflidne, flitige Shakspereforskaren James O. Halliwell sammanfört i sin biografi öfver skalden.

De underrättelser, vi hafva om John Shaksperes bostad, äro följande. 1552 omtalas han såsom boende i Henley Street, men af dokumentet framgår ej, huruvida han bodde där såsom hyresgäst eller husägare, ehuru det förra af andra skäl är antagligare; 1556 köpte han en egendom vid samma gata, antagligen densamma, i hvilken han redan bodde såsom hyresgäst, samt ett hus vid Greenhill Street. Den årliga skatten för huset i Henley Street, hvars läge ej närmare angifves, var sex pence, och detta är viktigt att fasthålla.

Anledningen till detta köp var antagligen den, att John Shakspere vid denna tid tänkte sätta eget bo och därför ansåg sig behöfva egen gård; året därpå gifte han sig nämligen med Mary Arden, och i april 1564 föddes deras son William, naturligen i det hus, som föräldrarna då bebodde, således antingen vid Henley Street eller vid Greenhill Street. Men då fadern bevisligen förut bott i ett hus vid den förra gatan och äfven senare hade sin bostad vid Henley Street, är det väl troligt, att han äfven 1564 bott där och icke vid Greenhill Street.

Hvad vi veta, är således, att skaldens födelsehus antagligen låg vid Henley Street och att dettas årliga skatt varit sex pence.

1575 — således elfva år efter sonens födelse — köpte John Shakspere ett nytt hus vid samma gata. Den årliga räntan uppgifves ej i köpekontraktet, men genom en annan handling kunna vi bestämma denna. Från 1590 finnes nämligen en förteckning på husägare i Henley Street med angifvande af den skatt dessa hade att utgöra. John Shakspere upptages där för två hus; för det ena skattade han sex pence och för det andra tretton. Skatten för det senast köpta huset steg således till det sist nämnda beloppet. 1597 sålde han bort en smal jordremsa tillhörande denna egendom, och en följd af denna försäljning måste naturligen blifva, att skatten *något* minskades. Om vi således senare träffa honom såsom ägare af två hus vid Henley Street, af hvilka det ena skattar sex, det andra tolf pence, så är det tydligt, att med det senare huset afses det, som köpts 1575.

Bägge dessa hus — hvilka, såsom af andra handlingar kan bevisas, lågo bredvid hvarandra — öfvergingo efter John Shaksperes död till sonen William, som ock i sitt testamente disponerar öfver dem. Det, å hvilket den årliga räntan var 12 pence, öfverlämnade Shakspere till sin syster Joan Hart att bebo så länge hon lefde; det andra huset tillföll skaldens dotter Susanna Hall, hvilken efter sin fasters död äfven skulle erhålla det förstnämnda. Joan Hart afled 1646, men hennes son Thomas tyckes fortfarande hafva fått bo kvar i egendomen, ty i en handling från följande år rörande arfvet efter skalden omtalas dessa två egendomar såsom bebodda, den ena af Thomas Hart, den andra af en John Rutter. Denna *andra* egendom säges i samma handling vara känd

under namnet »Maidenhead» — kanske därför att tomten låg emellan Henley Street och Maidenhead Street.

»Maidenhead» är således identiskt med det 1556 köpta huset, i hvilket Shakspere antagligen föddes.

Då Shakspereѕ barnbarn, Susanna Halls dotter och enda arfvinge, 1670 afled, testamenterade hon båda husen i Henley Street till sin frände Thomas Hart, och i denna från Shaksperes syster stammande släkt förblefvo de ända in i vårt århundrade. Släkten blef emellertid allt mer och mer utarmad. Först såldes enskilda delar af dubbelegendomen, och 1806 gick den slutligen alldeles ur dess händer. Hvad nu beträffar det ena huset — det som intresserar oss — så hade en slaktare slagit sig ned i dess västra del, och i dess östra hade man inrymt en krog, hvars klingande titel var »The Swan and Maidenhead». »Svanen» var det nya värdshusnamnet, »Maidenhead» det namn, under hvilket huset i snart två århundraden varit kändt. Slaktaren tyckes hafva varit mera litteraturhistoriskt intresserad än krögaren, ty framför sin bod lät han uthänga en skylt med följande smakfulla inskrift: *I detta hus föddes William Shakspere. N. B. Häst och kärra finnas att hyra.*

En krog och en slaktarbod — där hamna vi således till slut. Men traditionen har dock visat sig tala sanning, ty vid tiden för skaldens födelse bodde antagligen Shaksperes föräldrar i det hus, som kort därefter blef bekant under namn af Maidenhead, och den krog, som vid århundradets början bar skylten »The Swan and Maidenhead», är just samma hus, som nu förevisas såsom Shaksperes Birthplace.

Det var klart, att våra dagars engelska nationalstolthet ej kunde tillåta en dylik profanation af Shaksperes minne. 1847 bildades i London och i Stratford en kommitté för inköp af egendomen, och samma år inropades denna på en offentlig auktion för 3000 £ samt gjordes till den »engelska nationens» egendom. Kort därefter förvärfvade kommittéen äfven de närliggande husen, hvilka refvos för att skydda den engelska diktens »casa santa» för eldfara. 1857 erhöllo tvenne engelska arkitekter E. M. Barry och E. Gibbs i uppdrag att restaurera det fallfärdiga huset — en uppgift, som de, så vidt jag vågar döma, utfört med vida större pietet än vårt lands restauratörer pläga lägga i dagen. Intet nytt, som *möjligen* kunnat finnas i huset på John Shaksperes tid har blifvit tillagdt, utan man har i stället nöjt sig med att blott aflägsna minnen från krogens och slaktarbodens dagar.

I trädgården, som omgifver huset, har man haft den goda idéen att plantera alla de växter, som omnämnas i Shaksperes dikter.

Då man inträder i huset, kommer man först in i ett kalt rum, hvilket, att döma af den stora öppna spiseln, förut begagnats till kök. Till vänster ligger ett rum, hvilket icke är tillgängligt för allmänheten utan användes till arkiv o. s. v. Dörren till höger ledde på Shaksperes tid in i ett stort rum, hvilket säkerligen begagnades såsom bod eller arbetslokal — hvad John Shakspere varit, är ej rätt klart. Nu är detta rum afdeladt i tvenne, hvilka tjänstgöra såsom ett slags Shakspere-museum.

Den mängd af reliker, som här förevisas af de beskedliga damer, hvilka tjänstgöra såsom ciceroner, är nästan värdelös och deras samhörighet med Shakspere är i de flesta fall lindrigast sagdt obevisad. Så t. ex. visar man här den pulpet, hvilken skalden skall hafva begagnat under sin skolgång. Men en genuin tradition om något dylikt kan naturligen aldrig hafva funnits, och pulpeten är för öfrigt för stor för att hafva begagnats af en skolgosse; antagligen användes den af läraren i Stratfords skola — när eller ens i hvilket århundrade, kan nog aldrig utrönas.

Våningen en trappa upp innehåller fyra rum, af hvilka ett reserverats för kommittéens sammanträden. Af de för allmänheten tillgängliga betecknas ett såsom det, i hvilket Shakspere blifvit född, och måhända talar traditionen äfven här sanning. I hvarje fall har den funnit en troende menighet att döma af de otaliga namnristningar, som betäcka hvarje tum af väggar, fönster och golf och som vid första påseendet likna en tät spindelväf, hvilken spunnits kring rummet. Nästan hvarje besökare tyckes hafva varit angelägen om att just här i själfva sanctuariet föreviga sitt namn, och husets vårdare hafva sett genom fingrarna med ofoget, som i detta fall lyckligtvis ej vållat någon skada.

De båda andra rummen tjäna som förvaringsrum för ett litet Shakspere-bibliotek, som dock ej vidare ökas. Hvad man här skulle vänta att se, vore Shaksperes egna manuskript, men tyvärr finnas inga dylika. Allt hvad man äger af hans hand är några underskrifter under ett par juridiska handlingar; manuskripten till hans dikter hafva däremot spårlöst

gått förlorade. Icke ens ett privatbref från Shakspere finnes i behåll, och endast ett bref till skalden har öfverlefvat förstörelsen; detta förvaras i det här omtalade biblioteket och är väl dess förnämsta dyrbarhet.

Utom de nu beskrifna lokalerna finnas äfven några rum i en till huset hörande utbyggnad, hvilken vetter åt trädgården. De på nedra botten tyckas hafva användts till handkammare och dylikt, de på öfra såsom förstuga och vind. I vinden förvaras nu inom järndörrar det s. k. Stratfordporträttet af skalden, hvilket visserligen icke kan anses såsom någon förfalskning, men å andra sidan häller icke såsom autentiskt.

Utom det nyssnämnda obetydliga Shakspere-biblioteket äger staden ett annat, som är af ett visst intresse. På 1870-talet började man nämligen att samla pengar till en byggnad, hvilken skulle blifva ett slags aktningsbetygelse åt skaldens minne, och 1877 lades grundstenen till Shakspere Memorial, som redan två år därefter kunde invigas. Själfva byggnaden ligger vid stranden af Avon i en vacker trädgård, i hvilken reser sig en kolossal bronsstaty af skalden, omgifven af fyra figurer — Lady Macbeth, Prins Harry, Falstaff och Hamlet såsom representanter för tragedien, det historiska skådespelet, komedien och filosofien. Den dyrbara ganska anslående gruppen är en gåfva af lord Ronald Gower.

Den oregelbundna byggnaden upptages af en bottenvåning, som inrättats till ett Shakspere-bibliotek, hvilket hufvudsakligen ökas genom frivilliga gåfvor. Det är dock ej obetydligt, och, ehuru alldeles nytt, räk-

har det redan 7000 volymer. Den öfra våningen upptages af ett tafvelgalleri, som är skäligen underhaltigt; det består af några falska Shakspereporträtt samt bilder ur skaldens dramer.

Från denna våning leder en gång till den i en rundbyggnad liggande teatern. I april — den »heliga» månaden i Shaksperes biografi — uppföras här årligen eller skola åtminstone uppföras några af skaldens dramer, och man tyckes hafva afsett, att dessa aprilföreställningar så småningom skulle utvecklas till en dramatisk, nationell högtid. Tydligen är det festspelen i Bayreuth, som lockat till efterföljd, men som det förefallit, har framgången på vida vägar ej motsvarat förväntningarna.

Från världens främsta bibliotek.

Titeln förefaller förmäten, men den torde vara berättigad. Med afseende på böckernas antal och värde kan måhända det franska riksbiblioteket upptaga täflan med British Museum — ehuru det senare äfven i den punkten torde vara öfverlägset — men fäster man sig vid bibliotekets genialiska organisation, den komfort, den studerande åtnjuter, den lätthet, med hvilken han får sina litterära behof tillfredsställda, då är icke någon jämförelse längre möjlig. I Bibliothèque Nationale är forskaren ständigt utsatt för småaktiga trakasserier, som dock aldrig medföra den kontroll, de afse, han får och kan nästan aldrig hjälpa sig själf, utan är vanligen hänvisad till tjänstemän eller vaktmästare, hvilkas okunnighet täflar med deras byråkratiska oginhet, under det att han i British Museum är nästan lika obesvärad som i sitt eget arbetsrum och nästan aldrig behöfver rådfråga någon tjänsteman, ty tack vare den ypperliga katalogen och det förträffliga referensbiblioteket kan han själf på några minuter förskaffa sig hvarje bok han behöfver.

Trots det att detta jättebibliotek i storlek öfvergår hvarje annat, hafva dock dess bokskatter förvärfvats på fullt fredlig väg, en heder som endast få andra bibliotek kunna skryta af. Grundstommen till samlingen — hvilken omfattar ej blott böcker och handskrifter, utan ock grekiska och romerska skulpturer, egyptiska och assyriska fornminnen, etnografiska och konstindustriella samlingar m. m., ehuru jag i det följande endast kommer att fästa mig vid bok- och handskriftsafdelningen — grundstommen utgöres af det handskriftsbibliotek, som i slutet af 1500- och början af 1600-talet sammanfördes af den bekante samlaren sir Robert Bruce Cotton och som af dennes sonson år 1700 skänktes till den engelska nationen.

Samlingarna förvarades i ett hus, beläget i Westminster, men då detta 1731 förstördes af en eldsvåda, fick man häraf en anmaning att bereda dessa samlingar en ny och lämpligare förvaringsort. 1753 tillkom en ny anledning. Detta år förvärfvade nämligen staten tvänne samlingar, hvilka visserligen till namnet köptes, men i värkligheten — med hänsyn till det låga priset — skänktes till staten, nämligen den kolossala handskriftssamling, som bildats af Robert Harley, lord af Oxford, och dennes son, samt sir Hans Sloane's samling af tryckta böcker, handskrifter, mynt och antikviteter. Med anledning häraf antog parlamentet en »lag», genom hvilken dessa samlingar gjordes till statsegendom under namn af British Museum och ställdes under öfverinseende af en korporation förtroendemän eller s. k. trustees. Dessa trustees, f. n. 50, utgöra än i dag British Museums styrelse samt innehafva sitt uppdrag dels på grund af val,

dels på grund af offentligt ämbete — de förnämsta äro ärkebiskopen af Canterbury och de båda husens talmän.

Dessa trustees lägga sig dock naturligen aldrig i förvaltningens detaljer, och en mycket vidsträckt myndighet är därför öfverlämnad åt deras sekreterare, the principal librarian — öfverbibliotekarien — hvilken icke, som man af hans titel kunde förmoda, blott är chef för biblioteket, utan för alla de olika samlingar, som höra till British Museum. Under honom sortera de olika afdelningscheferna, de s. k. keepers. För närvarande finnas ej mindre än åtta dylika, en för de tryckta böckerna, en för manuskripten, en för orientaliska böcker och handskrifter, en för stick, ritningar och dylikt, en för egyptiska och assyriska fornminnen, en för grekiska och romerska, en för den etnografiska samlingen samt brittiska och medeltida antikviteter, samt en för mynt och medaljer. Den stora naturvetenskapliga samling, som ännu för några år sedan hörde till British Museum, är nu afskild och har i Kensington fått sig ett särskildt palats, och så småningom komma väl äfven de öfriga afdelningarna att få flytta bort för att bereda plats för de allt kraftigare tillväxande bok- och handskriftssamlingarna. Ännu så länge har biblioteket dock godt rum, och för kort tid sedan inköpte man de kringliggande kvarteren för att efter behag kunna utvidga den väldiga museikomplexen.

Genom samma parlamentsakt, som grundade British Museum, tilldelades de nya samlingarna äfven en boplats i det gamla Montague House, beläget på samma plats, där det nuvarande museet reser sig,

och i januari 1759 öppnades museet för allmänheten. Något egentligt bruk för detta hade man dock ännu icke, och det dröjde länge, innan behofvet af ett offentligt bibliotek hann ingå i det allmänna medvetandet; under juli månad 1759 begagnade sig ej mer än fem personer af det allmänna läsrummet. Men om än icke publiken ökades i någon oroväckande grad, förkofrades samlingarna däremot så kraftigt, att den nya lokalen snart befanns otillräcklig.

1759 erhöll museet det gamla kungliga biblioteket, som samlats ända sedan Henrik den sjundes dagar och som utgjorde vid pass 10000 volymer, något senare förärade Georges III till museet en samling af bortåt 30000 ströskrifter, företrädesvis från det inbördes krigets dagar, 1823 skänkte Georges IV dit det kolossala bibliotek, som är bekant under namn af The King's Library och hvilket omfattar öfver 65000 band. Till dessa kungliga välgörare — bland hvilka drottning Victorias namn egendomligt nog endast figurerar med en enda bok (Tacksägelseskrifvelser från Frankrike för mottagen hjälp under olycksåren 1870—71) — sällade sig flera enskilda, genom hvilkas frikostighet samlingar som The Egerton Manuscripts, Grenville Library (omkring 20000 volymer böcker) m. fl. förenades med museets skatter.

Genom en parlamentsakt af 1814 erhöll museet rättighet till ett exemplar af hvarje inom det brittiska riket till salu utbjuden skrift, en rättighet som naturligen kraftigare än hvarje donation bidragit att öka bibliotekets volymantal, ty härigenom sammanföres icke blott Storbrittaniens utan ock de brittiska koloniernas hela årstryck inom museets väggar. Så stort

detta förvärf än är, kunde det dock blifva större, så vida man i England hade samma lag som i Sverige, hvarigenom hvarje tryckt (ej blott till salu utbjuden) bok öfverlämnas till de offentliga biblioteken, ty i England mer än annorstädes kommer en stor del af den värdefullaste litteraturen aldrig ut i handeln, utan tryckes af enskilda bokklubbar endast för utdelning bland medlemmarna. Då dessa bibliofilupplagor dessutom i regeln äro ytterst små, kan det hända, att landets förnämsta bokinstitution saknar ett värkligen värdefullt arbete, som tack vare denna lag nu blir utan annan nytta än den glädje, som boken genom sin sällsynthet kan bereda en eller annan rik och kanske illitterat boksnobb.

Den snabba tillökningen af bibliotekets samlingar nödvändiggjorde emellertid en ny byggnad, och man ansåg sig med desto större skäl kunna vända sig till parlamentet, som detta förut ej offrat något för biblioteket; 1753 hade man nämligen ej beviljat några kontanta medel, utan blott gifvit museet 30000 punds provision å ett lotteri! Donationen af The King's Library gjorde det emellertid till en plikt för staten att gripa in, och 1823 började man därför att rifva Montague House samt uppföra den vidsträckta byggnad, som ännu tjänar till förvaringsort för världens dyrbaraste samlingar; 1847 var arbetet afslutadt, efter att hafva kostat bortåt 700000 £.

Men den nya byggnaden var åtminstone i ett afseende otillräcklig, och parlamentet hade intet beviljat till samlingarnas ökande. Det offentliga läsrummet — som numera användes till förvaltningens bruk — var knapt så stort som det, hvilket Kongl.

Biblioteket i Stockholm ansett behöfligt och således alldeles otillräckligt för en stad med närmare fem millioner invånare. Genom bibliotekarien Panizzis snille och viljekraft botades äfven dessa missförhållanden, och genom en parlamentsakt af den 3 juli 1854 anslog parlamentet 55225 £ till museet för dess ordinarie utgifter, hvarjämte 101142 £ anvisades till nybyggnader. Det sistnämnda anslaget användes företrädesvis till uppförande af en ny läsesal, som, då den efter tre år stod färdig, dock kostat vid pass 150000 £.

Plats för denna väldiga läsesal, som mäter 1250000 kubikfot, hade den genialiske Panizzi funnit i museets fyrkantiga gård. På denna lät han nämligen resa en kupolbyggnad af 106 fots höjd och 140 fots diameter — en bredd som endast med två fot understiger Panteons, men med en fot öfverstiger Peterskupolens — och i de hörn, som uppstodo mellan den infogade cirkelbyggnaden och det omgifvande fyrkantiga rummet, fann han plats för ett bibliotek på 1500000 volymer; möjlighet för biblioteket att utvecklas hade således vunnits.

* * *

För den, hvilken är van vid våra små förhållanden, är det svårt att sätta sig in i det kolossala maskineri, som heter British Museum. Några siffror skola dock möjligen klargöra det jättelika i alla förhållanden inom denna institution.

Biblioteket anses omfatta 1700000 band — ströskrifter, häften och kartor oräknade; handskrifts-

samlingen beräknas till 46 000 volymer, och i dessa summor äro de orientaliska böckerna och manuskripten ej inräknade; de senare utgöra ej mindre än 9 000 volymer. Den årliga tillökningen var 1891 111 658 nummer för bokafdelningen, däraf 36 416 värkliga volymer, och att denna beräkning ej är för hög framgår däraf, att årstrycket ej upptages till mer än 10 668 volymer, då det naturligen vida mindre svenska för samma år figurerar med 14 115 nummer (ej volymer). Årstrycket, som hos oss utgör ungefär tre fjärdedelar af hela förvärfvet, tyckes i England i betydelse stå tillbaka för de bokskatter, som på annan väg införlifvats med biblioteket. Samma år (1891), då museet genom lag endast erhöll något öfver 10 000 volymer, förvärfvade det genom köp ej mindre än 20 134 volymer och genom gåfva 5 018 volymer.

Biblioteket är också, hvad utländsk litteratur beträffar, rent förvånande väl försedt, och enligt uppgift af kompetent person lär British Museum hafva en rikhaltigare samling af amerikansk litteratur än något bibliotek i Amerika, och dock är nästan hvarje amerikansk bok *inköpt* för reda penningar. Vid mitt senaste besök roade jag mig att se efter, huru det var beståldt med tillgången på svensk litteratur, och jag måste bekänna, att jag häpnade öfver det resultat, till hvilket jag kom. Hvarje vetenskapligt arbete, jag rekvirerade, fans inne, och samma rikedom fann jag, då jag började undersöka bibliotekets skönlitterära afdelning, hvilken naturligtvis i en vetenskaplig institution i regeln är mindre uppmärksammad. Af Bellman fann jag ej mindre än 17 nummer, af Tegnér

ända till 77. Af professor Warburg — för att välja ett exempel från våra dagars litteratur — fann jag följande arbeten: *Sångarfärden till Paris 1878*, *Historiska anteckningar om Göteborgs nation*, *Anna Maria Lenngren*, *Hedlinger*, *Holberg i Sverige*, *Lidner*, *Molière*, *Dalin*, *Svensk litteraturhistoria* (tredje upplagan) samt *Det svenska lustspelet under frihetstiden* — således en nästan fullständig samling af hans skrifter. Af Heidenstam hade man *Endymion*, *Från Col di Tenda*, *Renässans* samt *Vallfart och Vandringsår*, och Sigurd var representerad af *I Svenska Bondehem*, *Fru Westbergs inackorderingar* samt *Vett och Ovett*. Dessa på måfå tagna exempel torde bäst visa, huru rikhaltiga samlingarna äro, och dock blef man ganska öfverraskad, då jag uttalade min tillfredsställelse öfver bibliotekets förmåga att följa med den svenska litteraturen, ty på svensk litteratur hade man af lätt begripliga skäl alls icke lagt an.

Det kolossala i de siffror, med hvilka British Museum rör sig, framträder ännu mera, om man betraktar antalet böcker, hvilka rekvireras för läsesalen — alla måste nämligen studeras där, och ej ett blad får föras utom dess väggar. År 1883 framtog man i Kongl. Biblioteket i Stockholm 23 000 volymer, men samma år begagnade man i British Museum ej mindre än 1 269 720 — utom de 20 000 volymer referensböcker, som finnas uppstälda i läsesalen och som för de flesta utgöra ett alldeles tillräckligt bibliotek. Antalet personer, som under samma år begagnade sig af biblioteket, var i medeltal 654 om dagen mot endast 38 i Stockholm.

Det är klart, att man endast genom en genialisk organisationsplan och en mönstergill ordning kan behärska alla dessa massor af skrifter, men i British Museum har man värkligen förvärfvat sig ett fullkomligt herravälde öfver bokhyllornas legioner, och endast i ytterst sällsynta undantagsfall händer det, att en rekvirerad bok ej genast kan framskaffas; jag, som dock öfver ett halfår arbetat i läsesalen och därunder begagnat hundratals volymer, har aldrig råkat ut för något missöde i den vägen. Men så är också hvarje sak ordnad in i minsta detalj, och ordnad så, att den obetydligaste rubbning i en afdelning genast återvärkar på och uppmärksammas i en annan. Att påvisa detta, är här icke platsen, men för att belysa mitt påstående vill jag skildra, huru en bok nedtages och behandlas inom museet.

Så snart en bok anländt till biblioteket, förses den med museets stämpel. Stämpeln kan antingen vara blå, röd, gul, brun eller svart, och genom dessa olika stämplar angifves proveniensen. Blå stämpel betecknar, att boken kommit med årstrycket, svart — som naturligen endast sällan användes — att proveniensen är okänd, röd att boken blifvit inköpt o. s. v. I slutet af boken stämplas dag, månad och år, då volymen förvärfvats, och härigenom har man en lätt tillgänglig hänvisning till bokens föregående historia. Med hjälp af dessa stämplar kan man nämligen vid förefallande behof bevisa t. ex. att boken, så vida den har röd stämpel, blifvit köpt och betald, ty den senare stämpelns datum hänvisar ju till motsvarande datum bland utgiftsposterna, och den kvitterade räkningen kan således genast framläggas, eller,

så vida stämpeln är gul, att boken den eller den dagen blifvit skänkt till museet, ty den gula stämpeln säger, att boken finnes antecknad i listan på donationer, och med tillhjälp af datum är det sedan lätt att finna, hvilken som donerat den.

Därefter sändes boken upp i titeldepartementet, där en särskild stab af tjänstemän hafva det svåra och maktpåliggande värfvet att förse hvarje inkommande skrift med riktig titel. När detta är gjordt och titeln vederbörligen kontrollerad, lägges titellappen in i boken och därpå skickas båda upp i bokdepartementet till det rum, som är afsedt för mottagandet af dylika främlingar. Alla de under dagen inkomna nya böckerna ordnas här af en särskild tjänsteman i olika afdelningar allt efter innehållet, så att t. ex. romaner och noveller föras hop på en hylla. Den strängt systematiska ordning, hvilken förekommer i våra smärre bibliotek, är väl omöjlig att genomföra i en jätteinstitution som British Museum, men så mycket som möjligt söker man dock att föra likartade skrifter tillsammans.

Därefter flyttas t. ex. alla de ankomna romanerna och novellerna från den hylla, där de provisoriskt uppställts, upp i den afdelning, som upplåtits åt böcker af denna art, samt läggas där på ett särskildt bord för att vidare behandlas af den tjänsteman, som har vården om denna afdelning. På morgonen, då han börjar sin värksamhet, tager han t. ex. Heidenstams *Renässans* och lägger (icke ställer) boken ytterst i raden på en hylla samt fäster på ryggen en lapp, som anger dess nummer, i detta fall o. 11840 h. 53.

11840 anger hyllans nummer, h. betecknar, att

bokens plats är på det åttonde hyllbrädet, och 53, att den är den femtiotredje i ordningen. Nollan framför talet underrättar slutligen om, att boken placerats i den flyttbara hylla, som står framför den äldre, fasta hyllan 11840. Sedan tjänstemannen på så sätt behandlat boken, stryker han på första sidan ett blyertsstreck af detta utseende —, hvarigenom han betecknar, att denna bok är den sist anlända samt att den därför har sin plats sist på hyllan; detta streck utplånar han sedermera, då han kanske dagen därpå, sätter upp 0. 11840. h. 54.

Därmed är hans arbete afslutadt. Dagen därpå passerar en ny tjänsteman detta galleri, ser alla böcker, hvilka ligga med ryggarna uppåtvända och titellapparna instuckna mellan bladen. Han kontrollerar först, att hvarje bok blifvit rätt signerad, och därefter skickar han boken jämte inneliggande titellapp till ett nytt departement — katalogdepartementet. Där afskrifves titeln å nyo, denna gång med dess biblioteksnummer, och införes i katalogen. Först när detta är gjordt, skickas boken definitivt tillbaka till bokdepartementet, där den nu uppställes på sin genom signeringen betecknade plats. Skall den bindas, uttages den ånyo samt skickas till bindningsdepartementet — museet äger nämligen egen bokbindarvärkstad — och detta betecknas i hyllan med en inlagd *hvit* lapp, på hvilken man skrifvit bokens nummer.

Lånas boken däremot till läsrummet, lägges i hyllan en *röd* lapp med bokens nummer, datum och numret på den tjänsteman, som framtagit volymen; det är således alltid någon, som står till ansvar för boken, ty den nyss omtalade tjänstemannen lämnar

den ej från sig, förr än han fått kvitto därpå af den, till hvilken han lämnat boken, och så går det vidare ända fram till rekvirentens lånesedel.

* * *

Att få inträde i British Museums läsesal är numera något svårare än förut. Min biljett, hvilken utskrefs 1879, gäller liksom alla då för tiden utfärdade inträdeskort på lifstid eller — som det heter — till dess biljetten återställes, och den erhölls utan några andra formaliteter, än att min värdinna lämnade mig en rekommendationsskrifvelse till en af bibliotekets högre tjänstemän. Det något lättsinniga sätt, hvarpå man då öfversvämmade landet med inträdeskort, hade emellertid till följd, dels att den kolossala läsesalen blef otillräcklig, dels att publiken blef väl blandad; till förfång för värkliga studerande upptogos platserna ej sällan af personer, som kommo dit att värma sig eller fördrifva en ledig stund. De biljetter, som nu utfärdas, ställas därför endast på en viss kortare tid, och man är äfven strängare med afseende på den inträdessökandes kvalifikationer.

Men har man en gång fått tillträde till läsesalen, störes man ej genom någon småaktig kontroll. Redan efter första dagen känner portvakten igen en, och man passerar utan att behöfva visa upp sin biljett. Lika litet besvärar han besökaren med någon närgående inspektion, då denne aflägsnar sig, och det har därför också någon gång händt, att böcker opåtaldt blifvit bortstulna. När detta först observerades, slog man väl allarm, och ingen tilläts att passera, som ej kunde visa upp sin biljett. Men då denna

order hade till följd, att tjufven, som naturligtvis var försedd med inträdeskort, slapp både in och ut, under det att däremot ärkebiskopen af Dublin blef afvisad, öfvergaf man denna mot engelska traditioner och vanor stridande kontroll och tröstade sig med, att den fördel, som allmänheten hade af det öfliga, liberala behandlingssättet, till fullo uppvägde förlusten af några böcker. För den, som härigenom möjligen skulle frestas till oärlighet, vill jag dock nämna, att detektiver här och hvar äro utposterade i salen och att tjufverier således med all sannolikhet genast upptäckas.

Sällsynta böcker lånas dessutom ej ut i den vanliga läsesalen, utan måste begagnas i ett särskildt rum — det s. k. Large Room — där kontrollen är fullkomligt effektiv. Tidningar, ur hvilka man förut ej aktade för rof att då och då göra ett urklipp, studeras numera i en särskild tidningssal, där ett dylikt oskick är omöjligt, och äfven handskriftsforskare arbeta i en särskild afdelning inom museet, skild från det allmänna läsrummet. Skulle jag göra någon anmärkning mot det för öfrigt så mönstergilla biblioteket, så vore det, att bok- och manuskriptafdelningarna äro för skarpt skilda samt att handskriftsafdelningen saknar nödiga referensböcker.

Den egentliga läsesalen är tvifvelsutan ett bland de mest imposanta rum som finnes, och i storlek är den väldiga kupolbyggnaden närmast jämförlig med Roms Panteon. Ett rikligt ljus strömmar från ofvan, och då mörkret bryter in, strålar det mäktiga halfklotet i en präktig elektrisk belysning; läsrummet är nämligen öppet från 9 på morgonen till 7 eller 8 på kvällen, allt efter årstiden. Kupolens väggar beklädas

såsom med tapeter af 80000 volymer, och af dessa utgöra de understa 20000 ett omsorgsfullt valdt referensbibliotek, som den studerande efter behag kan rådfråga och inom hvilket han snart finner sig tillrätta.

Midten af rummet upptages af en rundel, inom hvilken de i läsesalen tjänstgörande ämbetsmännen hafva plats, och denna rundel står genom en bred gång i förbindelse med den egentliga boksamlingen. Rundt kring denna midtplats sträcka sig låga, koncentriska hyllor eller rättare bord med hyllor, hvilka upptagas af katalogvolymerna. Från platsen framför dessa katalogbokhyllor utstråla sedermera de studerandes bord, hvart och ett af de större med 16 platser, 8 på hvar sida; inalles har man beredt plats för 458 studerande, och hvar och en har fått sig rikligt utrymme tilldeladt, så att han på intet sätt störes af grannen.

De böcker, som den studerande önskar begagna, erhåller han snabt, i regeln ej längre än en kvart efter rekvisitionen, och med tillhjälp af den ypperliga katalogen är denna lätt gjord. Genom dess praktiska anordning känner man häller ingen afsaknad öfver, att man själf ej kan få gå i hyllorna för att uppspana lämplig litteratur — en sysselsättning som för öfrigt i *detta* bibliotek vore tämligen gagnlös. Katalogen är nämligen icke blott ordnad efter författarnamn, utan delvis äfven efter innehållet. Jag vill t. ex. veta, hvilka biografier som finnas öfver Shakspere, och går då till den första af de katalogvolymer, som äro egnade åt artikeln Shakspere, finner där i början ett register, som hänvisar till upplagor af samlade skrifter, upplagor af enskilda arbeten (Hamlet o. s. v.),

biografier m. m. Därpå slår jag upp den sida i vederbörande volym, där biografierna börja, samt finner dem uppförda i bokstafsordning efter författarnes namn. Jag bestämmer mig då för en viss biografi, skrifver på en framför mig liggande rekvisitionslapp bokens titel, författarens namn, tryckåret, tryckorten, formatet och arbetets biblioteksnummer — hvilket allt står i katalogen — samt vidare datum, mitt namn samt numret på min plats i läsesalen (t. ex. H. 6.) Denna lapp kastar jag sedan i en korg, hvilken står framför den af ämbetsmännen disponerade rundeln, och begifver mig slutligen tillbaka till min pulpet.

Efter några minuter tömmes korgen, hvarje rekvisitionslapp hissas upp till den afdelning, som biblioteksnummern angifver, där mottages den af vederbörande ämbetsman, som, sedan han uttagit boken ur hyllan och anmärkt detta på det sätt jag förut beskrifvit, genast låter forsla ned denna och andra rekvirerade böcker till expeditionen i läsesalen, hvarefter arbetet inom en kvart ligger på mitt bord.

När boken sedermera är begagnad, återlämnar jag den i expeditionen, och erhåller då min rekvisitionssedel tillbaka. Allt detta sker utan att ett ord behöfver växlas med någon tjänsteman och utan att jag tyckt mig besvära någon människa. Snarare har jag ett intryck af att hafva satt en snabt och säkert värkande maskin i rörelse.

Katalogen var tills för kort tid sedan endast handskrifven, men nu har man tagit sig det jättearbetet före att trycka denna, ett företag som naturligtvis endast är möjligt för en institution, som ej känner några ekonomiska hinder. Denna tryckta

katalog är såsom bibliografiskt arbete jämförelsevis värdelöst, åtminstone i förhållande till kostnaden, men däremot af stort gagn för museet, då de handskrifna katalogerna hotade att taga ett allt för stort utrymme — katalogen räknar för närvarande omkring 2 000 foliovolymer — och dessutom voro svårhanterliga, då det gälde att införa nya akvisitioner.

För större bekvämlighets skull har man nu började icke blott att trycka en förteckning öfver bibliotekets nya förvärf under året, utan ock att trycka om de gamla handskrifna katalogvolymerna. När en dylik volym blifvit tryckt, utklippas alla numren och klistras i ordning upp i en foliovolym af samma storlek som de handskrifna, men dessa tryckta remsor, som i jämförelse med de handskrifna titellapparna äro mycket små, införas endast på den vänstra fjärdedelen af de två sidor, som blifvit uppslagna; de öfriga tre fjärdedelarna förblifva tomma och sparas för nya accessioner. Biblioteket skall således förvärfva fyra gånger så många arbeten af en författare, som det nu äger, för att katalogvolymen skall behöfva bindas om, något som förut ganska ofta inträffade.

Tryckningsarbetet har gått ovanligt raskt. 1881 började man att trycka några volymer, som voro mer än vanligt öfverfylda med titlar, och till 1884 hade man tryckt 36 sådana volymer. Samtidigt tryckte man 16 volymer af katalogen från Ste till Zz, och 1884 började man från början samt hade 1892 hunnit ända fram till M.

HOLLAND.

Rembrandt-utställningen i Amsterdam.

Den unga drottningens kröning är nu ett fullbordadt faktum, och Amsterdam har förlorat sin festprägel. Längs Damrak och de förnämsta gatorna fladdra väl ännu de holländska trikolorerna i det kalla höstsolskenet, men i det hela tyckes lifvet åter hafva anlagt sitt hvardagsansikte sådant det var, innan den lilla holländska drottningen med sitt goda, nordiska barnansikte tillträdt regeringen öfver Nederlandens idoga, handlingskraftiga folk.

Men i Stedelijk Museums stilla salar fortgår ännu en af dessa högstämda nationella fester, som stå i samband med drottning Wilhelminas regeringstillträde. Det är en hyllning åt Hollands störste son, man här velat anordna genom att gifva en bild af den Rembrandtska konstens utveckling. Planen uppstod redan 1895 i det holländska sällskapet Arti et Amicitiæ, men uppsköts till detta år för att ställas i samband med de stora kröningsfesterna.

I viss mån har den ursprungliga planen misslyckats. Man hade nämligen hoppats att i Amster-

dam kunna sammanföra alla de dukar, som utgått ur Rembrandts värkstad, men denna tanke har icke kunnat förvärkligas. De stora museerna hafva nästan undantagslöst vägrat att bidraga med sina Rembrandtstaflor, och däröfver kan man knapt förundra sig; ett konstvärk kan väl assureras, men aldrig ersättas, och icke blott Cassel, Petersburg, Berlin, Louvren, Dresden, München och National Gallery, hvilkas Rembrandtsamlingar äro världens förnämsta, hafva dragit sig för risken att sända dessa skatter till Amsterdam, utan äfven de holländska gallerierna hafva visat en kanske väl långt gången försiktighet. Museet i Haag, som äger sådana skatter som »Tulps anatomiska föreläsning» och »Simeon i templet», har icke skickat en enda duk till den tämligen närbelägna utställningen i Amsterdam, och t. o. m. museerna inom samma stad hafva ej lämnat allt ifrån sig. Rijksmuseum har visserligen bidragit med utställningens båda väl främsta mästervärk, »Nattvakten» och »Syndikerna», men flera andra Rembrandtsdukar hänga ännu kvar i dess salar, och den Six'ska samlingen har icke utstält det förträffliga porträttet af borgmästar Six — samt för öfrigt häller inga andra.

De offentliga samlingar, som lyssnat till inbjudningen, äro försvinnande få: de storhärtigliga museerna i Karlsruhe, Schwerin och Darmstadt, några kommunala samlingar och glyptoteket i Köpenhamn, som bidragit med en ypperlig genrebild, som äfven därför är af intresse, att den visar oss den Rembrandtska konsten på ett område, som konstnären eljest sällan beträdde; bilden föreställer en läsande man, som står lutad mot en fönsteröppning, genom

hvilken ljuset faller in i rummet — starkare i den romanska fönsterbågen, svagare på en i bakgrunden stående säng. En stilla charme af nordisk sommardag ligger utbredd öfver denna interiör, som närmast erinrar åskådaren om den senare holländska konstens stämningsrika bilder af de nederländska hemmen.

Men det, som gifver samlingen dess stora och oskattbara värde, är, att utställarne på några få undantag äro privatpersoner, hvilkas samlingar eljes äro otillgängliga för allmänheten. Man får därför här tillfälle att göra bekantskap med original, som man förut endast känt genom afbildningar, och flera af dessa konstvärk höra till Rembrandts aldra bästa.

Tyvärr äro dock luckorna äfven här högst betydande. Från de allt bättre och bättre försedda amerikanska privatgallerierna finnes ej en enda duk, och omkring 80 Rembrandtstaflor, som tillhöra enskilda engelska samlare, hafva icke skickats till denna utställning. Hvarken lady Wallace, lord Leaconsfield eller lord Ashburton hafva velat utställa några af sina ypperliga Rembrandtsbilder.

Det rika England är likväl bäst representeradt på utställningen. Härtigen af Westminster utställer ej mindre än fem taflor, kapten Holford fyra, härtigen af Devonshire och Earl Spencer hvardera tre, härtigen af Buccleugh, earlen af Derby, earlen af Northbrook, lord Iveagh och Mr. Arthur Sanderson hvardera två, och inalles uppträda enskilda engelska samlare med 34 dukar, hvarjämte drottningen af England, hvars samling i Buckingham Palace omfattar åtta Rembrandtsbilder, exponerat två af dessa:

ett ypperligt damporträtt från 1641 och den tafla, som med orätt kallats »Borgmästar Pancras och hans fru» (i värkligheten Rembrandt själf och Saskia).

Nästan lika manstarka som engelsmännen äro de franska samlarne. Den bekante målaren Bonnat utställer ända till sex dukar, M. Jules Porgés fem, M. André-Jacquemart och M. Rod. Kann tre hvar — M. R. Kann har dock, om jag ej misstager mig, ända till tolf taflor af Rembrandt — M. L. Goldsmidt, M. Maurice Kann och M. Ad. Schloss två hvar, och inalles möta fransmännen med 32 nummer, en lyx, som endast är möjlig för Englands lorder och Pariserbörsens matadorer. Samlarne i Rembrandts eget hemland kunna ej ståta med en högre siffra än tio, och af dessa tillhöra ej mindre än sex den berömde Rembrandtsforskaren d:r Bredius. Något talrikare äro de tyska samlarne, ehuru ingen af dem kunnat bringa upp antalet till högre än två dukar. Österrikarne exponera blott sju, och vi fattiga svenskar lysa alldeles genom vår frånvaro; i hela vårt land finnes ej mer än två Rembrandtstaflor i enskild ägo (båda hos grefve Wachtmeister på Vanås). Men att i våra dagar köpa en Rembrandt är häller ingen småsak, och finanserna hemma hos oss torde knapt tillåta en privatman att behålla en dylik i dubbel mening kostbar relik. Så till vida kan utställningen därför äfven sägas vara nationalekonomisk som den säger oss, hvar de stora privatförmögenheterna i våra dagar äro till finnandes. I viss mån har utställningen också en bismak af la haute finance. Inträdesbiljetten för hvarje besök kostar nämligen ej mindre

än omkring 4 kronor, och för gemene man i Holland tyckes den således ej vara beräknad. Också hör man mera engelska än holländska i museisalarna.

Å den andra sidan äro anordningarna värda allt erkännande. Salarna äro rymliga och luftiga, och belysningen är förträfflig. Särskildt kan jag ej undgå att påpeka det ypperliga sätt, på hvilket »Nattvakten» är exponerad. Denna tafla, som till ytinnehållet och väl ock till det estetiska värdet är Rembrandts mest betydande, målades 1642 och framställer, som bekant, huru ett skyttekompani tågar ut ur gillestugan. Under årens lopp hade färgen mörknat, och sedan ungefär midten af det förra århundradet kom man med anledning däraf att missuppfatta hela situationen; man kallade taflan »Nattvakten» och antog, att figurerna framställdes i nattbelysning. Äfven på så sätt uppfattad kunde taflan ej undgå att hänföra hvarje åskådare, men det hela föreföll fantastiskt, bizzart, t. o. m. öfverdrifvet och onaturligt.

Sedermera har väl en riktig uppfattning af taflans innebörd gjort sig gällande, och för ungefär tio år sedan rengjordes duken, så att färgerna åter kommo fram med större, om än ej med ursprunglig klarhet. Men den belysning, som taflan haft både i det gamla Treppenhuis och i det nya Rijksmuseum — jag har sett den på båda ställena — har dock varit sådan, att situationen ej riktigt kommit fram. Historiskt har man väl vetat, att ljuset ej är en nattbelysning, men att händelsen värkligen tilldrager sig under dagen och i sol har man dock ej kunnat inse genom någon omedelbar åskådning, och det in-

tryck, man fått, har alltid varit af fantastiskt, nästan trolskt slag; åtminstone har detta varit min erfarenhet.

Nu däremot har taflan fullt kommit till sin rätt. Belysningen öfver den väldiga duken faller icke såsom i Rijksmuseum ofvanifrån, utan i stället har man genom skärmar åstadkommit ett starkt sidoljus, som från vänster faller öfver bilden, och då förstår man situationen. De utdragande skyttarne befinna sig utanför gillestugans rymliga, men skumma förstuga och skola just tåga öfver grachtens bro. Från vänster faller ett skarpt, nästan brännande solsken, som fantastiskt bryter sig emot den slagskugga, som huset kastar. Det stämningsrika, poetiska i detta ljus, som man beundrat äfven då man trodde taflan framställa en nattscen, finnes väl kvar, men det ter sig nu därjämte såsom fullt naturligt, och den värkan, taflan nu gör, är nästan öfverväldigande.

Hade utställningen ej innehållit någon annan bild än denna, hade den likväl varit godt värd en resa till Amsterdam.

Trots alla de luckor, jag påpekat, omfattar samlingen sådan den nu är icke mindre än 124 taflor och en stor mängd handteckningar, och de tillhöra alla perioder af mästarens värksamhet och alla de områden, på hvilka han försökte sig. Talrikast äro naturligen porträtten, till hvilka äfven några genreartade bilder och stycken som »Nattvakten» samt »Syndikerna» kunna räknas; därnäst komma de bibliska bilderna och vidare några rena genrestycken, stilleben och landskap; af mytologiska och historiskt-allegoriska bilder finnas däremot blott tvänne.

För renässansens ihåliga allegorier saknade Rembrandt sinne. Han var därtill både för enkel och för sann. Så vidt man vet, försökte han sig blott en enda gång på en dylik framställning, en allegori af den Westfaliska freden, och utkastet till denna tafla befinner sig här. Den kom aldrig längre än till denna skiss, och knappast torde detta kunna anses såsom en förlust.

Från den antika mytologien hämtade däremot Rembrandt ofta sina ämnen, men i behandlingssättet skiljer han sig alldeles afgjordt från alla föregångare och samtida. Någon klassisk bildning ägde Rembrandt antagligen icke, och antikens ande hvilar häller icke öfver hans taflor. Men under det att renässansens öfriga konstnärer antingen uppfattade den antika myten såsom allegori eller åtminstone såsom en ideal festdikt, är den för Rembrandt närmast en barnsaga, och oftast ligger det barnsagornas hela poesi öfver dessa vanligen små bilder. Utställningen erbjuder härpå ett ganska karaktäristiskt exempel, Diana, Aktäon och Callisto, tillhörig furst Salm Salm (Anhalt). Duken visar oss en samling unga flickor, hvilka äro sysselsatta med badning, då Aktäon öfverraskar dem. Förgäfves söker man efter dessa svällande, yppiga och vällustiga kvinnokroppar, som vi känna från italienarnes och framför allt Rubens mytologiska bilder. I stället visar oss Rembrandt några späda outvecklade barngestalter, och dessa unga flickor synas ej häller blifva sårade i sin kyskhet, utan endast afbrutna i sin lek. Några af dem fortsätta ogeneradt med att plaska och bada utan att ens bry sig om Aktäons närvaro; särskildt

kostlig är en liten flicka — placerad längst i förgrunden — hvilken med höjda armar vågat sig så långt ut på djupet, att hon endast med svårighet kan bibehålla fotfästet. Detta problem upptager henne så, att hon tydligen icke offrar en tanke åt den unge jägaren. Aktäon själf har häller intet af den lystenhet, som renässansens konstnärer eljes gärna inlade i en dylik figur, utan han synes snarast blott öfverraskad öfver att hafva råkat in midt ibland dessa lekande unga flickor. Äfven om denna tafla såsom målning står tillbaka för de ungefär samtidiga Diana och Endymion i Wien samt Proserpina i Berlin, är den dock genom den fläkt af oskuld och poesi, som hvilar däröfver, ett bland Rembrandts finaste ungdomsarbeten. Egendomligt nog stör Rembrandt själf detta intryck genom ett tillägg, som visar, huru nära naiviteten och smaklösheten kunna ligga hvarandra. I taflans högra hörn har han nämligen en annan mytologisk scen: Diana upptäcker nymfen Callistos hafvandeskap. Också här är behandlingssättet präglad af en enastående naivitet, och bilden kan på intet sätt sägas vara lasciv, om än den är ytterligt grottesk, men här erinras man ovilkorligen om ett annat också mindre lyckadt försök i mytologisk riktning, Rembrandts bekanta skildring af Ganymedes' bortröfvande.

Rembrandts på utställningen exponerade stilleben äro ej vidare betydande. Två af dem framställa ungefär samma scen: en bod, i hvilken en väldig slaktad oxe är upphängd, den ena målad 1639, den andra omkring 1650. Båda äro goda taflor, men den tredje, framställande några döda påfåglar, be-

höfver onekligen signaturens vittnesbörd, för att man skall tro, att denna färgsvaga och själlösa bild värkligen är af den store mästaren.

De tre små landskapen — två från 1638 och det tredje något senare — äro visserligen goda, men ej vidare betydande. Snarast få vi väl betrakta dem såsom studier.

Med sin varmaste kärlek vände sig Rembrandt däremot — och detta redan från början af sin bana — till den bibliska världen. Hans poesirikaste och finaste bilder skildra denna värld, som för honom var vida mera lefvande än den antika myten var för Italiens renässansmålare. Till denna grupp höra hans äldsta figurkompositioner såsom Simson och Delila (1628), och hit hör hans senaste på utställningen exponerade bild, en stor konungen af Rumänien tillhörig duk från 1668, framställande Ester och Ahasverus på tronen, under det att den förkrossade Haman, en synnerligen nobelt tecknad figur, ligger knäböjande framför dem; öfver den i en dyster, svart ton hållna målningen ligger det dock en viss trötthet, förebudet om att penseln snart skulle falla ur den hand, som mer än andra förstått att återgifva ljusets skönhet.

Rembrandt lefde under den lutherska ortodoxismens hårdaste tidsålder, då de teologiska striderna hälst afgjordes med vapen i hand och då de akademiska lärosalarna genljödo af grälet mellan de olika bekännelsernas förkämpar, men kanske har ingen af hans samtida sett den bibliska världen med en friare, mindre dogmatisk blick än han. Så oändligt mänsklig har väl denna värld aldrig förut eller efteråt blif-

vit uppfattad. Den saknar väl fullkomligt denna ton af antik festglädje, som så ofta hvilar öfver quattrocentisternas konst och som gör, att deras bibliska gestalter ej sällan erinra om den antika hjältesagans figurer. Det hela är snarare — om man så vill — en germansk biblia pauperum. Men därjämte hvilar det öfver denna värld ett skimmer af idealitet, till hvilket kanske ingen annan konstnär nått.

Detta behof af idealitet dref Rembrandt någon gång att öfvergifva den värklighetstrohet, som eljes är hans styrka. Så hafva vi på utställningen en liten förtjusande bild af Hagars bortdrifvande, ett ämne, till hvilket Rembrandt gärna återvände. Hagar, klädd i en brokig orientalisk dräkt, sitter redan på mulåsnan för att draga bort, och Abraham står bredvid med en bortvisande gest. Det är natt, men öfver Hagars gestalt faller ett intensivt, fantastiskt ljus, som värkar såsom en uppenbarelse från en annan värld — utan att på ett naturligt sätt kunna förklaras. Hvad Rembrandt därmed afsåg veta vi icke. Kanske var det ett hoppets och löftets solsken, som han lät falla öfver ismaeliternas olyckliga stammoder, när hon drog ut på sin tröstlösa ökenfärd.

Rembrandt är, så vidt jag kunnat finna, den ende renässanskonstnär, som fått fram det judiska elementet i bibeln, och en varm underströmning af orientalisk poesi går genom alla hans gammaltestamentliga framställningar. Till det yttre berodde detta väl på hans studier i Amsterdams pittoreska judekvarter — studier, om hvilka hans handteckningar och raderingar så lifligt vitna. Men innerst hvilade nog detta judiska drag i hans bibelbilder på en,

kanske omedveten sympati med detta olyckliga, hemlösa folk, som då räddat sig till den holländska fristaten undan det spanska och portugisiska förtrycket. Några bland Rembrandts bästa bilder på utställningen äro tre porträtt af judiska rabbiner, och så, så känsligt och så fint, kan endast den måla, som värkligen hyst en lefvande medkänsla med de personligheter, hvilkas drag penseln skulle återgifva. Samtidigt med Rembrandt lefde ju i Amsterdam den kanske störste judiske tänkare, som den nyare tiden frambragt, Baruch Spinoza, och om dennes fina naturell, rika känsla och eldiga fantasi erinras man ovilkorligen genom Rembrandts bilder.

Från de aldra tidigaste åren (1628 eller 1629) hafva vi en tafla, föreställande Judas, som återlämnar de trettio silfverpenningarna, och i Judas, hvilken i förtviflan fallit på knä och med en hjärtskärande handrörelse ber presterna återtaga blodspenningarna, har konstnären gifvit en fullkomligt gripande bild af denna gåtfulla karaktär. I gestalten ligger en blandning af moraliskt förfall, karaktärssvaghet och brinnande ånger, och denna förtviflan invärkar äfven på dem, som köpt hans förräderi. Bland Rembrandts ungdomsarbeten är detta utan tvifvel ett bland de mest uttrycksfulla.

Från konstnärens mognaste period (1640) är den hänförande bilden af Marias och Elisabets möte, tillhörig hertigen af Westminster. Taflan är — såsom vanligt vid de bibliska bilderna — ej stor, och kompositionen är enkel. Ut ur husets port träder den gamle Zackarias, stödd af en tjänare. Hans hustru Elisabet har hunnit före honom och omfamnar redan

den unga Maria, öfver hvars blonda anlete solljuset faller. Men i denna enkla bild ligger oändligt mycket. Det är en biblisk idyll, som i poetisk charme söker sin like, och i själfva gruppen ligger det något af ålderdomens hyllning åt ungdomen och framtiden. Detta solljus, som leker öfver gudamoderns gestalt, är i färg en omskrifning af Elisabets sköna hälsningsord: »Välsignad du bland kvinnor och välsignad din lifsfrukt».

Från 1665 hafva vi den dystra bilden af Saul, som gråtande lyssnar till Davids harpospel, en gripande komposition, hållen i konstnärens mörka toner, och från 1668, året före Rembrandts död, finnes slutligen »Kristi gisslande», en bland hans originellaste bilder. Taflan framställer en bödelsscen, men utan den äldre tidens grymhet i uppfattningen och utan denna särskildt för den nordiska konsten så karaktäristiska vällust i det ohyggliga. Grundstämningen är här i stället en liflig medkänsla med den olyckliga och plågade mänskligheten. Kristus står med ryggen mot en pelare, den ena bödelsknekten hissar upp hans händer och den andra lägger bojorna om hans fötter. Af gudamänniskan finnes ej mycket hos denna magra, alldeles ej välbildade gestalt, öfver hvilken fångcellens bleka ljus faller. Men likväl känner man en oändlig sympati med denne lidande, tålige fånge, som utan motstånd låter sig naglas vid marterpålen, och få taflor från Rembrandts senare år gifva oss en så liflig föreställning om det svårmod, som då tryckte den gamle konstnären själf.

Utställningens stora betydelse ligger däri, att den visar oss den Rembrandtska konstens utveckling

från 1627 ända till 1668, året innan konstnären för alltid nedlade sin pensel, och det är detta, som gör utställningen så tilltalande, ty det är dock något upplyftande att kunna följa en dylik ande i dess utveckling ända från ungdomens soliga, glada dagar ned till den punkt, då ålderdomens skuggor lägra sig öfver lifvet och öfver bilderna. Det är upplyftande, ty den upphöjda, kärleksrika humanitet, som möter oss redan i de första bilderna, fortlefver, om än under andra former, i de sista färgdikter han efterlämnat.

Man har jämfört Rembrandt med Shakspere, men mig har denna parallell alltid — förutom i ett afseende, som jag förut i detta arbete framhållit — synts mindre träffande. Shakspere hade dock hos sig något mera af renässansens käcka ungdomslynne, och han diktade med samma bekymmerslöshet som Rubens målade. Båda åstadkommo fullödiga konstvärk, *emedan* de en gång voro konstnärer med Guds nåde, men man märker ej hos dem något konstnärligt grubbel, snarare en viss nonchalans, och båda nöja sig mycket ofta med skizzen. Rubens gjorde ett utkast, som hans lärjungar sedermera fingo utföra, och Shakspere inskränkte sig ofta till att hastigt öfverarbeta något gammalt drama, som truppen för sin repertoar behöfde. Att fullt och helt med sin konst genomtränga ett arbete bekymrade de sig sällan om. Endast några få af Shakspere's dramer äro fullständigt genomkomponerade, och äfven ett drama som Hamlet är i självfva värket knapt annat än en torso, på hvilken Shakspere's mejsel ej huggit bort alla de banaliteter, dumma kvickheter och bom-

bastiska utbrott, hvilka utgjorde det gamla Hamletsdramats utväxter. Rembrandt däremot var icke blott en konstnär såsom Shakspere och Rubens, utan han röjer äfven den konstnärliga entusiasmen vid hvarje enskildt konstvärk han skapade. På den stora utställningen kan man väl därför finna enskilda bilder, som äro mindre framstående, men man möter aldrig dessa nästan lättsinnigt skapade figurer, som tränga sig om hvarandra på Rubens dukar, och hvilka mera erinra om den alltför strängt anlitade illustratören än om den store konstnären.

Hos Shakspere liksom hos Rubens finnes det också något af trumpetfanfar. Det är en stolt, utmanande klang i deras konst; de äro riddare, som med fladdrande fana, segervissa och orädda draga ut att bryta lans i konstens tornej. Rembrandt däremot är borgaren, som stilla och försynt sluter sig inom sig själf, som föga frågar efter den stora, yttre världen, emedan den lilla för honom blifvit oändligt rik. Det är denna borgerliga försynthet, som hvilar såsom en slöja öfver alla hans bilder. Vi njuta af att se Rubens porträtt, ty vi älska att se kraftens och lifsglädjens fullhet, men vi önska knapt att lära känna dem, de föreställa. Vi veta på förhand, att deras lif förflutit i lycka, under segrar och fester, och deras tankar hafva icke varit våra. Bakom Rembrandts alla porträtt ligger det en själ, som känt och tänkt, väl kanske icke de stora tankarna, men hvars lefnadssaga dock varit rik både på smärta och glädje. Se t. ex. denna gamla gumma, som M. Jules Porgés utstält. I knäet hvilar en stor bok, troligen bibeln, i hvilken gumman nyss läst. Den ena handen, som

håller glasögonen, hvilar på den hopslagna folion, och det kloka, fårade anletet är försänkt i stilla grubbel. Öfver dragen faller det vackra Rembrandtska solljuset, och om än detta solljus är ett yttre, är det för åskådaren äfven ett inre — det som faller ut öfver världen från ett ädelt och godt människohjärta.

Och jämte detta och liknande porträtt finnes en rik följd af andra från konstnärens alla perioder. Från hans yngre år hafva vi en liten delikat bild af en stående dam, afbildad i helfigur och målad omkring 1630, ett kraftfullt, talande porträtt af Nicolaus Ruts (1631), tillhörigt grefve Castellane i Paris, och ett annat af Maerten Looten (1632), som äges af kapten Holford. Från den mellersta perioden märka vi ett damporträtt, tillhörigt lord Iveagh och måladt 1642, samma år som Nattvakten, om hvars kraftiga soltoner bilden starkt erinrar, och ett annat, (1645) från kapten Holfords samling — ett bland Rembrandts finaste. Det visar oss en gammal dam i hvit mössa. Öfver det fryntliga anletet hvilar det sol, och hela taflan ger oss bilden af en god, glad och älskvärd ålderdom, af den ålderdom, som sprider glädje och godhet kring sig och bakom hvilken ligger ett lif, rikt på kärlek och öfverseende.

Äfven från den sista perioden — med de breda penseldragen, det myckna svarta i färgen och det svagare användandet af solljuset — finnas flera goda porträtt, så särskildt en bild af en okänd dam med en strutsfjäder i handen, målad 1660 och tillhörig prins Joesoepof i Petersburg.

Till denna grupp kan man ock räkna en egen-

domlig bild af Homeros från 1668 i konstnärens sista, dystra stil, samt en harneskklädd man, öfver hvars stålrustning ett svagt ljus faller, under det att ansiktet, skuggadt af det uppfälda visiret, är hållet i mörkt — en bland Rembrandts mest ideala bilder, målad i en ovanligt enkel och diskret färgskala.

Rembrandt var — såsom icke blott handteckningarna utan ock taflorna visa — en konstnär, hvilken ständigt *sökte* sitt mål, och som därför gärna återvände till samma ämne, som han förut behandlat, men endast för att återgifva det på ett nytt, mera originelt sätt och med en djupare uppfattning. En dräkt, ett ljusproblem, ett ansiktsuttryck, en människotyp kunde under långa år intressera honom, och han experimenterade därför oafbrutet med dem för att nå fram till större fulländning i uttrycket. På detta hans sökande, denna konst för konstens egen skull, erbjuda de talrika själfporträtten ypperliga exempel.

Af dem finnes här en rik samling. Först hafva vi tvänne ungdomsstudier, som antagligen målats, då konstnären ännu blott var 22 år gammal. Målningssättet är här detta fina, glatta och utpenslade, som är karaktäristiskt för Rembrandts första tid. Båda porträtten äro hållna i mörk ton, men öfver ansiktet faller ett skarpt solljus, begränsadt af kraftiga skuggor. Förmodligen var syftet med det hela blott en ljusstudie.

Mera betydande är den stora bilden från 1635, året efter Rembrandts och Saskias giftermål. Från denna tid af ung äktenskaplig lycka hafva vi flera porträtt — bland andra det bekanta i Dresdengalle-

riet, där Rembrandt framställer sig själf vid den älskades sida såsom kavaljer med plymascherad sammetsbarett, med värja och höjd pokal samt ansiktet strålande af lefnadstrots och lycka. Egendomligt nog skildrade den äldre traditionen Rembrandt såsom en mesquin girigbuk, under det att han i värkligheten var raka motsatsen. Han älskade att omgifva sig med konst och lyx, och vid denna tid var han till och med anklagad för slöseri. Det är detta drag, som kommer fram i den ypperliga bild, som drottningen af England exponerat. Rembrandt själf, klädd i festdräkt, befiner sig i skuggan. Såsom oftast äro hans drag allvarliga, nästan dystra, och dock är han lycklig, ty hans blick hvilar på den älskade, och hans sysselsättning är att hjälpa till vid hennes toalett. Den guldhåriga, rödkindade Saskia med sitt, om icke just vackra, så täcka och näpna ansikte, sitter klädd i en rik, guldstickad dräkt framför en spegel och profvar de smycken, som hennes make skänkt henne. Öfver den unga fruns gestalt strömmar en flod af solljus — lyckans och glädjens solsken skulle vi säga, och den, som älskar allegorier kan i denna framställning finna en bild af äktenskapet, sådant Rembrandt tänkte sig det, äktenskapet, där mannen får draga dagens tunga, under det att hon fyller sin plikt genom att göra lifvet ljuft för den älskade.

Från 1643 hafva vi en bröstbild, närmast påminnande om porträtten i Louvren (1637) och Buckingham Palace (1641), ehuru under båda i värde. Konstnären är här klädd i en röd sammetsbarett och en pälsbrämad rock, och dragen äro såsom vanligt

tänkande och allvarliga. Från samma tid är ett annat själfporträtt från samlingen i Karlsruhe.

Mera betydande är ett tredje porträtt från 1644, tillhörigt kapten Holford. Bilden — i kroppsstorlek och halffigur — är tydligen en af konstnärens många ljus- och kostymstudier. Han är klädd i högtidsdräkt med sammetsbarett och guldkedja, och i handen håller han en praktfull orientalisk sabel. Målningssättet är detta kraftiga, af sol och skugga mättade föredrag, som vi känna från den två år äldre Nattvakten, och penselföringen har hvarken ungdomstidens ännu något petiga karaktär eller den senare tidens breda, om Frans Hals erinrande färgpåläggning.

I detta senare manér hafva vi fyra porträtt, en liten skizz från ungefär 1650 och tvänne förträffliga, ganska lika bilder, af hvilka den ena tillhör hertigen af Buccleuch och den andra herr R. von Mendelsohn — ett af de många bevisen på, huru ofta och gärna Rembrandt återvände till en uppgift, han uppställt för sig, och huru han såsom en äkta konstnär ständigt sträfvade efter att komma längre och djupare. Dessa bilder röja ock en yttre förändring hos konstnären. Han hade nu blifvit en gammal man med feta, något pussiga anletsdrag, och den forna elegansen är försvunnen; i stället är han klädd i en enkel pälsrock och en stor mössa, som kastar sin skugga öfver pannan. Det spelande solljuset från fordom finnes ej längre, och det hela är hållet i mörkt.

Märkligare är den fjärde bilden, det härliga porträttet från ungefär 1656 — olycksåret, då alla hans konstskatter gingo under klubban och då den fordom rike konstnären stod såsom en utblottad man,

till hälften nådehjon hos den trogna Hendrickie. Porträttet, som tillhör lord Iveagh, visar oss konstnären med palett och pensel i handen. På de grånade lockarna sitter en hvit hufva, ett mellanting mellan målarbarett och nattmössa, och Rembrandt stirrar grubblande och allvarligt såsom vanligt framför sig; endast öfver munnen märker man den svaga ansatsen till ett godhjärtadt leende. Dragen äro fårade och angifva en betydligt äldre man än Rembrandt i värkligheten då var (knappast 50 år), och man får ett intryck af, att lifvet farit mer än vanligt omildt fram med honom under de senaste åren. Knappast något erinrar numera om den unge, glade kavaljer, som en gång glammat och druckit vid Saskias sida samt i öfverdådigt konstnärstrots utmanat hela världen. Men konsten att måla hade motgångarna ej beröfvat honom, och det ligger en själfmedveten kraft i dessa öfverdådigt djärfva penseldrag, som nästan lättsinnigt synas vara nedkastade på duken, men i själfva värket visa sig vara frukten af den mest mogna och säkra konst.

På samma sätt som konstnären experimenterade med sig själf, experimenterade han med sin omgifning, och från hans tidigare period hafva vi här några ypperliga porträtt af hans fader, hans moder, Saskia och hans syster Lisbeth med det ljusa, nästan hvita håret och den klara genomskinliga hyn. I ett härligt porträtt från 1632 är hon klädd i svart dräkt och en stor, bländande hvit spetskrage, och öfver denna samt det blonda anletet faller ett starkt solmättadt ljus, som förträffligt bryter sig mot den svarta dräkten och den mörka bakgrunden.

Senare — från 1650-talet — äro de tre porträtten af brodern. Målningssättet är här redan Rembrandts senare manér med den breda penselföringen, som här nästan värkar rå. Bland dessa porträtt befinner sig den ypperliga bild, som nyligen blifvit framdragen i ljuset och bekantgjord genom en etsning i Zeitschrift für bildende Kunst. Taflan visar oss ett dystert, vulgärt ansikte — de välkända dragen af Rembrandts bror — men denna plebej är här kostymerad i brynja och en härlig, i guld inlagd hjälm, mot hvars ciselerade ornament det svaga ljuset bryter sig; på stålkragen faller blott en silfverglimt af detta ljus såsom kontrast till guldglansen i taflans öfre del.

I dessa bilder ligger Rembrandts lefnadssaga. Han målade ej för världen, mest kanske för sig själf och för konstens egen skull. Men just därför göra hans bilder ett så starkt personligt intryck, och i dem kunna vi följa denne fint danade grubblare genom hans lefnads alla växlande öden.

Att hafva gifvit en dylik fullständig bild af Rembrandts konst och personlighet, är utställningens stora betydelse.

GREKLAND.

På vandring.

En resa i Grekland hör nu, som bekant, icke alls till ovanligheterna, och svårigheterna — särskildt för den, hvilken är förtrogen med den lägre djurvärlden — äro ingalunda oöfvervinneliga, men dock är det onekligen en skilnad på en vanlig resa i det civiliserade Europa och en färd från Nauplia till Kalamata. En resa i det inre af Grekland, där ännu inga järnvägar hafva fått tillfälle att förstöra poesien och snusket, kan svårligen företagas af den med Greklands språk och geografi obekante främlingen — särskildt om denne ej vill binda sig att följa de allmänna landsvägarne — utan att en hel »expedition» utrustas. Man vänder sig vanligen till en s. k. kurir eller tolk i Aten, hvilken mot en öfverenskommen summa åtager sig att föra den resande från en uppgifven ort till en annan. Han betalar vagnar och lastdjur, medför, om så önskas, en fältbädd med sängkläder, anskaffar och lagar maten, bestyr om natthärbärge m. m. Grekland står nämligen, hvad komfort beträffar, så långt efter det öfriga Europa, att den resande, som ej vill underkasta sig

alltför stora umbäranden, måste medföra det mesta af det, som under resan erfordras. Känner han ej landets språk, måste han hafva en tolk, genom hvilken han kan meddela sig med folket, ty den tröge, föga intelligente greken är dels i allmänhet okunnig i främmande språk, dels fullkomligt ur stånd att såsom den liflige italienaren fatta något som hälst teckenspråk; bönderne lära ofta ej ens förstå den bildade nygrekiskan. Några trakter äro dessutom så klent befolkade, att man äfven med språkkunskap svårligen kan reda sig utan en vägvisare, och dennes yrke är i de flesta fall ingen sinekur. Allmänna landsvägar i vår mening förekomma endast sparsamt, och oftast måste den resande leta sig fram på obanade bärgsstigar, där han hvarje ögonblick löper fara att taga miste om den rätta vägen. Dessa stigar, som ofta utgöras af uttorkade eller till hälften uttorkade flodbäddar, kunna närmast jämföras med vanliga stenrösen, och en promenad i dessa kan således ej kallas angenäm, i synnerhet som vandraren föga får tillfälle att se den omgifvande naturen, då han hela tiden för att icke falla omkull måste hafva blicken riktad på sina fötter. De flesta föredraga därför att begagna sig af mulåsna framför att vandra till fots; hästen är däremot ett mindre lämpligt fortskaffningsmedel på dessa vanligen endast fotsbreda vägar, som ej sällan slingra sig fram längs randen af ett bråddjup och där endast den trygga, för dylik bärgsklättring särskildt inöfvade mulåsnan finner säkert fäste. Under dessa färder lär man sig att beundra dessa så ofta smädade och förlöjligade djurs förstånd och uthållighet. Öfver deras rygg lägges en

stor och klumpig träsadel, sammansatt af åtskilliga ribbor. På denna placeras den resande, och vid sidorna hänges packningen, bestående af matkorgar, ränslar m. m., hvarefter den lilla åsnan får sträfva i väg upp för de mest halsbrytande bärgsknallar, pådrifven af den likaledes outtröttlige agojatens uppmuntrande rop.

I Aten uppgjorde vi kontrakt med en fransktalande dragoman, lystrande till det välklingande namnet Demosthenes, att han mot den moderata summan af 50 drachmer (ungefär 29 kronor) per dag skulle föra oss från Aten till Kalamata, en liten sjöstad i den sydvästra delen af Peloponnesos. Inom parentes kan anmärkas, att de moderna grekerna fortfarande begagna sig af de gammalhelleniske hjältarnes namn. Att borstpojkar heta Themistokles och droskkuskar Agamemnon, hör därför ej till ovanligheterna, och Atens förnämste vinfabrikant uppbär fortfarande med heder den vise Solons världsbekanta namn. I Demosthenes' sällskap besökte vi först Mykene, vandrade därifrån till Argos och Tiryns samt anlände sent en kväll till Nauplia. På morgonen foro vi med järnväg till den närbelägna stationen Myli, och där började vår egentliga odyssé. I Myli förhyrde Demosthenes två mulåsnor, hvilka således jämte deras pådrifvare, agojaten Lambros, sällade sig till vår trupp, som nu satte sig i rörelse längs den underbart sköna Naupliaviken. Hela dagen bar det nu bärg uppför och bärg nedför, på obanade stigar, genom en stenig, glest befolkad bygd, som nästan aldrig, efter hvad tolken upplyste, besöktes af någon resande. Den grekiska naturen är så olik den svenska,

som det gärna är möjligt. Det täcka, man kunde nästan säga småtrefliga behag, som karaktäriserar Mälardalen saknas här alldeles. Peloponnesos är ett väldigt bärglandskap, där kulle höjer sig vid kulle nästan såsom vågorna på en upprörd sjö. Bärgens konturer äro enkla och majestätiska, kanske utan det mjuka behag, som utmärker de italienska höjderna, men med mera kraftfulla profiler än dessa. På svensken, som är van vid en leende, lummig natur, värka dessa kala, trädlösa kullar till en början nästan frånstötande; endast den dammiga, blekgröna oliven spirar undantagsvis fram bland skrefvorna. Marken är stenbunden och, som det förefaller, föga uppodlad, om man undantager de väldiga dalgångarne vid Sparta och Messene. Det, som likväl kanske i främsta rummet gör denna omgifning så mäktigt värkande, är belysningen. Öfver denna af haf och bärg bestående natur faller det mest genomträngande klara solsken, och i detta afteckna sig bärgens konturer mot den högblå luften så skarpt, så klart, som om de vore skurna med knif. I nordens tunga luft smälta föremålen lätt samman; här genomtränges nästan allt af ett kraftigt, individuelt lif, och likväl är allt så majestätiskt stort. Hvart ögat når, mötes det af väldiga vidder, af haf, bärgshöjder och himmel; allt täckt, allt smått synes här vara bannlyst.

Mot kvällen framkommo vi till det grekiskt katolska klostret Luku, hvars gästfrihet vi för natten skulle anropa. Denna tämligen välburgna institution erinrade i det yttre föga om de italienska klostrens allvarliga slutenhet. Kring en liten byzantisk kyrka

sträckte sig i fyrkant några låga stenhus, hvilka närmast liknade ekonomibyggnader på landet. Några cypresser kastade sin skugga öfver klostergården, som genomflöts af en liten bäck, i hvilken ankorna muntert plaskade kring. Munkarnes antal var ej stort, endast sju värklige munkar och åtta s. k. tjänande bröder, hvilka både i dräkt, sysselsättning och uppträdande föga skilde sig från vanligt arbetsfolk. De hade varit i klostret ända sedan sin barndom och föreföllo nu nästan idiotiskt förslöade. I de kyrkliga förrättningarna deltogo de icke, utan användes endast för de inom klostret förefallande världsliga arbetena. Af de egentlige munkarne voro endast tre tillstädes, tämligen smutsiga, mycket okunniga samt synnerligen vänliga och gästfria. Genast vid vår ankomst utspann sig ett samtal, som — då de vördade fäderne ej voro mäktige något annat språk än nygrekiskan — måste föras genom tolk. Frågan gälde att utröna, från hvilket land vi egentligen voro. Vår vän Demosthenes ansåg oss vara tyskar, men då vi upplyste om att så ej var fallet, utan att vi voro från Sverige, blef det tydligen natt både för honom och för munkarne. För att åtminstone sprida något ljus öfver frågan nödgades vi uppgifva oss vara landsmän till den danskfödde konungen, hvilket tydligen något stärkte våra aktier och samtidigt tycktes åtminstone delvis hafva skingrat en villfarelse hos den gode Demosthenes, hvilken, som det nu framgick, hade ansett oss såsom till hälften sinnesrubbade, därför att vi föredrogo att gå till fots i solhettan framför att rida på mulåsna; han upplyste oss nu om, att konungen hade samma egendomliga vana,

hvilken därför allmänt antogs vara en specielt för det danska folket egendomlig brist på förstånd. Enligt hvad som vidare framgick af samtalet, föreföll konungen just icke vara populär, och man tycktes fortfarande betrakta honom såsom en främling, hvilken blifvit grekerne påtvingad. Demosthenes förklarade också, att enligt den grekiska konstitutionen var det konung Georgios' skyldighet att abdikera, så snart den grekfödde kronprinsen bara ville mottaga spiran; men som denne var en mycket god son, hade han ännu ej framstält något yrkande härpå.

Under dylika lärorika meningsutbyten — fortfarande genom tolk — framskred tiden allt mer, och hungern började taga ut sin rätt. Men som man upplyste oss om, hade klostrets sedvanliga middagstid i dag framflyttats med ett par timmar, på det att man på ett mera värdigt sätt skulle kunna bereda sig på att undfägna de långväga gästerna. Man afsåg tydligen att infläta ett nytt blad i kockens kulinariska lagerkrans. Denna viktiga personlighet, som då och då lät se en skymt af sig, tycktes vara utvald efter samma princip, enligt hvilken »kocken» utses bland svenske beväringsynglingar. Som bekant, beklädes — eller bekläddes åtminstone på min tid — denna förtroendepost vanligen af den snuskigaste och till exercis odugligaste.

Klockan 9 på aftonen skulle ändtligen vår länge spända förväntan blifva tillfredsstäld. Kocken infann sig samt förklarade sitt värk fulländadt. Vi begåfvo oss nu till ett närliggande rum, där måltiden var uppdukad, vid hvilken öfversteprestens närmaste man presiderade, enär öfversteprestén själf för tillfället

var bortrest. De goda munkarnes matsedel och vinlista sakna möjligen ej allt intressse. Den senare bestod af mastix och recineradt vin. Det förra är ett slags bränvin, som något påminner om anisett och hvilket af grekerne drickes vid alla möjliga och omöjliga tillfällen, vanligen med en tillsats af vatten. Med en dylik mastix började måltiden, som således på sätt och vis kom att inledas med något liknande ett svenskt bränvinsbord. Äfven det recinerade vinet är en grekisk egendomlighet. Allt vin — utom det, som särskildt beredes för främlingar — är nämligen försatt med harts, på det att, såsom grekerne säga, vinet bättre skall hålla sig. Ett glas vanligt grekiskt vin är därför ungefär lika välsmakande som en terpentinsup, och då vi varit nog oförsiktige att förklara oss både duktigt törstiga och varma vinvänner, nödgade den gode patern oss att sätta i oss det ena glaset efter det andra af afgrundsdrycken. Aldrig har goodtemplarorden haft ett mera gynsamt tillfälle att värka för sin sköna lära!

Matsedeln inleddes af en obeskriflig soppa, inför hvilken äfven en Karl XII skulle hafva bleknat. Jag blundade, tog en sup terpentin och slök blindt tvänne skedblad. Af rätten numero två — rå hvitlök — nöjde jag mig med den angenäma doften och fördjupade mig i stället i ett fat värkligen ytterst välsmakande oliver, som jämte bröd fick utgöra min egentliga kost under denna egendomliga middag. Som det var fastedag, åt vår värd själf endast fisk, men i sin välvilja hade han för vår skull låtit anrätta ett litet lamm, hvilket likväl i följd af kockens något originella matlagning befans mindre njut-

bart. Kalaset afslutades med apelsiner och frisk honung.

Med en lifligare känsla för munkarnes välvilja än för den tjänande broderns kokkonst begåfvo vi oss till sängs i ett enkelt, men renligt sofrum, stego upp i ottan, fingo ägg, bröd, honung, ett glas angoramjölk och några terpentinsupar till frukost samt togo så med tacksamhet farväl af det gästvänliga klostret, hvars invånare vid afskedet begåfvade oss med buketter af rosor och oranger.

Vid vår ankomst till klostret hade vi pliktskyldigast offrat två ljus åt den helige Nepomuk eller något annat gammalt, af munkarne omhuldadt helgon. Nu ångrade vi nästan, att vi ej uppvaktat den hedersmannen med fyra.

* * *

Klostret Luku låg vid foten af en väldig kedja af kullar, på hvilkas högsta toppar snön ännu skimrade i det glödheta solskenet, och upp för dessa höjder började nu vår vandring. Efter ett träget klättrande nådde vi upp på en vidsträckt högplatå, vid hvars fot den lilla staden Hagios Petros låg uppspetad midt på sluttningen af en tämligen brant kulle. Vi hade förut utvalt staden till plats för vår frukostrast, och vi hade kunnat göra ett sämre val.

Belägenheten var synnerligen vacker, om också husen föga höjde sig öfver rangen af förfallna kojor. Gatorna sträckte sig amfiteatraliskt öfver hvarandra och erbjödo då och då präktiga utsiktspunkter öfver det kringliggande bärglandskapet. Någon stenlägg-

ning kom naturligen ej i fråga, smutsen fick ligga på samma ställe, dit slumpen fört den, och på en af gatorna skvalpade en liten bärgsbäck helt muntert fram bland rullstenar och afskrädeshögar. Men om således gatuorenligheten var i stånd att förskaffa en hel generation af stadsfullmäktige gråa hår, glömde vi dock snart bort den för andra sidor af lifvet i den lilla, knapt 4,000 innevånare räknande staden.

Man har talat om arkadiskt enkla seder, men aldrig har jag fått en så åskådlig bild af denna enkelhet som här. Resande syntes, enligt uppgift, nästan aldrig, några handelsbodar funnos ej, utan hvarje hushåll anskaffade sig självt af sitt arbete de för lifvets nödtorft oundgängliga förnödenheterna. Ett kafé fanns visserligen, där innevånarne någon gång kunde samlas för att förtära en kopp kaffe, men affären drefs ej i större skala, än att en dagsinkomst af två till tre drachmer ansågs vara en öfver höfvan god recett.

Ett synnerligen rikt urval på läskedrycker hade detta kafé just icke att bjuda den törstige och uttröttade vandraren. Utledsna på det afskyvärda recinerade vinet gjorde vi därför ett svagt försök att erhålla någon mera mänsklig dryck. Demosthenes utskickades på rekognoscering med fullmakt in blanco att betala möjligen äskade pris. Efter en stund återkom han segerstrålande med trofén i hand — ingenting mer och ingenting mindre än en butelj tyskt öl, som förirrat sig till Hagios Petros. Han hade helt frankt marscherat upp till borgmästaren såsom den antagligen störste sybariten inom samhället, och denne magnats vinkällare befanns värkligen innehålla

hela två buteljer öl, af hvilka herr borgmästaren var nog ädelmodig att mot det facila priset af 2 drachmer afstå den ena åt våra dammiga strupar. Den andra buteljen höll han däremot på och förklarade sig icke kunna sälja den till något pris. Måhända såg han däri ett af stadsöfverhufvudets mest oförytterliga emblem.

Ankomsten af två resande väckte naturligen stor uppmärksamhet. Medan vi intogo vår medförda frugala frukost, infann sig stadens kyrkoherde, en vänlig, gammal pope, samt välsignade både den och oss under uttryck af sin stora ledsnad öfver att han i följd af sin fattigdom ej kunnat förskaffa sig någon kännedom om främmande språk; nu kunde han ej säga oss, huru välkomna vi voro till Hagios Petros.

Hela staden tycktes betrakta sig såsom en enda stor familj, och just under vår frukost fingo vi en egendomlig inblick i detta patriarkaliska uppfattningssätt. Dagen därpå skulle en af stadens borgare gifta sig, en lång, svartskäggig herre, iklädd den peloponnesiska nationaldräkten med fez och till knäet nedfallande hvita kjortlar. Festligheterna skulle ske — icke hemma, utan på stadens stora torg; där skulle bröllopsdansen stå. Nu försiggick en egendomlig ceremoni. Tre spelmän vandrade nämligen från hus till hus för att med sina toner inbjuda stadens innevånare till morgondagens högtidlighet. Så vidt jag kunde urskilja, spelade hvar och en sin melodi eller rättare hade hvar och en sin speciella olåt, och med dessa läten som ackompagnement sjöng en af sällskapet en sång, som förmodligen innehöll själfva inbjudningen.

Något mera hårresande än de grekiska folkmelodierna kan knappast tänkas. Tonerna sjungas icke fram genom munnen, utan snörflas helt jämrande genom näsan under ständiga tremulandon. Imellertid är det ej ovanligt att höra en eller flere greker under timtal på detta sätt åka fram och tillbaka på två à tre toner. Så vidt jag vågar gissa, måste denna afgrundslåt vara ett minne från turktiden, ty precis samma oljud hörde jag i de turkiska moskéerna.

Medan dessa jämrande bröllopstoner ljödo i våra öron, framskred ett begrafningståg öfver torget. Det var en man af folket, som skulle jordas, och begrafningsgästerna uppträdde i sina vanliga arbetskläder. Enligt grekisk-katolsk sed låg den döde i sin kista utan att höljas af något lock med den röda fezen på hufvudet och som det föreföll iklädd sin hvardagsdräkt. Vid hufvudet hade man lagt en apelsin — möjligen vägkosten för den långa färden. Begrafningen var enkel. Poperne uppstämde sin entoniga sång, och en gammal kvinna, troligen den aflidnes hustru, tände ljusen kring kistan och lade den dödes hufvud till rätta.

Trots denna naivetet i alla umgängesformer gjorde likväl lifvet i Hagios Petros intryck af något hårdt och glädjetomt, och öfver hufvud förefaller den grekiska folkkaraktären såsom allvarlig, nästan dyster. Af den pojkaktiga, barnsliga glädje, som man så ofta möter i Italien, påträffar man här så godt som intet, och endast undantagsvis ser man i bykrogarne något mera lifligt dryckeslag, lyssnande till en bondspelmans toner. Grekerne äro måttligare än annat folk. På kaféerna får man ofta se större

sällskap, ibland uppgående till tio personer, af hvilka en enda förtär en kopp kaffe eller röker en narghilé, under det att de andra nöja sig med att se på, och redan tidigt på kvällen är allt folklif slut. Osteria-scener, sådana som Rom har att bjuda på, förekomma här ej. Greken förtär sin enkla måltid under tystnad och betraktar ej kvällsmåltiden såsom vederkvickelsen efter dagens mödor.

Den grekiske bonden förefaller vara både mera indolent och mindre begåfvad än italienaren. Han låter vägar och hus förfalla och visar en äkta turkisk likgiltighet för lifvets komfort. På somliga orter skulle man utan tvifvel kunna förtjäna förmögenheter på de resande, om man blott ville bekväma sig att iakttaga den enklaste snygghet, men hällre än att göra någon ansträngning låter man ohyran frodas och går miste om förtjänsten. Men å den andra sidan är greken mer än andra nöjd med det minsta möjliga af lifvets nödtorft; litet bröd, några oliver och ett glas recineradt vin äro honom nog till middagsmål. Begreppet tid synes knapt existera för honom. Båtar, som skola afgå t. ex. klockan 2, dröja ogeneradt till klockan 8, och passagerarne visa alls ingen otålighet.

Trots denna indolens och denna frihet från behof sjunker greken dock icke likt neapolitanaren ned till en lättjefull tiggare. Han försöker att genom arbete förskaffa sig sin torftiga bärgning och tigger ytterst sällan. Af den rika bettlare-vokabulär, af hvilken vi i Turkiet och Italien haft så många prof, hörde vi här så godt som intet, och detta ehuru den gräsligaste fattigdom tycktes vara rådande på som-

liga orter. Detta armod är för öfrigt tyvärr utmärkande för det moderna Grekland. Äfven i städerna ser man jämförelsevis få, hvilka göra intryck af att tillhöra den burgna medelklassen.

Vanligen skildras greken såsom knipslug och synnerligen förslagen, då det gäller att bedraga; »un grec» är som bekant det franska uttrycket för en falskspelare. Men den korta erfarenhet, jag haft af den grekiska folkkaraktären, har icke bekräftat detta omdöme, såvidt det gäller den i Hellas bofaste greken och icke den smidige levantinaren. Att den resande blir lurad och råkar ut just för de sämre elementen inom hvarje folk, är ju en gammal känd regel, men jag vågar icke påstå, att jag i Grekland råkat sämre ut än annorstädes; bönderne göra snarare intryck af något enfaldige hedersmän än af begåfvade skälmar. Fängelserna äro visserligen öfverfylda, och i bärgspassen mötte vi ofta fängslade förbrytare, eskorterade af gendarmer med skarpladdade gevär, men efter hvad man upplyste mig om, lära de flesta brotten bestå i slagsmål och mord; vid minsta ord skall kniffven flyga ur slidan. Det så omskrifna röfvarväsendet skall däremot endast höra till sagans område; en grekisk patriot försäkrade mig till och med — kanske med rätta — att man ingenstädes kunde så trygg vandra landsvägen framåt som på Peloponnesos.

En fråga, som ofrivilligt tränger sig på hvarje främling, som reser i Grekland, är den: hafva de moderna grekerna bevarat många drag af de gamla? Kan man i hr Trikupis' samtida spåra Pericles' ättlingar, den generation vi känna genom Phidias' och Praxiteles' mejsel? En mängd smådrag, särskildt

inom jordbruket och herdelifvet, hafva onekligen gått i arf från antiken, men betraktar man ansiktstypen, så måste svaret utfalla afgjordt nekande. Kvinnorna äro nästan utan undantag fula, små och klumpiga. Männen äro likaledes osköna med råa, oharmoniska anletsdrag; ej sällan träffar man på rena tartartyper. Men ingenstädes har jag lyckats upptäcka någon, som erbjöd den enklaste likhet med den ädla typ, vi känna från de antika marmorhufvudena. Och kan man väl undra därpå! En ständig kamp mot nöden och århundradens förtryck kunna hvarken framkalla eller vidmakthålla en skön människorace, och dessutom kan det vara ganska mycket tvifvel underkastadt, i hvad mån de nuvarande grekerna äro att betrakta som afkomlingar af de antika.

Redan det grekiska kejsardömets undersåtar, särskildt hufvudstadsbefolkningen, voro en tämligen starkt uppblandad folkstam, och det är därför svårligen några fullt rena anor att åberopa, då det moderna Greklands aristokrati hänvisar på sin börd från de s. k. fanarioterne, det medeltida Byzantions köpmän. Öfver det egentliga Hellas hafva sedan antikens dagar den ena folkskaran efter den andra tågat fram, goter, slaver, franker, italienare, albaneser, wlacher och turkar, och särskildt tyckas slaver och albaneser hafva gjort sig bofaste för längre tider och inom större distrikt. Som det förefaller, bestod landtbefolkningen på Peloponnesos vid åttahundratalets början nästan uteslutande af slaver, under det att det grekiska elementet var inskränkt till städerna. I hvad mån detta helleniska element inom det nygrekiska blandfolket lyckats i sig absorbera och efter

sitt beläte omdana de främmande beståndsdelarne, är en svårlöst och hetsigt diskuterad fråga, men fäster man sig vid ansiktstypen, gör denna ett afgjordt mera slaviskt än grekiskt intryck, och den nyaste historiska forskningen synes knapt häller hafva vederlagt den äldre åsikten, hvilken i Peloponnesos' innevånare mindre såg en hellenisk än en halft slavisk, halft albanesisk folkstam.

* * *

Från Hagios Petros fortgick vägen öfver nya sluttningar och nya höjder, till dess att vi mot aftonen framkommo till det oansenliga Arachowa, där vi i en bykrog erhöllo ett torftigt natthärbärge. Tidigt på morgonen voro vi åter på benen, och nu var det Sparta, som skulle blifva vår nästa station. Vägen dit var onekligen egendomlig. Under timtal följde vi nämligen en till hälften uttorkad bäck. Stigen slingrade sig fram än längs den ena, än längs den andra strandbädden, och öfver femtio gånger måste vi än hoppa, än vada öfver den lilla, porlande strömfåran. Slutligen framkommo vi till den stora landsvägen, och efter någon tid sågo vi midt i den bördiga Eurotasdalen en samling hus, hvilka af vägvisaren förklarades vara det moderna Sparta.

Då det grekiska frihetskriget utbröt, fanns det ej längre något Sparta. Tyst och omärkligt hade denna fordom så mäktiga stad försvunnit från jorden såsom ett offer för de stormar, som under medeltiden hemsökte Hellas. Men ett Grekland utan ett Sparta hade varit en orimlighet, och i sin hänförelse

för sitt konungarikes stolta forntid lät också konung Otto år 1834 ånyo grunda en stad ungefär på samma plats, där det forna Sparta stått. Den nya staden ärfde namnet af den gamla, men dennas betydelse för Grekland kommer konung Ottos Sparta troligen aldrig att ens tillnärmelsevis nå. Redan folkökningen i den nya staden med de gamla minnena har visat sig tämligen trög; ännu så länge lär ej innevånareantalet stiga till 4,000. Men icke dess mindre utmärker staden sig fördelaktigt framför andra grekiska städer af motsvarande storlek. Gatorna — bygda efter en af den tyske generalen von Jochmus upprättad plan — äro raka och breda samt hindra redan härigenom det snusk, som eljes tyckes vara ett så nödvändigt bihang till en grekisk stad. Husen äro visserligen små, men jämförelsevis väl hållna samt ligga ofta inbäddade i blomstrande apelsingårdar.

Äfven innevånarne hade mera pli på sig, än hvad vi hittills kunnat observera i landets öfriga småstäder. De fleste af männen hade aflagt den för öfrigt alls icke fula peloponnesiska nationaldräkten och voro klädde i europeiska kläder. Fattigdomen var här mindre i ögonen fallande än annorstädes, och antalet småborgare syntes ej så obetydligt. En i staden förlagd garnison bidrog väl ock att gifva lifvet på gatorna en viss elegans, enär officerarne, hvad utseendet beträffar, i allmänhet fördelaktigt utmärka sig framför de öfrige grekerne. Den krigiska andan från fordomtima tycktes ej häller hafva alldeles försvunnit, om nämligen vår hotellvärd talade sanning, då han på tillfrågan berättade, att hrr officerare ibland plägade roa sig med att skjuta till måls på speglarne

i hans matsal; att dessa värkligen buro tydliga spår af dylika martialiska lekar, hade vi själfve tillfälle att öfvertyga oss om. För öfrigt kan tilläggas, att hotellet äfven erbjöd åtskilliga prof på den så beprisade spartanska enkelheten, hvilka prof dock föreföllo de förvekligade främlingarne mindre tilltalande, ehuru de å den andra sidan ej kunde förneka, att vistelsen på ett spartanskt hotell i längden måste värka synnerligen härdande på ungdomen. Äfven på andra områden märktes yttringar af samma fördomsfria anda. Bland de bekantskaper, vi i Sparta hade tillfälle att knyta, var äfven stadens »sousmaire», en mycket hygglig man, som talade både franska och tyska, visade oss stadens museum samt slutade med att klippa oss; denne Lykurgos' och Leonidas' värdige efterföljare utöfvade nämligen dessutom en perukmakares aktningsvärda yrke.

Stadens läge lär ej vara rätt sundt, och detta är väl anledningen till det ringa innevånareantalet, ty en mera naturskön plats än Sparta kan man svårligen tänka sig. Staden ligger midt i en väldig dalsänkning, genomfluten af Eurotas' grunda strömfåra. Den trädlösa grekiska naturen har här gifvit vika för en lummig grönska, som nästan erinrar om Italiens. Olivskogar och apelsingårdar, plataner och vildfikon möta här ögat med olika gröna färgskiftningar. Mot öster begränsas området af Parnons kraftfulla bärgskedja, och i väster ser man Taygetos' väldiga, snöhöljda fjällkam, Peloponnesos' högsta och äfven skönaste bärg, som nästan lodrätt stiger upp ur Spartadalen och skiljer denna från Messenien. En utsikt, sådan som man har från byn Trypi vid ingången till

Langadapasset, torde i naturskönhet icke äga många medtäflare i Europa.

Det som slår en, då man härifrån låter blicken fara fram öfver den plats, där det gamla Sparta en gång stått, är dess från andra fornstäder afvikande läge. Den helleniska staden hade likasom vuxit fram ur akropolen. På en väldig höjd lågo tyrannens borg och gudarnes tempel. Till denna starkt befästade plats flydde innevånarne i händelse af krigsfara, och från detta fäste sträckte konungen sin icke alltid så milda spira ut öfver den kringliggande nejden; så var det t. ex. i Mykene och Tiryns, och så hade förhållandet äfven varit i Aten. Så småningom bildade det sig en krans af kojor kring borgens fot, och i skydd af de fasta murarna utvecklade kojorna sig till stad, men ständigt kvarstod akropolen såsom samhällets medelpunkt. Sparta däremot hade intet dylikt försvar. Staden låg utbredd öfver några obetydliga kullar, utan att skyddas af några befästningsvärk; dess enda värn låg — så hette det under antiken — i dess medborgares mannamod. Men å andra sidan måste medgifvas, att den stat, som ägde Taygetos- och Parnonbärgen till naturliga pallisader, knapt behöfde andra försvarsvärk.

I prakt kunde det forna Sparta ingalunda mäta sig med Aten, »konsternas och vetenskapernas moder», och redan den attiske historieskrifvaren Thucydides framhöll motsatsen mellan stadens blygsamma yttre och dess politiska makt, men säkerligen har man icke så litet öfverdrifvit denna torftighet. Den bekante reseskildraren Pausanias, antikens Bædeker, uppräknar en mängd byggnader och statyer, hvilka

prydt Spartas offentliga platser, och att döma af denna beskrifning tyckes staden ej hafva saknat all betydelse i konsthistoriskt afseende. Men under det att man gräft på de flesta andra minnesvärda platser i Hellas, har man hittills försmått att sätta spaden i den spartanska jorden. Det enda försök, som mig veterligen gjorts, daterar sig från 1833, då den tyske arkeologen Ross flyktigt undersökte det s. k. Menelaion, en utanför staden belägen kulle, hvarest en gång stått ett åt Menelaos och Helena helgadt tempel. Det är visserligen sant, att endast obetydliga murstumpar här och hvar sticka upp ur marken, men förmodligen skulle en noggrann undersökning af det gamla Spartas område löna sig ganska godt. Leonardos, en framstående grekisk arkeolog, berättade mig ock, att regeringen värkligen var betänkt på att här anställa gräfningar, och möjligen skall Menelaion då i sina undre lager visa sig innehålla rester af ett härskarpalats, liknande dem i Tiryns och Mykene.

De reliefer och statyer, hvilka händelsevis påträffats i spartansk jord, hafva uppstälts i ett nybygdt, prydligt museum. De flesta hafva funnits jämförelsevis nyss. En äldre samling, hvilken Ross grundade, förstördes genom en eldsvåda, och den nya är uteslutande en frukt af den grekiske generaleforen (riksantikvarien) Stamatakis energi samt består af skulpturer, som han hopsamlat från enskilda personer, hvilka tid efter annan påträffat dem i jorden. De intressantaste föremålen äro några ålderdomliga grafvårdar af sten med reliefer, hvilka troligen framställa de aflidne. De tvära och skarpa linierna hänvisa nämligen på en föregående ålderdomlig träskulp-

tur, hvars teknik af den primitive bildhuggaren efterbildats i det nya materialet.

Men om man icke återfinner många rester af det antika Sparta, påträffar man däremot i grannskapet en annan, egendomligt nog så godt som obekant ruinstad, om man så vill ett medeltida Pompeji, nämligen den gamla byzantinska staden Misthra eller Misithra. Dess öden utgöra ett bland de viktigaste bladen i Greklands medeltidshistoria.

Som bekant eröfrades Konstantinopel 1204 af en hop frankiske korsfarare, hvilka på det byzantinska rikets spillror grundade det s. k. latinska kejsardömet, en efter västerländskt mönster nyskapad feodalstat. Det gamla kejsardömets provinser utskiftades enligt detta mönster bland de segrande anförarne, och två af desse fingo Peloponnesos på sin lott. Under Guillaume II de Villhardouin, en son till den ene af desse, nådde det nya riket höjden af sin makt. Det är från hans regering Misthra leder sina anor. För att bättre hålla styr på de oroliga slaviska stammarne i Taygetosbärgen lät han nämligen 1248 på en bärgsspets uppbygga ett starkt fäste, kalladt Misithra. Men krigslyckan växlade, och frankerna måste snart afstå borgen åt grekerne, som med förnyade krafter sträfvade att återvinna sina gamla besittningar. Borgen blef nu en af det grekiska väldets hufvudpunkter, och i dess skydd uppväxte en blomstrande stad, en bland de sista tillflyktsorterna för den grekiska bildningen, innan denna måste vika för halfmånen. Här lärde bland andra den berömde Gemisthos Plethon, hvilken sedermera blef en bland humanismens kraftigaste befordrare i Italien. Äfven

under turkisk tid ägde staden stor betydelse, och vid frihetskrigets början lär den hafva räknat ej mindre än 18,000 innevånare, nästan uteslutande turkar. Desse utdrefvos, och staden brändes. Kort därefter grundades det nya Sparta, och det blef då intet tal om att återuppbygga ruinerna. De fingo stå såsom de öfvergifvits af sina muhammedanska innevånare, och endast moskéerna ändrades åter nödtorftigt om till kristna kyrkor, såsom de äfven från början varit. Imellertid är det tydligt, att ruinerna icke förskrifva sig från turkarnes tid, utan tämligen oförändrade kvarstå sedan den byzantinska perioden.

Borgen ligger på en väldig, från Taygetos utskjutande bärgsklint, som har den atenska akropolens dubbla höjd. Uppför dess åt Eurotasdalen vettande sida klänger sig staden upp med gata öfver gata och byggnader hängande nästan öfver hvarandra. Rundt kring staden slingrar sig den gamla borgmuren med tämligen väl bibehållna kreneleringar och torn. Utsträckningen är ej obetydlig, och staden torde taga ett par timmar att genomvandra.

Det gjorde ett nästan högtidligt intryck att beträda Misthras' öde område. Gata efter gata följde vi den aldrig slutande ruinraden; här och där gapade några brustna hvalf emot oss eller reste sig några stympade kolonner — men i hela staden icke tjugu människor! Det var, som om mordengeln här gått fram och öfver hvarje hus skrifvit sitt hemska tecken. Det enda ljud, vi kunde förnimma, var trampet af våra mulåsnor.

I en gammal kyrka hade en engelsk målare slagit sig ned, och om hans bostad än ej kunde sä-

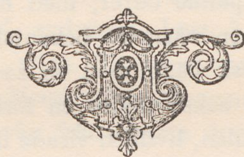
gas vara bekväm, så var den dock kanske mer än andra afundsvärd. Utanför den cell, där han tagit in, sträckte sig en härlig gammal korsgång med sin svalkande kyla; bland ruinerna vid kyrkans fot blommade rosor och oranger, och nedanför, så långt blicken kunde nå, utbredde sig Eurotasdalen med sin lummiga grönska, med plataner, aloë, mullbär, oliv och valnöt — det mest kraftiga, svällande lif — såsom en segerjublande protest mot den förgängelsens lära, som predikades af Misthras' ödsliga ruiner.

* *
*

Från Sparta är det två dagars vandring till det på Peloponnesos' sydvästra kust belägna Kalamata, och det är det vilda Taygetos, som måste passeras för att nå den i Messenedalen liggande staden. Ungefär tre timmars väg från Sparta öppnar sig det långsträckta Langadapasset, som förbinder de bägge dalarne — Spartas och Messenes — med hvarandra och liksom klyfver Taygetos' bärgskedja i tvänne hälfter. Det är genom detta pass, som vägen till Kalamata går.

Få platser, om ens någon af dem jag sett, hafva så förmått att gifva intryck af väldig naturkraft som Langadapasset. Allt var här kringvräkt liksom af jättehänder. Den steniga, obanade vägen slingrar sig fram än längs dalgångens botten, där de skyhöga fjällväggarne nästan hindra solljuset från att nedtränga och hvarifrån himlen synes endast såsom en liten blå flik, än längs bärgets sidor, där svindlande afgrunder gapa ofta blott på en à två alnars afstånd från vandrarens fötter, och denna färd upp och ned för den branta bärgsstigen räcker hela dagen, utan

att man ser en människoboning, som bryter den högtidliga ödsligheten. Först på aftonen nådde vi fram till en liten by, där nattkvarter måste tagas. På golfvet i en bondstuga lades tvänne madrasser, och på dessa togo vi plats — tyvärr icke ensamme. Vid tillfällen sådana som dessa beklagar man rent af, att man icke är naturforskare, ty ett så rikt animaliskt lif utvecklas i dessa grekiska bondhärbärgen, och en engelsman, med hvilken jag sammanträffade och som ägnat mera omfattande studier åt denna fråga, kunde från zoologisk synpunkt ej nog prisa den oerhörda mängden af olika species och variationer af krypande, flygande och hoppande odjur, med hvilka främlingen här måste stifta en närmare bekantskap; han nästan likstälde en grekisk bädd med en zoologisk trädgård. Natten tillbragtes också under en förtviflad och hopplös strid mot fienden, hvilken visade det mest heroiska förakt för persiskt insektpulver och andra bepröfvade försvarsmedel; men ändtligen grydde morgonen, och vår karavan kunde med lätt hjärta taga farväl af det gästvänliga Ladá och dess innevånare. Vägen sluttade nu nedåt, och fram mot middagen upptäckte vi Kalamatas hvitglänsande hus vid randen af Messenegolfens blå vatten. Inom kort voro vi framme och ansågo oss nu hafva nått så pass civiliserade trakter, att vi utan fara kunde upplösa vår expedition. Tolk och agojater afskedades därför, och kvällen därpå togo vi plats på en grekisk ångare, hvilken förde oss till staden Pyrgos' hamn. Från denna var det endast ett par timmars färd till Olympias nyuppgräfda ruiner.

ITALIEN.

Giordano Bruno.

Trots det brännande solbaddet råder det ett friskt lif på Roms gator. Studenterne, hvilkas fantastiska, röda, gröna, hvita och blå baretter man eljes aldrig skådar, ila brådskande fram och tillbaka, kring tidningsstånden råder en liflig rörelse, det ena tillfällighetsbladet efter det andra bjudes ut och finner afnämare. Än är det en hymn till Giordano Brunos ära, än en tafla, föreställande Campo dei Fiori i det ögonblick, Giordano Bruno bestiger bålet, än hör man en liten gladlynt trashank med ungdomligt starka lungor prisa företrädena hos den broschyr, han har till salu: *Giordano Bruno, il martire del libero pensiero*, än ser man väldiga affischer, å hvilka publiken uppmanas att besöka Metastasio-teatern för att där åskåda ett för tillfället författadt stycke *Giordano Bruno, l'appostolo della verità*, skrifvet af studenten Italo Berttanzi — med ett ord alla väggar äro fullklistrade med anslag, å hvilka Giordano Brunos namn prunkar i väldiga bokstäfver, och det finnes väl knapt någon romare, som ej minst tjugu gånger under dessa dagar uttalat detta namn. I morgon

skall hans staty aftäckas på samma plats, där han för snart trehundra år sedan besteg bålet såsom ett offer för den påfliga ofördragsamheten. Massor af italienare strömma till den eviga staden för att deltaga i denna fest, och man talar om, att Roms alla kyrkor skola stängas för att beteckna de rättrognas sorg öfver det affälliga Italiens hyllning åt den afrättade gudsförnekarens minne.

Hvem var då denne man, hvars namn väcker en sådan genklang, att det snart sagdt blifvit det banér, under hvilket det unga Italien flockat sig? I Sverige är det säkerligen ej mången, som känner hans lefnadssaga, och dock är denna växlande, rik på skuggor och dagrar, flödande af detta lif, som kännetecknar den italienska renässansens dagar. Vi germaner tänka oss hälst den religiöse reformatorn under Luthers drag — sträng, sedlig, allvarlig, lefvande ett aktningsvärdt borgerligt lif, omgifven af maka och barnaskara. Giordano Bruno är just motbilden till denna typ. Han föddes i närheten af Neapel, och under hela sitt lif bevarade han denna släng af lazzaron, som syditalienaren har så svårt att utplåna. Utan hem, utan religiös bekännelse och utan fosterland irrar han kring från det ena universitetet till det andra, från den ena magnaten till den andre, öfverallt utkastande sina kätterska tankar, än genom bokpressen, än från den akademiska katedern, ständigt med detta sardoniska leende på sina läppar, inför hvilket enfaldens fromma tro så lätt förbytes till dumhet — och dock märker man trots detta lättsinne, trots det hån, med hvilket han behandlar flere af mänsklighetens viktigaste frågor, trots de

obsceniteter, hvilka flyta ur hans penna, trots allt detta märker man en ström af glödande hänförelse, hvilken fyller hela hans väsen och som gör, att han med en viss rätt dock kan betraktas såsom en religiös reformator.

Giordano Bruno föddes 1548 — vid en tidpunkt, då reaktionens böljor som kraftigast svallade fram öfver Europa. Reformationen hade nyss börjat, men den fria forskningen hade icke blifvit dess frukt; i stället för kardinalkollegiet i Rom hade man fått de teologiska fakulteterna vid de protestantiska universiteten — lika trångbröstade, lika ofördragsamma som någonsin den katolska kyrkan. Och i Italien, där påfvestolen fordom beklädts af hedningar, såsom t. ex. Leo X, hade man nu blifvit ärkekatolsk, bigott och förföljelselysten mot hvarje fri tankeyttring. Det var under denna jesuiterordens och inkvisitionens tid, som Giordano Bruno uppväxte. Redan som barn bestämdes han för det andliga ståndet, och vid femton års ålder antogs han som novis hos dominikanerna i Neapel. Redan under denna lärotid visade det sig, huru föga han passade för klostercellen. Frispråkig och obetänksam kunde han ej hålla sin tunga i styr och blef värkligen anklagad för kätteri ännu innan han inträdt i orden. Anklagelsen tyckes emellertid hafva nedlagts, och året därpå blef han vigd till dominikanermunk. Men den svarta kåpan förmådde ej kväfva de tvifvel, som allt kraftigare uppstego i hans barm. I följd af några oförsiktiga yttranden om treenigheten blef han utsatt för en ny religionsprocess, nödgades hemligen fly från Neapel och började nu det oroliga vandringslif, på hvilket först

döden skulle göra slut. Han uppehöll sig först såsom lärare i några norditalienska städer, begaf sig därefter till Genève, hvarest han för alltid aflade munkdräkten för att hädanefter uppträda som den frie universitetsläraren. Missnöjd med den kalvinistiska ofördragsamheten flyttade han till Toulouse, for därefter till Paris, London, Oxford, Marburg, Wittenberg, Prag och Frankfurt, öfverallt värksam som föreläsare eller författare.

Här är icke platsen att utveckla grundtankarna i den panteistiska lärobygnad, han under denna resa upptimrade. Det är endast en punkt, hvilken såsom af mera allmän betydelse här bör påpekas. I motsats mot den bibliska läran, för hvilken jorden är världsaltets medelpunkt och människan skapelsens krona i den mening, att hon till arten skiljer sig från öfriga lefvande väsen, uppställer Giordano Bruno en ny åsikt, bygd på den dåvarande naturforskningens senaste resultat. Oändliga världar, bebodda af lefvande, förnuftiga väsen, kretsa kring i universum, och bland dessa är jorden blott droppen i hafvet, *icke*, såsom teologerna mena, det centrum, där frälsningens stora värk fullkomnats genom Kristi offerdöd. Ej häller det lif, som fyller människan, är till arten skildt från det, som rör sig hos djuret och plantan. Lifvet eller själen är öfver allt den samma; det är blott de mer eller mindre fullkomliga kroppsliga organen, som låta detta lif framträda under växlande former. Gif människan ormens kropp, och i stället att tala skall hon hväsa, i stället att gå upprätt skall hon krypa utmed marken. Denna lära om lifvet i naturen — utropar han — löser människoanden ur det fängelse,

där han vistas, sätter honom i stånd att beundra det oändliga världsaltet och befriar honom från dessa otaliga gudar, hvilka så länge bedragit mänskligheten. Denna lära skall en gång varda framtidens religion! De många strängt begränsade konfessioner, hvilka nu väpna människa mot människa, hvilka brutalisera oss och utsläcka all människokärlek, skola en gång försvinna, och den tid skall stunda, då förnuftet skall hafva besegrat fördomarna. »Ingen offerrök — låter han Jupiter säga — stiger mera upp från våra altaren. Gudarne äro vordne gamle, och världen är lik en yster fåle, hvilken känner, att de ej längre hafva kraft att tygla honom; till lön för deras möda slår han bakut!» Gudarne äro orkeslösa, böra få sitt afsked och drifvas ut ur himlen. Det är blott sanningen som aldrig åldras, som ständigt förblifver ofelbar och odödlig!

Man kan ej annat än skänka sin beundran åt det mod, med hvilket Giordano Bruno i en tid af småsinnadt bekännelsetvång vågade utslunga dessa djärfva teser. Men han gjorde det ej ostraffadt! En venetiansk ädling, tillhörande den högättade släkten Moncenigo, hade blifvit intagen af hans skrifter och kallade honom till Venedig. Bruno var nog oförsiktig att hörsamma kallelsen, och efter femton års förlopp vände den förlupne munken åter till sitt fädernesland — tyvärr blott för att där gå en kvalfull död till mötes. Moncenigo, hvilken snart blef missnöjd med sin lärare och dessutom uppskrämdes af sin biktfader, var nog lumpen att angifva Giordano Bruno hos Inkvisitionen. Efter ett förhör inför en venetiansk kommission utlämnades han, på den påf-

liga nuntiens begäran, till Rom »såsom ett bevis på republikens beredvillighet att göra den helige fadern till viljes». I sju långa år försmäktade han i en påflig fängelsehåla, och först 1600 föll domen. »En redogörelse för hans lif, studier och läror upplästes — berättar en samtidig katolsk skriftställare — och därefter omnämdes det nit, Inkvisitionen användt på att omvända och broderligen förmana honom, hvarunder han dock fortfarit i sin hårdnackade gudlöshet. Därefter utstöttes han ur sin orden, excommunicerades och öfverlämnades åt den världsliga maktens straff, under begäran, att detta måtte blifva så mildt som möjligt och försiggå utan blodsutgjutelse. Då detta upplästes, svarade han blott i en hotfull ton: *Måhända fällen I denna dom med större fruktan, än jag åhör den.* Därefter fördes han af vakten till fängelset och åtspordes där ofta, om han icke ville återkalla sina villfarelser, men han vägrade. I dag har han förts till bålet, och då man i dödsminuten visade honom den korsfäste frälsarens bild, sköt han med en vild blick denna föraktligt ifrån sig och omkom så ömkligen i lågorna».

Det var den 17 Februari år 1600 som Clemens VIII på Campo dei Fiori lät bränna Giordano Bruno och utströ kättarens aska för vinden. *Utan blodsutgjutelse* betydde nämligen på Inkvisitionens språk — *bålet.*

För ännu några år sedan var Giordano Bruno en man, hvars namn få hört omtalas och hvars arbeten ändå färre läst. Inkvisitionen hade nämligen skött sin sak så grundligt, att filosofens skrifter höra till de största bibliografiska sällsyntheterna, och

om hans lif visste man så godt som intet. Att hans skrifter — åtminstone delvis — gjorts tillgängliga för forskningen, därför hafva vi en tysk vetenskapsmans flit att tacka; att hans personlighet nu framstår i klara, bestämda drag, är en förtjänst, som tillkommer en af det unga Italiens mera märklige män, Domenico Berti, framstående både såsom statsman och forskare samt särskildt värksam för folkupplysningens höjande. Under sina undersökningar i de italienska arkiven lyckades han få en afskrift af handlingarna i den process, hvilken i Venedig förts mot Giordano Bruno och hvarvid denne själf meddelat sin biografi och utvecklat sina åsikter i religion och filosofi. Såsom dessa handlingar utvisade, fanns fortsättningen af processen jämte åtskilliga af Giordano Brunos otryckta skrifter i det vatikanska arkivet, och Berti vände sig därför till denna institution för att få del af dessa papper, men erhöll till svar, »att en noggrann undersökning i de vatikanska arkiven visserligen visat, att Giordano Bruno på sin tid blifvit dragen inför rätta, men arkiven gifva ingen ledning beträffande den dom, som fäldes öfver honom och visa ännu mindre, om denna dom någonsin utförts». Med detta säkerligen mera diplomatiska än sanningsenliga svar måste Berti låta sig nöja. 1885 lät visserligen Leo XIII med ett erkännansvärdt nit för den historiska forskningen öppna det vatikanska arkivet för den lärda världen, men åtminstone i flera fall torde denna tillgänglighet vara mera sken än värklighet. Handlingar, hvilka äro komprometterande för påfvemakten, äro fortfarande mycket svåra att återfinna, och de tvifvelsutan ytterst upplysande doku-

menten om Giordano Bruno komma troligen aldrig att framdragas — åtminstone icke så länge Clemens VIII:s efterträdare härskar i vatikanen.

Med ledning af det materiel, som funnits i Venedig, utarbetade Berti en biografi, Vita di Giordano Bruno, hvilken i framställningens enkla, åskådliga klarhet söker sin like. Den utkom 1868. Två år därefter stormades Rom, och den italienska flaggan svajade på nytt från tinnarna på Capitolium. Denna dröm, för hvilken så mången af Italiens ädlaste söner blödt och lidit, var ändtligen vorden en värklighet, ärkefienden var slagen, och man kunde nu hålla en mönstring med alla dem, hvilka under tidernas lopp fallit såsom offer för den påfliga intoleransen eller maktlystnaden. Det var då, som Domenico Berti för några unga studenter kom att påpeka Giordano Brunos öde, och Giordano Bruno var kanske mer än någon annan en man, egnad att slå an på det unga Italien. Han hade varit den förste, som i strid mot den teologiska världsåskådningen vågat häfda den moderna vetenskapens resultat, han hade i landsflykt och i fängelse kämpat för människans rätt att tänka fritt öfver lifvets alla frågor, och slutligen — han hade bestigit bålet, dömd af samma makt, som så länge och så ihärdigt bekämpat Italiens enhet, och han hade skilts hädan ännu i dödsminuten stolt förnekande kyrkans lära!

Bertis arbete var skrifvet med vetenskapsmannens opartiskhet och lugn; han hade ej fördolt lytena i Giordano Brunos karaktär, och de dokument, han meddelat, hade visat, att äfven om Giordano Bruno under processens senare skede hårdnackadt vidhållit

sin mening, hade han dock under dess början förklarat sig »afsky och afsvärja alla de villfarelser, han till närvarande dag framstält», i följd hvaraf han bad den heliga kommissionen »förlåta honom hans brister och upptaga honom i den heliga kyrkans sköte». Men de unga romerska studenterna egnade föga uppmärksamhet åt dessa skuggsidor. I ungdomlig ifver beslöto de att uppresa en minnesstod åt Giordano Bruno, säkerligen ganska litet för att hedra den historiska personligheten, om hvars värksamhet de nog icke ägde någon synnerligen omfattande kännedom, utan i stället för att gifva en hyllning åt den fantasibild, de skapat sig af Giordano Bruno såsom kyrkans och påfvemaktens oförsonlige fiende, den fria tankens helige martyr. Och hvar kunde väl denna staty lämpligare resas än på Campo dei Fiori, midt emot den påfliga Cancellerian! *Där* skulle martyrens bild stå såsom den italienska frihetens och den moderna vetenskapens symbol samt det unga Italiens oförsonliga protest mot intolerans och påfvemakt!

1876 bildade det sig en Comitato universitario för detta ändamål. Medlemmarne voro unga studenter vid Roms universitet, och deras arbete var ingalunda lätt. Redan i början måste några af familjehänsyn utträda ur den radikala kommittéen. »Mycket har jag utstått sedan 1870 — berättas Pio IX hafva sagt — men icke kunde jag tro, att jag äfven skulle erfara den sorgen att se en Torlonia såsom inbjudare till en staty öfver Giordano Bruno». Den unge Stanislao Torlonia trädde då ut ur kommittéen, och man klandrade honom ej. »Vi kunde så väl förstå

— yttrade ordföranden — både den gamle, vördnadsvärde påfvens sorg och vår kamrats finkänsliga betänkligheter».

1878 lämnade de flesta af kommittéens ledamöter universitetet för att gå ut i lifvet såsom ämbetsmän, advokater eller läkare, och hänförelsen för företaget svalnade så småningom af under de vidrigheter, som reste sig i dess väg. Men då var det en yngre studentgeneration, som tog saken om hand, och 1884 stiftades en ny kommitté, hvars ledande män voro Basso och Amici. De lyckades få en hederskommitté till stånd, bestående af Europas främsta namn — Rénan, Hugo, Spencer, Gladstone, Castelar, Ibsen, Cairoli, Carducci, Moleschott m. fl. — och nu drefs företaget fram med okuflig kraft. Medel samlades från alla land, och den utmärkte bildhuggaren Ferrari åtog sig att utan konstnärsarvode utföra arbetet.

Men så kom hindret. En del af bidragen hade skänkts med det uttryckliga vilkoret, att statyen skulle uppresas på Campo dei Fiori, och detta ingick också såsom en oeftergiflig fordran i den ursprungliga planen. Kommittén vände sig därför till stadsfullmäktige med anhållan om, att plats måtte upplåtas för statyen.

Efter en ytterst häftig diskussion inom det då öfvervägande klerikala municipalrådet kom svaret — nekande. Detta var att tända eld i krut! Frågan hade förut knapt varit annat än en studentidé; nu blef den hela det liberala Italiens sak.

Kommunalrådet blef nu den viktiga fästning, som måste stormas. Det gälde att visa, att Italiens hufvudstad icke styrdes af Vatikanens lydige tjänare.

Efter ursinniga valstrider lyckades slutligen det liberala partiet att vid det partiella val, som skedde 1888, tillkämpa sig en fullständig seger, som gaf partiet en visserligen knapp, men dock afgörande majoritet inom kommunalrådet. Det första resultatet af denna seger var beslutet att på Campo dei Fiori uppresa Giordano Brunos staty.

Det klerikala partiets förbittring har under de senaste dagarna ej känt några gränser. Ett exempel må vara belysande. Några dagar före aftäckningen såg man ett väldigt anslag på husknutarne, och i detta tillkännagafs, att en brun hund (un Cane *Bruno*), lystrande till namnet *Giordano* kommit bort; den rättsinnige upphittaren borde återföra djuret till Campo dei Fiori. För närvarande förbereda de klerikala en massprotest, hvilken skall öfverlämnas till påfven, och på aftäckningsdagens morgon voro tågen öfverfylda af »svarte», som på ett demonstrativt sätt lämnade Rom. Men å den andra sidan kan man förstå denna förbittring, ty statyen är i självfva värket något annat och mera än blott en staty. »Den 20 September 1870 — yttrade professor Schupfer i ett tal strax efter aftäckningen — eröfrade vi Rom *materielt.* Giordano Brunos staty är inseglet på, att vi äfven *andligen* tagit den eviga staden i besittning.

* * *

Morgonen den 6 juni 1889 grydde den stora festdagen — klar och strålande, som om himlen själf tagit parti mot Vatikanen. Redan tidigt började festskarorna att samla sig. Regeringen, hvilken med Crispi i

spetsen kraftigt understödt företaget, ansåg sig af politiska hänsyn ej böra deltaga i festen. Ingen af dess medlemmar syntes till, konungen hade visserligen ej lämnat staden — hvilket skulle hafva tydts såsom en demonstration mot Giordano Bruno — utan uppehöll sig i Quirinalen, och drottningen, hvilkens tillgifvenhet för den katolska kyrkan är känd, befann sig i Neapel. Senaten lär ej häller hafva varit officielt representerad, men kammaren och kommunalrådet voro båda företrädda genom särskilda deputationer. För öfrigt voro snart sagdt hvarje kommun och hvarje icke-klerikal förening i hela Italien representerade. Professor Moleschott kunde också med en viss rätt jämföra denna fest med de olympiska spelen, dit Greklands alla stater sände sin ungdom. Man har uppgifvit, att omkring sextusen olika deputationer — de romerska oräknade — närvoro vid aftäckningen, och summan förefaller mig icke öfverdrifven. Antalet af de standar, hvilka på festplatsen representerade — naturligtvis blott en del af — dessa föreningar och korporationer, steg till icke mindre än 1,972. Nekas kan ej, att flera af dessa voro af en väl demonstrativ karaktär. Ett svart banér, hvars vapen utgjordes af en boja, företrädde dem, som på grund af politiska brott dömts af den påfliga regeringen. De flesta standaren representerade väl studentkårer, kommuner och arbetarföreningar, men socialistfanor saknades ej häller, och på en af dessa såg man i svarta bokstäfver å blodröd grund namnet *Bakunin.*

Skarorna samlade sig i närheten af järnvägsstationen, och klockan 9 satte sig det väldiga, under

närmare tre timmar varande festtåget i gång genom Via Nazionale, förbi Piazza Venezia och längs efter den nybyggda Corso Vittorio Emanuele. Något lugnt, ordnadt tåg i den mening, som vi i Sverige äro vana att gifva åt en festprocession, förekom naturligen ej; italienaren är allt för liflig för att under ett par timmar kunna hålla ut med den begrafningstakt, som hos oss är den öfliga. Men ordningen var likväl så god, att — trots de oräkneliga skaror, som denna dag fylde Roms gator — intet människolif spildes och ingen person skadades. Slutligen anlände processionen till Campo dei Fiori, där musikkår efter musikkår marscherade upp och de olika deputationerna med sina standar tämligen oordnadt strömmade in — studenter, arbetare, garibaldister, piemontesare, sicilianare, alla i brokig blandning. Så småningom fyldes platsen, hvilken var omgifven af läktare, å hvilka de särskildt inbjudna hade tagit plats — riksdagens deputerade, stadsfullmäktige, universitetslärare m. fl. Husen rundt omkring, hvilka i allmänhet tillhöra de klerikala, som med en viss förkärlek bebo denna stadsdel, företedde en dyster anblick. Å de flesta voro fönstren obevekligt tillbommade, och endast från de fattigare och mera förfallna svajade några italienska flaggor.

Ändtligen kom det högtidliga ögonblicket. En stunds tystnad inträdde, en trumpetstöt ljöd och — täckelset föll. Äfven för främlingen var detta ett ögonblick af obeskriflig hänförelse. Bedöfvande hurrarop skallade från alla håll, näsdukar viftade frenetiskt, tusentals standar höjdes jublande i den klara, soliga juniluften och Garibaldihymnens frihets-

toner strömmade ut öfver den gamla bödelsplatsen, som varit vittne till så mycket förtryck och så många lidanden. Midt på torget reste sig nu en mäktig gestalt i brons. Det var icke Giordano Bruno, den radikale tänkaren med de mänskliga felen och bristerna. Snarare tyckte sig väl hvar och en i denna sorgbundna gestalt se en bild af det forna Italiens egen genius — lidande, grubblande öfver tillvarons gåta, men med martyrens energiska öfvertygelse och med hans fasta tro på framtiden.

På eftermiddagen efter aftäckningen samlade sig ett halft tusental personer — elitkåren af dem, som deltagit i festen — till en högtidlig bankett, hvilken hölls i en af börsalarne i Esposizione delle belle arti och vid hvilken den lika älskvärde som genialiske professor Moleschott presiderade. För den, som blifvit bortskämd med svenska festmiddagar, var denna bankett ett rent hårresande skådespel. Äfven hos oss kan man ju hafva middagar af radikal anstrykning, vid hvilken mången ordningsstadga kanske kan glömmas, men där man dock aldrig förgäter de heliga lagar, som gälla för en sannskyldig svensk middag. Här var samlingen demokratisk som i Noaks ark. Endast professor Moleschott, undertecknad och vaktmästarne voro utstyrda i frack och hvit halsduk; de öfriga hade lika omväxlande som pittoreska dräkter. Ej långt från mig satt en gentleman, antagligen representant för någon socialistförening från Calabrien, iförd en brun kostym, höga jaktstöflar, brandröd halsduk och en bredskyggig hatt, hvilken fick sitta på under middagens lopp. Men om sällskapet var blandadt, var däremot humöret oblandadt godt.

Maten och serveringen voro sådana, att om en svensk värdshusvärd bjudit på något dylikt och sedermera med lifvet undkommit gästernas raseri, så skulle han antagligen själf af krossad yrkesstolthet hafva förkortat sina dagar. Men gästerna voro belåtna, och värden ansåg sig nog hafva åstadkommit ett kulinariskt mästerprof. Middagen började med några melankoliska sardiner, hvilka åtos under tystnad. Därefter inträdde en hemsk paus på omkring tre kvarts timme, hvilken den tålmodiga publiken så godt sig göra lät fördref med att röka cigarr och läsa tidningar, hvilka under festmåltidens lopp bjödos ut af skrikande pojkar, som sprungo fram och tillbaka mellan borden. Ändtligen kom något mera substantielt — en maccaronipudding *alla Nolana*, för tillfället uppkallad efter Giordano Brunos födelseort och genom hvilken värden på ett högst lyckligt sätt åskådliggjorde, att äfven i det nuvarande Nola filosofien måtte stå betydligt högre än kokkonsten.

Därefter inträdde en ny paus af samma längd som den föregående, men äfven denna förkortades af några muntrande episoder. Så t. ex. hade man kommit att tänka på, att Giordano Brunos byst onekligen borde bidraga att öka festens glans och sände i anledning däraf efter en, som för tillfället varit utlånad. Den anlände slutligen, hvarefter professor Moleschott och de öfriga honoratiores fingo stiga upp för att lämna plats åt några företagsamma ynglingar, hvilka med tillhjälp af stegar och snören lyckades hissa upp den nolanske filosofen på dennes hedersplats. Det faller af sig själf, att detta kraftprof belönades med starka och ihållande bifallsyttringar.

Tålmodiga som martyrer tänkte middagsgästerna tydligen återgå till sina afbrutna tidningsstudier, då en fotograf steg upp på ett bord och i ett litet tal harangerade sällskapet. Han hade tänkt föreviga denna lyckade fest till den fria tankens ära och anhöll därför, att den vördade publiken ville sitta alldeles stilla under en minuts tid, uppmärksamt betrakta fotografiapparaten och om möjligt antaga en glad och belåten min. Dio mio, begära att sexhundra italienare skola sitta stilla! Mellan publiken och den förtviflade fotografen uppstod också ett intressant meningsbyte, rörande lämpligheten af dessa föreskrifter, hvarvid den senare med en sådan ifver förfäktade sitt förslag, att både han själf och apparaten slutligen ramlade från bordet ned i golfvet.

Sedan man därefter på Granatine con faggiolini pröfvat styrkan af sina käkar och tänder, kom aftonens pièce de resistence — en rostbiff *all' Inglese*, — hvilken på matsedeln annonserats med fetstil. Den lyckades dock ej tillvinna sig det odelade bifall, som kokkonstnären förmodligen hoppats inhösta. Emellertid hade man nu hunnit till tidpunkten för festtalen. Asti — en italiensk champagne — bjöds kring och en af uppassarne klappade mig vänligt på axeln samt uppmanade mig att dricka under försäkran, att jag icke skulle behöfva betala mera för det. Medan jag tacksamt begagnade mig af det välvilliga anbudet, gick det ena talet efter det andra af stapeln. Nästan alla människor höllo tal, ehuru man rättvisligen måste erkänna, att de flesta talade om samma sak — il libero pensiero. Till en början stod talaren blygsamt framför sin plats och utvecklade

sin mening om tankefriheten o. d., men snart måtte denna ställning hafva ansetts mindre lämplig ur oratorisk synpunkt, och inom kort föredrog man att hoppa upp på bordet för att därifrån låta vältalighetens åskor dundra fram öfver salen. Som ofta ett par talare uppträdde samtidigt och därjämte en musikkår då och då ackompagnerade med Garibaldihymnen, fordrades det ovilkorligen ett par öron, härdade genom ett flitigt åhörande af Wagners operor, för att kunna stå ut med detta larm. Mätt på tal och kulinariska njutningar bröt man slutligen upp.

Från middagen begaf jag mig till det vatikanska kvarteret för att se, huru där såg ut. Ordningen hade hela dagen varit mönstergill tack vare folkets fasta föresats att icke begå någon handling, af hvilken de klerikale kunde få tillfälle att slå mynt, och tack vare äfven regeringens förtänksamhet. Ehuru Roms garnison icke är obetydlig, hade den för tillfället likväl betydligt förstärkts genom från landsorten inkallade trupper. Under aftäckningsdagen voro också kasernerna fullproppade af soldater, färdiga att rycka ut vid första tillfälle. På Ponte di S. Angelo, som leder till det vatikanska kvarteret, stod ett kompani infanteri med påskrufvade bajonetter, och i arkaderna utanför S. Pietro tog det sig på natten ganska pittoreskt ut. Rundt omkring på kolonnbaserna lågo bersaglierer och sofvo, och öfverallt stötte man på gevärskoppel. Vatikanens portar voro tillbommade och påfvens alla trupper under vapen; till och med adelsgardet, bestående af Roms mest högättade katolska ädlingar och hvilket blott tjänst-

gör vid ett eller annat högtidligt tillfälle, var nu inkalladt till vaktgöring.

Men dessa försiktighetsmått voro öfverflödiga. Ingen tänkte på att anfalla den gamle i Vatikanen. Giordano Brunos unga vänner hade sina hufvuden fulla af helt andra tankar. Under det att gatorna kring Vatikanen lågo mörka och öde, rörde sig ett ystert folklif på Piazza Colonna och trakten däromkring, öfverallt skymtade studenternas baretter, skrik och skratt hördes, och i den ljumma sommarnatten gick det liksom en fläkt af ungdom genom den eviga staden.

På Campagnan.

Milsvidt kring Rom sträcker sig den väldiga slätt, som är bekant under namn af Campagna romana. Ehuru den italienska regeringen under de sista årtiondena gjort berömvärda försök att uppodla dess vidsträckta sumpmarker, är Campagnan ännu till största delen en oländig stepp, hvars giftiga miasmor bringa en nästan oundviklig feber åt de campagnoler, som vakta de hjordar af nötboskap och får, hvilka söka sitt bete på Campagnans gräsmarker.

Fordom var denna slätt Italiens kanske bördigaste område, och det var dess åkerbrukande befolkning, som så småningom lade först Italien och sedermera hela den då kända världen under Roms välde. Talrika och väl skötta landtgårdar sträckte sig öfver hela dess område, sumpmarkerna och steppen voro då böljande åkerfält, hvars produkter voro tillräckliga att mätta Roms allt mer växande befolkning, och utan tvifvel var det den latinska jordens bördighet, som satte dess befolkning i stånd att föra de många och kostsamma krig, som grundade det romerska världsväldet.

Men dessa den romerska republikens krig voro dyrbara och åtföljdes af ständigt ökade skatter på jorden. Så länge Rom för sitt sädesbehof ännu så godt som uteslutande var hänvisadt till Campagnan, betydde dessa skatter naturligen blott ett ökadt pris på dessa tungt besvärade landtgårdars produkter, men mot republikens slut ändrades förhållandena. Siciliens och Egyptens eröfring förskaffade Rom nya kornbodar, hvilkas alster kunde säljas långt billigare än Latiens, sädesprodukterna föllo därför hastigt i pris och de romerska landtgårdarnes inkomster minskades samtidigt med det att skatterna stodo kvar och snarare till- än aftogo. Ofta blef det därför den romerske bonden omöjligt att utgöra dessa, och det återstod då intet annat för honom än att gå från gård och grund.

I den frie jordbrukarens ställe kommo nu den store egendomsegarens slafvar. Själfva landtbruket inskränktes, och praktfulla villor reste sig öfver allt på de forna åkrarne, men den romerska Campagnan skildras fortfarande — i motsats till den toscanska — såsom i det hela sund och i högsta måtto bördig. Ett konstfullt vattningssystem hindrade osunda kärrbildningar, och Campagnan var fortfarande Roms trädgård, äfven om den icke längre var dess kornbod.

Med det romerska väldets undergång inträdde det latinska landtbrukets fullständiga tillintetgörelse. Den ena barbarskaran efter den andra stormade an mot den olyckliga staden, lockade af dess rikedomar och dess rykte. Fälten framför murarne förhärjades, villor och landtgårdar brändes, och redan på 500-

talet stod det en gång så bördiga Latium såsom ett öde fält, uppfyldt af oöfverskådliga ruinmassor. Men efter härjningar af denna art hade dock ett landtbruk kunnat repa sig. När folkvandringens vågor dragit sig tillbaka från Rom, hade skördarne åter kunnat börja att spira upp bland ruinerna af den antika civilisationen, men en annan och mäktigare fiende än människomakten hade då rest sig upp mot det romerska landtbruket.

Då den gotiske konung Vitiges 537 belägrade Rom, valde han för att betvinga staden en utväg, som hade de ödesdigraste följder. Från Apenninernas bärgskedja sträckte sig som bekant en hel rad af mäktiga vattenledningar eller aquædukter till Rom. Burna af kraftiga bågar strömmade bärgens friska källsprång ned till världsstaden, gaf dryck åt dess många munnar och förság dess väldiga badinrättningar och springbrunnar med ständigt rinnande vatten; på ett dygn erhöll Rom öfver 1,300,000 kubikmeter.

För att bryta romarnes motstånd afskar Vitiges dessa aquædukter, så att vattnet strömmade ut öfver Campagnan utan att komma de belägrade till godo. Den kraftlösa och förhärjade staden var sedermera ej längre i stånd att reparera de en gång genombrutna vattenledningarna. I stället började den allt mer förvildade och sammansmälta befolkningen att använda de väldiga murmassorna som byggnadsmaterial för sina kyrkor och hus, och skadan, som en gång kunnat botas, blef snart fullständigt obotlig. Såsom en stad med endast omkring 30,000 innevånare kände 500-talets Rom ej häller samma behof af en riklig vattentillförsel som kejsartidens millionstad.

Men vattenledningarnas förfall betydde något mera, som hvarken Vitiges eller romarne anat. Detta vatten, som nu gagnlöst strömmade ut öfver Campagnan, bildade där pölar af ett stillastående vatten, som, då det saknade aflopp, snart öfvergick till förruttnelse. Det kanalsystem, som förut motvärkat Campagnans naturliga tendens till kärrbildning, fick förfalla. Bland ruinerna uppstodo inom kort osunda busksnår, och den allmänna osäkerhet, som rådde särskildt i Rom under större delen af medeltiden, skrämde befolkningen bort från den öppna Campagnan in i den befästade staden. Öfverallt på fältet ser man ännu resterna af medeltidens röfvarborgar — ej sällan äro dessa antika grafbyggnader, som ändrats i detta krigiska syfte — och i skuggan af dessa hade landtbrukarens fredliga näring knapt någon plats. Landtbruket upphörde därför fullständigt, och jordens egare föredrogo att använda de vidsträckta vidderna till betesmarker för sina hjordar af får och oxar. Så är det än i dag, och intäkten af dessa betesmarker är så stor, att de romerska prinsar, som äga Campagnan, föredraga detta sätt att göra marken inkomstgifvande framför det vida besvärligare, dyrbarare och osäkrare landtbruket.

Men jorden, som ända från medeltidens början varit utsatt för en ständigt fortsatt vanvård, har blodigt hämnats den missaktning, människorna visat henne. Af de forna åkerfälten bildades så småningom en dyster och öde sumptrakt, och denna sumptrakt fostrade den lömska fiende, som under århundraden förhärjat den romerska Campagnan. Denna fiende är ej blott till namnet känd af oss nordbor, ty en eller

annan har väl ock råkat ut för hans hemska omfamning. Hans namn är *malaria*.

Malarian var det, som fullbordade den romerska Campagnans förfall och dref de sista resterna af dess befolkning bort från dessa dödens och sjukdomens nejder. Från Campagnan bröt han då och då in i Rom, och det påfliga Roms annaler veta att förtälja en förfärande saga om hans segrar. Det var malarian, som hindrade Rom att i samma mening som t. ex. Florens blifva en konstens och vetenskapens stad, det var malarian, som hindrade stadens utveckling och det var malarian, som ständigt decimerade dess befolkning. Kring Rom skapade malarian en ödemark, som gaf en säker tillflyktsort åt den, som nödgades fly undan den romerska rättvisan, ty till dess osunda trakter vågade sällan de påfliga sbirrerna förfölja honom. Dess öde borgar och dess grafvar gåfvo briganten ypperliga gömställen, från hvilka han kunde öfverfalla de resande, som skyndade genom ödemarken kring S. Peters stad, och i viss mening kan röfvarväsendet sägas vara malarians naturliga ättling.

I våra dagar har malarian, om än på långt när ej försvunnit, dock minskat i kraft. Ju mera sumpmarken rundt omkring Rom uppodlats, ju mera har febern vikit tillbaka, eucalyptuslundarna hafva visat sin förmåga att uppsuga den farliga fuktigheten i luften, och den radikala ombyggnaden af Roms värsta malariakvarter har till en god del drifvit pesten ut ur staden, som nu torde kunna anses såsom en bland de renligare i Europa.

I det hela har väl malarian ej några bättre fosterfäder än vanvårdnaden och snusket. Att fördrifva dessa blir därför det samma som att drifva malarian bort från Rom.

* * *

Den värst hemsökta delen af den romerska Campagnan är det Pontinska träsket, beläget mellan hafvet och volskerbärgen söder om Rom. Allt det vatten, som strömmar ner från bärgen, samlar sig där, genomdränker den sanka marken och fyller luften med sina pestfrön. Sund har denna trakt tydligen aldrig varit, men egentlig pesthåla tyckes det pontinska träsket först hafva blifvit i kristen tid. Under den romerska republikens dagar och under kejsartiden kämpade man ännu mot träsket, dref det tillbaka och torrlade stora delar af detta. Men under den förvildning, som följde på romarrikets fall, fick förstörelsearbetet ostördt fullborda sitt värf, träsket utbredde sig och malarian dref befolkningen därifrån.

Vid foten af volskerbärgens höga kedja — mellan denna och det egentliga träskbältet — ligga ännu ruinerna af en liten stad, som hafva en dyster saga att förtälja om denna sak. Staden heter Ninfa och har tydligen aldrig varit stor, men under sin välmakts dagar räknade Ninfa dock ej mindre än sex kyrkor, och dess innevånare torde hafva uppgått till omkring 10,000 själar. Under den äldre medeltidens krig hade den äfven som det synes en viss betydelse.

Första gången staden mig veterligen omnämnes är vid midten af 700-talet, då den jämte den uppe

på bärget belägna Norma af kejsar Konstantin V skänktes till påfven Zaccharias. På 1100 talet deltog staden i ett uppror mot påfven, men stormades och nödgades till underkastelse. I slutet af det nästa öfvergick Ninfa till den påfliga nepotfamiljen Gaetani, hvars ättlingar, de nuvarande härtigarne af Sermoneta, ännu innehafva såväl Ninfa som hela det vidsträckta kringliggande området.

Familjens arkiv i Rom lär bevara en mängd handlingar rörande Ninfa, men dessa sträcka sig ej längre fram än till 1400-talet — vid denna tid tyckes Ninfa hafva upphört att tillhöra de lefvande städernas antal. Malarian hade då drifvit dess innevånare på flykten, slott och kyrkor, af hvilka en uppförts så sent som 1216, fingo förfalla, och kärrvegetationen tilläts att i ro spinna sin gröna slöja öfver den gamla påfvestaden. Fullkomligt öfvergifven tyckes Ninfa dock först hafva blifvit i våra dagar, ty ännu vid midten af 1700-talet uppfördes, såsom en inskrift visar, ett litet kapell vid stadens hufvudgata, och vid samma tid lät härtigen af Sermoneta ändra om ett gotiskt, strax bredvid slottet liggande hus till kvarn.

Nu finnes af Ninfa blott en pittoresk massa af ruiner, hvilka på afstånd te sig såsom en samling af gröna kullar, här och där begränsade af nakna gafvelmurar och torn. Träder man närmare, återfinner man resterna af en stad med öfvergifna gator och till större delen grusade hus. Muren, som omgaf staden, är ännu delvis i behåll. Vid ingången reser sig ännu det kraftiga kastell, som utgjorde Ninfas förnämsta försvar: ett högt torn, endast här och hvar

försedt med några gluggar, men utan port nere vid marken, rundt omkring en öppen borggård och ytterst slottssalarna med vackra romanska fönsterbågar. Af de öfriga, naturligtvis från början icke lika så solida husen är mindre bevaradt, ehuru man ej sällan träffar på en port med prydliga, vanligen romanska ornament uthuggna i sten. Af kyrkorna finnas däremot talrika rester. Vid hufvudgatan reser sig en vacker gammalkristen absid, i hvars rundning man ännu kan urskilja resterna af en primitiv, halft byzantisk målning, och strax utanför staden ligger en åt S. Giovanni helgad basilica, som kan sägas vara tämligen godt konserverad, nästan lika godt som Visbys kyrkor. Målningarne i absiden äro äfven på afstånd skönjbara — de framställa en serie bilder ur Johannes Döparens historia —, och ehuru taket är borta, kunna dock hvalfvens ansatser ännu urskiljas.

Öfver dessa ruiner breder sig nu ett rikt hölje af murgröna, hvars rötter påskynda förvittringsarbetet, och mellan bladen ila de små, kvicka ödlorna fram och tillbaka. Till och med ända upp till kastellets torn hafva buskar och träd klättrat, och de spira fram ur alla remnor och från alla utspång; öfverst på själfva krönet reser sig ett grenrikt träd. En från bärget kommande ström flyter kring den gamla stadsmuren och tvärs igenom staden. Den föreföll att ännu så länge hafva ett tämligen friskt vatten, men det var tydligt, att den vid första störtregn skulle svälla upp och öfversvämma ruinkullarna, efterlämnande ett lager af pestbringande gyttja. Vid randen af strömmen frodades en yppig sumpvegetation, vas-

sen höjde sig till mer än manshöjd och algerna klängde sig fast vid murarne.

Samma ström drifver en strax bredvid kastellet liggande kvarn, och i denna bodde den enda mänskliga varelse, som ännu vågade vistas kvar i den öfvergifna staden, nämligen mjölnaren. För öfrigt syntes ej en koja på hela den vida slätten. Ingen bondgård reste sig där, och de jordbruksarbetare, som om dagen arbetade på de uppodlade delarne, begåfvo sig redan tidigt före aftonens inbrott till den uppe på bärgskammen belägna staden Norma. Luften där sades väl ej häller vara sund, men man föredrog dock denna trots den långa och besvärliga vägen dit framför det sanka Ninfa.

Till och med stationskarlen vid Ninfa vandrade om kvällen upp till Norma, och blott mjölnaren vågade trotsa de giftiga miasmorna nere på fältet. Men efter hvad stationskarlen berättade mig, hade ej häller denne gjort det ostraffadt. Vanan vid klimatet hade ej härdat honom mot sumpfebern, och han hade ett par gånger haft så häftiga anfall af malarian, att han sväfvat mellan lif och död. En annan man, hvilken jag träffade, berättade, att han varit anstäld vid en station vid de pontinska träsken. Han hade flyttat dit med hustru och barn, men malarian hade skördat dem alla, och han tillade bittert, att endast fullkomligt förfallna individer numera ville åtaga sig en tjänstgöring af denna art.

På hela befolkningen har malarian tryckt sin hemska prägel. Den vakne, kvicke italienaren, som ständigt är färdig att bjuda ut allt möjligt och gifva främlingen alla upplysningar, både om det han vet

och det han icke vet, hvilken anar hvarje önskan och genast är villig att mot en soldo uppfylla den — denne så ofta afsnäste, men dock i det hela så älskvärde italienske ragazzo hade här ersatts af en annan typ, som föreföll lika trumpen och slö som greken på Peloponnesos. Han vårdade sig knapt om att betrakta främlingen, och på alla frågor gaf han vanligen blott en slö blick eller ett ovilligt, knapphändigt ord till svar. Då man frågade honom, om han kunde anskaffa vin och bröd, höjde han blott på axlarne och teg. Den enda lifsyttring han bevarat var tiggeriet; då man sporde honom om vägen dit eller dit, svarade han gemenligen med att begära en soldo.

Kvinnorna föreföllo väl muntrare, men deras skratt var ej det intelligenta, italienska skrattet, utan hade något rent djuriskt hos sig. Man såg, att man hade framför sig en olycklig människoras, som fattigdomen och febern drifvit tillbaka i utveckling.

Ninfas osunda klimat gör, att ej mången främling besöker den öde staden. Och i själfva värket gör han därpå ingen förlust, ty Ninfa förtjänar knapt det namn af medeltidens Pompeji, som den bekante tyske reseskildraren Gregorovius gifvit staden. Resterna äro alltför obetydliga, för att Ninfa på allvar skulle kunna uthärda någon täflan med den antika staden vid Neapels golf, och dessa rester äro i sig för öfrigt allt för litet ovanliga för att väcka ett intresse af den art, som Pompeji framkallar. Medeltiden äger värkligen ett Pompeji, men detta ligger icke i Italien, utan i Grekland — nämligen den vid-

sträckta, förträffligt bevarade, men också öfvergifna staden Misithra strax bredvid Sparta.

Det intresse, som anknyter sig till Ninfa, är icke det konstnärliga eller det historiska. Det är i malarians häfder, som Ninfa äger sin betydelse, och af dennas härjningar får man kanske knapt en åskådligare bild än i den öfvergifna staden vid de pontinska träsken.

I Subiaco.

Midt uppe i Sabinerbärgen, ungefär fyra mil från Tivoli ligger den lilla staden Subiaco, såsom de flesta af de italienska småstäderna uppklättrad på en kulle, hvilken öfverst krönes af ett kraftfullt kastell. Ungefär en halftimmes väg därifrån på den branta sluttningen af en annan kulle ligga tvänne kloster, hvilka med rätta intaga ett bemärkt rum inom den italienska kulturens historia, nämligen klostren La Scolastica och Sacro Speco. Det är från detta senare, som västerlandets äldsta munkorden utgått, ty här stod benediktinerordens vagga.

Munkväsendets dagar äro nu förbi. I det moderna Italien, som i alla riktningar genomkorsas af järnvägar och telegrafer, hafva medeltidens världströtte enslingar ej längre sin plats. De skygge och fåtalige epigonerna af Subiacos forna benediktiner hafva visserligen fått stanna kvar i ordens en gång så fräjdade kloster, men dessa äro indragna till staten, och munkarne själfva betraktas officielt såsom kustoder i de minnesvärda andaktshus, som deras föregångare ägde med feodalbaronens myndighet. Då man en stund varit tillsammans med de beskedliga

klosterbröderna och kastat en flyktig blick in i deras känslovärld, får man onekligen det intrycket, att de numera hafva bra litet att göra i det moderna samhället med dess oroliga äflan och dess nya uppgifter. Närmast förefalla de såsom individer, hvilka stannat i utvecklingen. Men man begår en blodig orättvisa, om man generaliserar detta intryck och anser, att munkväsendet alltid varit en skadlig utväxt på den mänskliga kulturen.

Nästan hvarje institution, åt hvilken en längre lefnadsålder blifvit beskärd, har haft något berättigadt hos sig och gjort någon ny, gagnande insats i släktets odling. Oberättigad blir en dylik institution först, när den öfverlefvat sig själf och står i vägen för de nya former, som äro danade att ersätta dem, hvilka icke längre äro fylda af de ursprungliga idéerna. Så ock munkväsendet. Till en början bärare af en stor och ädel tanke, stannade det af i utvecklingen, så att säga förbenades och lade sig såsom ett tryckande pansar på det religiösa lifvet, hämmande dess fria rörelser. I stället att blifva ett organ för människans oändlighetsträngtan — såsom det ursprungligen var — blef det ett hinder för denna.

Benediktinerordens stiftare, S. Benedictus, var en man, hvars stora betydelse redan insågs af hans närmaste eftervärld, och påfven Gregorius den store kunde ännu på grund af samtidas vittnesbörd skrifva hans biografi. Den moderne läsare, som utan kännedom om medeltidens författarskap i öfrigt, skrider till studiet af denna lefnadsteckning, känner sig säkerligen grundligt besviken. Helgonbiografen har endast tvänne färger på sin palett. Kyrkans hjältar

målar han i en skriande guldton utan alla skuggor, och för deras fiender har han knapt nog tjocka lager af svart. De bevekelsegrunder, som han känner för människornas handlingar, äro de enklast möjliga. Han känner blott en djäfvulsk lust att skada eller en serafisk renhet, och hela den rika skalan af mellanliggande känslor är honom okänd. Hvarje osäkert rykte och hvarje dunkel tradition, som kan tjäna att förhärliga hans hjälte, upptagas af honom såsom historiska fakta, och hans biografi blir därför företrädesvis en serie af mer eller mindre insipida legender, bakom hvilkas slöja den moderne psykologen endast med svårighet kan skymta ett mänskligt väsen, lidande, kännande och handlande såsom vanliga dödlige.

Sådan är ock den legend, som, om man frånser några mindre betydande skrifter, är den enda, som kan läggas till grund för en modern skildring af helgonet, nämligen den som flutit ur Gregorius den stores penna. Den lärde abbé Luigi Tosti har nyligen sökt att för vår tid teckna bilden af munkväsendets grundläggare i västerlandet. Skrifven af en man, som säkerligen mer än hvarje annan är förtrogen med benediktinerordens historia, är denna teckning naturligtvis af stor betydelse för vår kännedom om S. Benedictus, men något egentligt nytt utöfver hvad som upptecknats af Gregorius den store kan Tosti ej meddela, och hans ställning såsom benediktinermunk hindrar honom, såsom man lätt kan förstå, att skåda ämnet med historikerns fria blick. En protestantisk läsare finner därför ej häller där hvad han söker.

Afsikten med dessa rader är naturligen icke att

lämna någon historisk och uttömmande skildring af S. Benedictus och hans värk, utan endast att meddela några intryck, som författaren fått vid genomläsningen af Gregorius biografi och vid besök på de platser, som äro märkliga i benediktinerlegendens historia.

Den romerska bildhuggarkonsten har som bekant knapt skapat något nytt och självständigt. Det är endast en typ, som är egendomlig för den i sedligt afseende så motsägande kejsartiden, och det är Antinous — denna drömmande, inåtvända yngling, hvilken offrade sig själf för sin kejserlige herre och vän. Hans läppar vittna om en kraftig, ännu ej kufvad sinlighet, men detta lifvets njutningar synas icke att upptaga hans tankar, utan hans beslöjade blick skådar trånande mot ett oändligt fjärran.

Samma oändlighetsträngtan träder oss till mötes i den sista, mera betydande dikt, som den romerska litteraturen äger — i Apulejus vackra saga om Amor och Psyke, så ofta använd såsom motiv för de antika sarkofagrelieferna. Ursprungligen väl endast en folksaga utan någon etisk betydelse, göres den här till symbol för själens sträfvan mot det oändliga.

Denna sträfvan är väl ock den underströmning, som tyst porlar fram under det upprörda, till synes så egoistiska lifvet under de senare cæsarerne. Statslifvet ägde då föga att bjuda, och den antika filosofien sökte fåfängt att under eklekticismens slöja dölja sin bankrutt. Den själ, som icke blott lefde för dagens äflan, utan sökte en fastare hållpunkt i lifvet, fördjupade sig då in i den orientaliska mystikens undervärld. Isisdyrkan, Mitraskult och kristendom

trängde då in i den antika civilisationen, och länge vägde det mellan de båda sistnämnda, hvilken af dem som skulle afgå med segern.

Ju mera antiken närmar sig sitt slut, desto starkare framträder detta Antinousdrag. Den antika civilisationen själf blir en Antinous, som försjunken i drömmar offrar sitt eget skönhetslif. Blicken riktas allt bestämdare mot den dunkla, mystiska värld, som så bjärt kontrasterade mot den helleniska klarheten. Men den döende antiken liknar ock i ett annat fall den gåtofulle bityniske ynglingen, ty man återfinner där icke blott den drömmande inåtvända blicken, utan ock de sinliga, svällande läpparna, som hviska om kärlek och njutningsbegär.

Det är mot denna bakgrund, som S. Benedictus gestalt träder fram. Han föddes i Norcia i Umbrien, detta egendomliga bärgland, hvarifrån de flesta religiösa rörelser i Italien utgått; hans hembygd är endast några få mil aflägsen från Assisi, där S. Franciscus, Italiens andre store reformator föddes. Det drag af mystisk och religiös hänförelse, som så ofta återfinnes hos bärgsfolk och särskildt utmärker umbriern, tillhörde honom således antagligen redan på grund af härstamning.

Hans familj var en af Roms aldra främsta, framstående både genom bördens och rikedomens företräden, och han ägde således med blodet en gammal aristokratisk släkts nedärfda böjelse att härska och deltaga i samhällslifvets utbildning. Men de dåvarande tidsförhållandena tillläto ej längre den romerske ädlingen att utveckla dessa anlag. Benedictus föddes 480, således fyra år efter det Roms siste

skuggkejsare störtats från tronen af de germaniska legotrupperna, och då han var tretton år gammal eröfrades Italien af östgoterna under Theodorik. Under dennes regering förflöt större delen af hans lif.

Goterna lämnade väl i allmänhet de romerska institutionerna orörda — det var först med den longobardiska eröfringen, som dessa fullständigt föllo —, men de voro dock Italiens herrar, och den romerska staten var i värkligheten blott ett maskstunget skal, hvars kärna redan öfvergått till stoft. När de romerska aristokraterna med sina åldriga anor och sin fina bildning betraktade den nya tid, i hvilken de lefde, kunde de svårligen dölja för sig, att deras roll var utspelad och att ett annat släkte skulle taga arf efter dem. Det samhällsskick, i hvilket de uppvuxit och som för dem väl var det enda fattbara, hotade att upplösas, och ingen af dem ägde den skarpblick, att han kunde ana, att fullkomligt nya samfundsförhållanden inom några århundraden skulle hafva uppvuxit ur den romerska statens grus. För den romerske statsmannen var den nya tiden tydligen förebudet till civilisationens och statslifvets fullständiga undergång.

Under denna tid, då aftonrodnaden från den antika bildningen bryter sig mot den svaga gryningen af medeltiden, inföll Benedictus barndom.

Såsom son af rika och förnäma föräldrar erhöll den unge Benedictus den mest vårdade uppfostran, som det dåtida Rom kunde gifva, och antagligen fördjupade han sig med sitt lidelsefulla temperaments ifver i de vetenskaper, som ännu odlades i Roms filosofiska och grammatiska skolor, möjligen ock i de

njutningar, som den gamla kejsarstaden ägde att erbjuda; ty trots kristendomen var Rom ännu danserskornas, hetärernas och de bacchiska festernas stad. »Den store Pan» hade väl fått vandra till dopfunten, men bockraggen hade därför ej fallit af honom.

De blodiga gladiatorsspelen hade afstannat genom kristendomens förmildrande inflytande, men kapplänningarna på Circus voro ännu bland romarnes mest omtyckta nöjen, de osedliga baletterna och de obscena, mimiska upptågen utöfvade fortfarande sin dragningskraft äfven på de kristne, och på amfiteatern såg man ännu människor och djur i en mördande kamp strida mot hvarandra. Martyrernas tid var förbi, och medeltidens utsväfvande, ärelystna och fala romerska presterskap hade trädt i deras ställe. Folkmängden hade väl starkt decimerats genom Roms politiska tillbakagång och barbarernas anfall, men ännu räknade de sju kullarnas stad sin befolkning i hundratusental, och ännu var Rom den brännpunkt, där västerlandets bildning, dess rikedomar och dess njutningslystnad sammanträffade.

Det var till detta Rom, som Benedictus föräldrar förde sin son bort från det stilla lifvet i den umbriska bärgsbygden. Men midt under sin påbörjade studiebana greps ynglingen af den världströtthet, som så ofta fattar känsliga sinnen, särskildt under sådana tider, då en öfverförfinad kultur håller på att störta samman. Benedictus erfor en liknande leda vid hela civilisationsarbetet, som en Chateaubriand, en Sénancour och många andra kände under brytningsåren vid upplysningstidens slut. Den lärda bildningen syntes honom intig, i njutningen såg hans svärmiska

sinne blott den inre råheten och i statslifvet fann han nog endast en täflingsbana för den smidige, fale hofmannen. När den hedniska filosofen greps af denna leda, som för den döende antiken ej var ovanlig, ändade han självfvilligt sina dagar; den unge kristne hade en annan utväg: att draga sig undan världslifvet och ensam i ödemarken lefva ett betraktelsernas och späkningarnes lif. Det var denna utväg Benedictus valde.

Utan att underrätta sina föräldrar, som helt visst skulle hafva motsatt sig denna plan, smög han sig, endast åtföljd af sin barndoms vårdarinna, hemligen bort från det rika fädernehemmet, vandrade öfver den nästan öfvergifna Campagnan, hvars svartnade ruiner ännu buro spår af goternas och vandalernas plundringståg, och fördjupade sig in i Tivolibärgens pass. Under någon tid stannade han och hans följeslagarinna hos några munkar, som erbjödo dem gästfrihet, men samma obetvingliga längtan, som drifvit honom bort från Rom, kom honom att sky äfven sällskapet med denna fåtaliga omgifning. Såsom kort förut smög han sig åter bort, denna gång alldeles ensam, och vandrade djupare in bland bärgen för att finna en plats, där det förhatliga människosorlet ej längre kunde nå hans öron. På så sätt kom han slutligen fram till Subiaco, då Sublaqueum, beläget midt uppe bland de Simbruinska bärgen.

Så långt blicken når, skådar man här kulle vid kulle, vräkta om hvarandra såsom vågor på ett upprördt haf. Uppför de branta höjderna klättra den lummiga kastanjen och den blekgröna, aristokratiska oliven, som så godt trifves i den stenbundna marken;

men högt upp öfver dessa resa bärgen sina kala, trädlösa hjässor. I dalgången mellan de branta fjällväggarne skummar Anio fram, här ännu såsom en vild, forsande bärgström.

Ställets namn var honom säkerligen ej okändt, ty förmodligen hade han hört berättas om de lysande fester, som Nero här hållit med sitt utsväfvande hof. Subiaco hade nämligen varit ett kejserligt palats. Här i det svala bärgslandet hade på världshärskarens nyck rest sig en villa, där Cæsar sökte svalka undan sommardagens hetta och ro undan det ansträngande Romalifvet. Anios flöde hade på ett sinnrikt sätt fördämts, och vid de konstlade sjöar, som uppstodo genom detta system af slussar, lät Nero eller möjligen redan hans föregångare uppföra en praktbyggnad, hvars ruiner ännu synas på Anios båda stränder och hvars olika afdelningar fordom voro förenade genom en öfver sjön löpande bro. Om prakten i denna anläggning vittna icke blott resterna af ett vackert nymphæum utan ock en här nyligen funnen marmorbild, som hör till det yppersta, som bevarats af antik skulptur. *När* denna villa förstörts, känner man ej, men på Benedictus tid fanns här tydligen blott en ruinhop, och trakten var, om icke folktom, dock så godt som öde.

I denna ödsliga men vildsköna trakt träffade flyktingen på en ung munk vid namn Romanus, till hvilken han förtrodde sig och hvilken han bad om anvisning på någon enslig plats, där intet mänskligt öga kunde spåra upp honom och där han kunde framlefva sitt lif, glömd af människorna och glömsk af dem. Romanus visade honom då på den håla,

som nu är bekant under namnet Sacro Speco och öfver hvilken det liknämnda klostret nu reser sig. På den östra sidan om Anio, ett godt stycke ofvanför strömfåran, höja sig tvänne tvärbranta, nästan raka bärgväggar, hvilka bilda vinkel mot hvarandra. I den ena af dessa befann sig en håla, hvilken ofvanifrån gjordes fullt otillgänglig genom den raka fjällväggen och nedanifrån endast med svårighet kunde nås genom det vilda busksnår, som klängt sig fast vid bärgets starkt sluttande, om än ej alldeles lodräta sida.

Det var till denna håla Benedictus drog sig undan, och där tillbringade han tre långa år utan att se eller tala med någon mänsklig varelse. Den gode Romanus, som gifvit honom anvisning på denna tillflyktsort, drog försorg om hans timliga uppehälle, dock utan att själf träffa den människoskygge enslingen. Af det bröd han själf dagligen erhöll, aftog han en mindre del och begaf sig med detta från sitt kloster till den branta bärgväggen ofvanför Benedictus håla. Där fäste han brödet vid ett rep och firade ned det till hålan, under det att en vid tåget hängande klocka påkallade enslingens uppmärksamhet. Tyst tog då Benedictus brödet och drog sig sedermera tillbaka till sin skumma håla, utan att ens hafva talat med gifvaren eller skådat hans ansikte.

Hans tid förflöt under drömmar och betraktelser. Under de stjärnklara nätterna, då endast Anios aflägsna brus störde tystnaden i naturen, höjde sig säkerligen hans själ till de soliga rymderna bortom jordelifvets gräns, men också andra drömmar fylde hans sinne, minnen från denna värld, hvilken han

för alltid trodde sig hafva flytt. Så — berättar legenden — tyckte han sig en gång skåda en kvinna framför sig. Denna fantasibild brände sig allt fastare in i hans själ, de yppiga, sinliga kroppsformerna satte hans blod i svallning och han greps af en vild brånad, hvilken han icke längre ägde makt att betvinga. För att släcka den eld, som brände i hans ådror, släpade han sig då ut ur sin håla, kastade sig — naken som han var — i det snår af nässlor och törnen, som frodades på bärgsluttningen nedanför hans boning, och vältrade sig där så länge, tills dess att de nya kroppsliga plågorna lyckats kufva fantasiens lidelse.

Ungefär sju århundraden senare kom S. Franciscus till Sacro Speco. Man visade honom härvid den plats, där Benedictus utkämpat sin strid mot sinlighetens lockelser. Helgonet försjönk då tyst i bön, därpå kysste han det skarpa törnet, som sargat Benedictus kropp, och gjorde så korstecknet däröfver, men i det samma — berättar legenden — förbyttes det vilda snåret i en doftande törnroshäck, densamma, som än i dag spirar nedanför den håla, där Benedictus framlefde dessa febersynernas och frestelsernas år.

Längre än dessa tre år fick Benedictus ej fortsätta sitt världsskygga drömlif. En hemlighet blir sällan länge bevarad, och snart visste ortens fåtaliga befolkning om enslingen i hålan. Man började besöka honom, världens sorl nådde åter hans öron, och om än ovilligt lät han åter locka sig ut till det släkte, hvilket han redan trodde sig hafva glömt. Man bad honom blifva styresman för ett närbeläget

kloster, och han hörsammade kallelsen. Men hans stränga fordringar på lifvet orsakade snart en brytning mellan honom och hans omgifning, och förbittrad häröfver drog han sig åter undan till Subiaco. Men den naturliga böjelse att härska och leda, hvilken han ägde redan i sin aristokratiska börd, men som varit undertryckt under enslingslifvet i Sacro Speco, hade härigenom fått en ny impuls till utveckling, och det blef honom nu omöjligt att återgå till det forna, ovärksamma drömlifvet. I viss mening tillhörde han åter världen, och den böjelse, om hvilken jag nyss talat, dref honom att äfven värksamt ingripa i tidsförhållandena. Den bittra erfarenhet, han inhöstat vid det misslyckade försöket att trycka sin andes prägel på andra, bringade så småningom den tanken till mognad hos honom, att en genomgripande reform af hela munkväsendet var nödvändig.

Munkväsendet, utbildadt i orienten, var ingalunda något nytt ens i västerlandet, och bland bärgen utanför Rom funnos redan långt före Benedictus icke blott talrika enslingar, som undflytt världen, utan ock hela samlingar af dylika, hvilka gemensamt ägnade sig åt kontemplation, böner och det arbete, som för lifvets uppehälle var oundgängligt nödvändigt. Men dessa voro ej förenade genom någon fast regel — ty de ansatser till en dylik, som funnos före Benedictus tid, kunna knapt tagas i betraktande. Både såsom enskilda anakoreter och såsom bröder i ett gemensamt kloster voro de individuelt oberoende utan att styras af andra lagar än det enskilda godtyckets. Någon lag, i hvilken den svage kunnat finna

ett stöd, då frestelserna kommo, och den viljestarke en motståndskraft, då han ville draga bröderna med sig till ondo — en dylik lag fanns icke, och den individuella frihet, som härskade i dess ställe hade öppnat dörren för alla de världsliga lidelser, hvilka bröderna trodde sig hafva flytt, då klosterporten slöt sig bakom dem. Denna individuella frihet var ock en själfviskhetens mantel. Trött på världen drog sig munken undan denna, blott betänkt på sin egen själs frälsning och obekymrad om alla dessa tusentals bröder, som uppslukades af världslifvets bränningar.

Det var i dessa punkter, som Benedictus ingrep reformerande. Han skref den första egentliga klosterregeln, som förenade alla dessa förut spridda eremiter och klosterbröder till ett enda stort samfund, där allt var noggrant regleradt genom lag och föreskrifter. I det individuella godtyckets ställe trädde en fast ordnad korporation.

Den äldre tidens munkar hade blott fört en dådlös, kontemplativ tillvaro. Benediktinermunkens lif blef däremot ett arbetets lif, hvars olika timmar voro noggrant reglerade. Det andliga arbetet stod här högt i pris, och ordens kloster blefvo ock de förnämsta kanaler, genom hvilka den antika odlingen sipprade fram genom medeltiden. Monte Cassino är den plats, där den första gryningen till bildning kan spåras under den tid, som man kallat »de mörka århundradena», och det var från ordens kloster vid Rhen, som den tyska medeltidskulturen utgick. Men icke blott det andliga arbetet kom här till sin rätt, utan äfven det världsliga, och till ordens många för-

tjänster hör ock den, att den höjde äfven den materiella odlingen hos de råa folkslag, till hvilka den sände sina missionärer.

Men hvilken var då den dolda grundtanken i denna stora reform — grundtanken som aldrig skulle blifva en värklighet?

Orden stiftades på en tid, då den antika staten hotade att upplösas i ett fullständigt kaos af barbari. För en svärmisk, på det öfversinliga riktad natur som Benedictus måste det synas, som om den världsliga staten nu spelat ut sin roll, och hvad han, ättlingen af en gammal statsmannafamilj, ville, var väl ock att i dess ställe sätta en andlig stat, ett stort brödrasamfund, hvilket så småningom i sin krets af heliga skulle upptaga alla dem, för hvilka världslifvets intighet blifvit uppenbar. Hvad han drömde om erinrar om de idealstater, som så ofta hägrat för andra svärmiska andar under tider, då gamla statssystem gått under; jag tänker särskildt på medeltidens och renässansens brytningsår, då Thomas Morus, Campanella och ännu andra uppdrogo konturerna till sina idealstater.

Detta brödrasamfund skulle blifva förberedelsen till det evighetens rike, som öppnade sig bortom grafven. Dess mål var medlemmarnes eviga väl, ömsesidigt skulle de bistå hvarandra i uppnåendet af det syfte, som för alla var gemensamt, och med sig skulle de förena så många som möjligt, betänkta icke längre blott på sin egen frälsning, utan på allas. Denna stat skulle icke växa till såsom den världsliga, ty äktenskap och jordisk kärlek hade här icke någon plats, men den växte till på ett annat sätt:

genom att i sig upptaga världens barn, för hvilka då munkdräkten blef ett den nya födelsens tecken, inseglet på att de blifvit medborgare i ett nytt rike. S. Benedictus — heter det i en gammal påfvebulla — »ville till ett enda samfund liksom till en Herrens fålla församla alla de i olika kloster och orter spridda munkarne för att af dem göra ett enda folk». När detta folk ej längre kunde växa till, när världen icke längre ägde några söner att gifva — *då* var dess uppgift fyld, den siste munken och den sista människan kunde då i ro sluta sina trötta ögon och vänta tillkomsten af evighetens rike.

När tanken på detta samfund först mognade hos Benedictus, känner man icke. Måhända var det redan i Subiaco, där han omkring sig bildat ett samfund af tolf kloster, hvart och ett med sin olika chef, men alla under hans öfveruppsikt, måhända var det först senare i det mera ensliga Monte Cassino, dit han drog från Subiaco, sedan han där råkat i tvist med det världsliga presterskapet. Fullt klar till alla sina konturer var väl denna tanke knapt för medeltidens män, men det synes mig dock, som om den mer eller mindre medvetet legat till grund för medeltidens alla klosterreformer.

I Monte Cassino, beläget vid Gariglianodalen ungefär halfvägs mellan Rom och Neapel, tillbringade Benedictus sina sista år, och här afled han 541. Af det ursprungliga klostret finnes väl intet kvar. Det nuvarande är en barockbyggnad, som föga tilltalar den religiösa stämningen. Men klostrets läge är fortfarande detsamma, och detta värkar ännu med samma kraft som fordom på fantasien. Hvar och

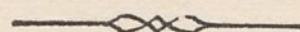
en, som om också blott för en dag vistats på Monte Cassino, har säkerligen erfarit något af detta. Själf erinrar jag mig lifligt ett besök, som jag för några år sedan gjorde i det minnesvärda klostret.

De vänliga munkarne, som under dagen varit mina ledsagare, hade redan gått till hvila, och jag vandrade ensam kring i de tysta klostergångarne. Natten hade kommit med sin svalka, och allt var försänkt uti en ljudlös tystnad. Jag stannade då vid en bågöppning och lät min blick irra ut öfver nejden. Djupt nere vid foten af det bärg, hvarpå klostret reste sig, låg den lilla staden Cassino; ljusen glimmade ännu i fönstren och på torgen, men intet ljud trängde upp. Allt därnere syntes mig då så fjärran, så smått och så värdelöst, och allt omkring mig så upphöjdt däröfver. Den kyliga bärgsluften kändes så ren, och hvart jag höjde blicken såg jag den oändliga stjärnhimlen hvälfva sig kring klosterbärget. Det tycktes mig då, som om jag förstode något af den känsla, som fylt Monte Cassinos äldsta innevånare.

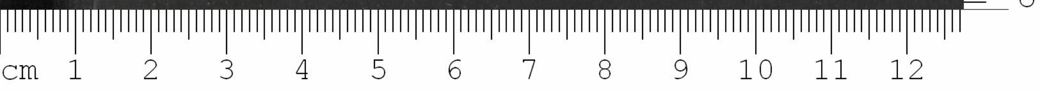
INNEHÅLL.

R.

cm 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18

cm 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

